

39979 ad 39505 III, M, h.

PSIHOLOGIJA.

Za srednje šole

spisal

DR. K. OZVALD,

c. kr. profesor.

Šestnajst slik v prilogi.

Odobrilo c. kr. ministrstvo za bogočastje in pouk z razpisom z dne 20. novembra 1913, št. 51.877, kot učno knjigo na srednjih šolah, na katerih se poučuje filozofična propedevtika v slovenskem učnem jeziku.

Cena v platno vezani knjigi K 3.—

Ljubljana, 1913.

Založil zavod sv. Stanislava.

Tiskala Katoliška tiskarna.

Kazalo.

Uvod.

Predgovor.

	Stran
§ 1. Predmet psihologiji	1
§ 2. Doživljanje in pa dožitek v psihičnem dejstvu	3
§ 3. Psihični subjekt: „jaz“; duša	4
§ 4. Naloga psihologije	6
§ 5. Metoda psihologičnega izsledovanja	8

Medsebojnost telesa in duše.

§ 6. Duševna dejstva imajo telesno podlago	12
--	----

Živčevje in pa duševnost.

§ 7. Ustroj živčevja	13
§ 8. Poslovanje živčevja	19
§ 9. Pregled psihične istinitosti	22

I. del.

Spoznavanje.

§ 10. Bistvo, predmeti in vrste spoznavanja	26
---	----

Občutenje.

§ 11. Občutenje, občutek — psihični prvini	27
§ 12. Dražljaj	28
§ 13. Jakost (intenzivnost) občutka	32
§ 14. Kakovost (kvalitetnost) občutkov	35
1. Videnje	35
2. Slišanje	38
3. Vohanje	40
4. Okušanje	41
5. Dotikanje	41
6. Občutenje toplote	42
7. Občutenje (telesne) bolečine	43

8. Občutenje napora, lege in premikanja posameznih udov . . .	44
9. Občutenje ravnotežja	45
10. Občutenje stanja notranjih organov	45
§ 15. Kako doživljamo prostor, čas, izpremembo?	46

Zaznavanje.

§ 16. Zaznavanje vnanjih (tvarnih) predmetov	49
§ 17. Zaznavanje notranjih (psihičnih) dejstev	51
§ 18. Pazljivost in paženje (pozornost)	56
§ 19. Odmišljanje (abstrahiranje)	63
§ 20. Predstavljanje (obnavljanje in izmišljanje)	65
§ 21. Načini (tipi) predstavljanja	69
§ 22. Prepoznavanje; iluzija (videz)	73
§ 23. Spominjanje in spomin	75
§ 24. Pojmovanje ali umevanje besednih pomenov	83
§ 25. Mišljenje (razsojanje)	85
§ 26. Doznavanje vrednot; inspiracija, vitalni čut, vest	90

II. del.

Čustvovanje.

§ 27. Čustvo — psihična prvina	96
§ 28. Psihični pogoj čustvu	98
§ 29. Kakovost čustev (ugodje, neugodje)	101
§ 30. Jakost čustva; afekt (razvnetje)	103
§ 31. Telesni izraz čustvovanja	106
§ 32. Predstavljanje čustev; predčustvovanje, včustvovanje	107

Razvrstitev čustev po doznatkih.

§ 33. Čustva spričo občutkov	110
§ 34. Čustva spričo zaznatkov (estetska čustva)	113
§ 35. Čustva spričo mišljenja (intelektualna ali logična čustva)	117
§ 36. Čustva spričo razsodkov; vrednotna čustva	120

III. del.

Hotenje.

§ 37. Stremljenje	123
§ 38. Kakovost hotenja	124
§ 39. Dejanje	127
§ 40. Kolikost (= moč in pa jakost) hotenja	131
§ 41. Neizrazito hotenje	136
§ 42. Povzročevanje (motiviranje) hotenja	139

	Stran
§ 43. Značaj	143
§ 44. Temperament	145
§ 45. Sugestija; avtoriteta, ugled	146
§ 46. Oseba in osebnost	149

Sklep.

§ 47. Naziranja o medsebojnosti telesa in duše	154
--	-----

Slovensko-nemški slovarček važnejših izrazov iz Psihologije	163
---	-----

Priloga. Risbe v pojasnitev besedila str. 13—19.

Predgovor.

Vsakdo, ki se je malce bolj ozrl po zgodovini psihologije, ve, da je precej resnice v očitku, ki trdi, da psihologija kot veda nima do danes pokazati niti enega stavka, ki bi ga ne bil že ta ali oni psiholog pobijal.

Toda pregovor pravi: „Kdor vse premeri, ne zameri!“ In priznati je treba, da se nahaja psihologija danes tam, kjer je bila fizika pred Galileijem, kemija pred Lavoisierjem, astronomija pred Newtonom. Do danes še nimamo enotnega načela, ki bi se ob njem dala vsestranski in neoporekljivo doumevati vsa bujnopestra obilnost duševnega življenja. Odtod toliko razlike v „stališčih“ in „smereh“ posameznih psihologov.

Razlog dejstvu, da psihologija morda še dolgo ne dobi svojega Galileija, tiči pač v tem, da je izsledovanje in psychicus združeno s silnimi težkočami. „Vso silo teh težkoč začenjamo prav za prav šele zdaj istinito spoznavati. Kadarkoli je v novejšem času izsledovanje, ki se intenzivno peča s tem ali onim psihičnim vprašanjem, proniknilo v globino in prispelo do trdnih spoznatkov, n. pr. na popriščih videnja, slišanja, spomina: vselej se je najprej in s soglasjem pokazalo, da te stvari očitujejo neprimerno finejši, obilnejši in umnejši ustroj, nego bi si ga najdrznejša fantazija mogla prej naslikati.“ (Ebbinghaus). —

V novejšem času postaje psihologija vedno bolj empirična, t. j. na izkustvu temelječa veda, ki ji je smoter — spoznati bistvo in pa kavzalno-finalno medsebojnost duševnih dejstev, oboje s pomočjo smotrenega opazovanja, oziroma s pomočjo eksperimenta.

Tudi ta učbenik, ki skuša biti nekak odsev sedanjega stanja psihologije, je osnovan na izkustvenem temelju. Zato pa je pisatelju bilo do tega, da mladi čitatelj — ob danih zgledih — pred vsem kar najjasneje sam, skoraj bi rekel: „na svoji koži“, doživi vsakokratni dušeslovni problem. Kajti le točen opis dejstva tvori zanesljivo izhodišče za vsakogar, ki hoče — rerum cognoscere causas.

Veliko zgledov je vzetih iz leposlovja, zato, ker je pesnik-umetnik prejel tudi dar, z besedo točneje izraziti, kar je „prečutil, užil“. Saj pač vsi, kar nas ni takih umetnikov, predobro vemo iz svojih izkušenj, da: „Komaj za vsako deveto stvar je beseda! Za najglobljo, za najbolestnejšo je ni!“ (Cankar).

Težišče pričujočega učbenika je torej v tem, da se ukaželjni bralec skušaj ob smotrenem opazovanju svojih duševnih dožitkov odzvati velikemu imperativu: *Γνωθι σεαυτόν*, išči in najdi samega sebe!

V Gorici, na dan sv. Jurija 1913.

Pisatelj.

Uvod.

§ 1. Predmet psihologiji.

Cilj vsemu znanstvu je spoznanje. Sleherna izmed mnozice ved, ki jih je človeški um ustvaril ter razvil, ima svoj predmet, katerega se trudi razpoznati. In kaj je predmet psihologiji?

Konkretni zgled nam daj malce pogledati na poprišče psihologije!

Listam po beležnici, ki hrani zapiske iz zadnjih počitnic. Stran 8! „... Vrh Triglava! ... Ta razgled! ... Celo morje svetlobe, ki si v njej kopljejo glave gorski velikani krog in krog! ... Človek bi zavriskal, ko bi se ne bal kaliti veličastno-grozne tišine 2864 m nad sinjo Adrijo ...“ — O, da mi je mogoče le za hip sedanjost zamenjati s trenutki, ko sem pil bajevno krasoto v kraljestvu Zlatorogovem!

Triglav tam sredi Julijskih ^{gip}planin, Krn, Črna prst, Kanin, Mangart, Jadransko morje, solnčna svetloba in kar sem že vse občudoval „visoko vrh planin“, je del zunanjega sveta, ki nas obdaja in ga — pod danimi pogoji — „vidimo“.

A čitajoč zapiske o svoji „hoji na Triglav“ se spomnim na posamične zanimivosti, ki sem jih doživel na tej turi, živo si predočim tisti čarobni razgled, v duhu občutim oživljajočo slast planinskega zraka, hudujoč se na prašne ulice v mestu, zahrepenim po planinskem raju za trenotek, v duhu gledam samega sebe: kako se vnovič, obtovorjen s polnim nahrbtnikom in oborožen z zvestim cepinom, sopeč popenjam proti Kredarici, ter iz srca pritrdim pesnikovemu vzhitu:

Slovenski svet, ti si krasan,
zares, nebo te je ljubilo,
da te tako je obdarilo!

In to spominjanje, doživljanje, predočevanje, čutenje, hudovanje, hrepenenje, gledanje, pri-trjevanje . . . ? Niso li vse to neoporekljiva dejstva¹, ki jim moraš prav tako priznati bitek kakor dejstvom vnanjega, fizičnega sveta? Da! To so v istini dejstva; saj recimo hrepenenje po planinah prav tako nastopi, traja in zopet preneha, kakor sleherni predmet v prirodi nastopi, traja in preneha.

Dejstva kakor so: slušanje, vohanje, zaznavanje, fantaziranje, radovanje, obupavanje, hrepenenje, občudovanje, mišljenje, odobravanje, hotenje . . . imenujemo psihična (duševna) ali notranja dejstva. In te vrste dejstva, t. j. psihična dejstva tvorijo predmet psihologiji.

Poprišče psihologičnega izsledovanja je sila obširno, lahko bi rekli neizmerno in nepregledno, saj obsega brez števila gibljajev našega „duha“ in „srca“: od enostavne zaznave logaritmovnika, ki leži pred mano na mizi, pa do reševanja problema iz višje matematike; od trenutnega domisleka s punčko se igrajoče deklice do duševnih činov genija, ki je pravkar v samotni sobici zamislil vrednoto, katera odkaže kulturni zgodovini novo pot; od ugodja, ki ti ga nudi krhelj sočnate hruške, pa do nečesa neizrazljivega, ki ti v koncertni dvorani vsiljuje besede: „Glasba, ti odpiraš vrata do neskončnosti“; od skomine po čaši mrzle studenčnice pa do možatega sklepa v prid svojcem, domovini, človeštvu. —

Skušaj izluščiti psihična dejstva v istinitosti, ki jo ti-le stavki jemljejo v misel: 1. V upanju smo zveličani; upanje pa, ki se vidi, ni upanje; saj če kdo kaj vidi, čemu bi se tega še nadejal! (Sv. Pavel.) — 2. Vest je hudo natanka, učenjaki ne bodo iznašli imenitnejšega instrumenta; ne izpregleda ničesar in ne pozabi ničesar, pravičnejša je od ogledala samega. (J. Cankar.) — 3. Dokler se igralec ne vidi v zrcalu pri luči našminkanega, v lasulji, v popolni obleki do zadnjega žeblija na podplatih, ni siguran. Kadar pa se dobro opravi, ima zavest, da pojde po sreči, četudi je sicer malo negotov v vlogi. (Verovšek.)

Kaj je zmisel trditve: „Psihična dejstva imajo lastnosti, psihična dejstva niso lastnosti?“ (Witasek.)

¹ = kos istinitosti. „Dejstvo je to, kar se je pred menoj zgodilo, torej prememba v vnanjem ali v notranjem svetu.“ (H. Tuma.)

§ 2. Doživljanje in pa dožitek v psihičnem dejstvu.

Če si za hip predstavim sliko *S*, ki sem jo občudoval na umetniški razstavi, tedaj doživim celek, ki pa sestoji iz dveh komponent, katerih ena tvori pogoj bitku druge: ako bi pravkar ne bilo predstavljanja v moji duševnosti, bi si tudi ničesar ne predstavil v tem hipu. Prvi izmed obeh psihičnih sestavin pravimo doživljanje ali duševni akt (dej)¹, drugi pa dožitek ali aktova vsebina¹.

Sleherni duševni akt takorekoč posega ali meri, vsak drugači, na ta ali oni — fizičen, psihičen, idejen — predmet, ga skuša bolj ali manj zajeti ter, sè svojo vsebino, poroča doživljajočemu subjektu o svojem uspehu; tako n. pr.: poslušam šumenje valov, hrepenim po domačem krovu, odklanjam odgovornost, opazujem pokrajino, lotevajo se me skrbi, čutim blagoslov dela, „moja duša je žalostna“, kesam se svojega dejanja, prenašam svojo bol... Glede psihičnih dejstev veljata enačbi: *esse* = *percipere*, *percipere* = *esse*. Psihična dejstva so kakor „nesebični prijatelji, ki nam pripovedujejo o vsem mogočem, le ne o sebi — če tega izrecno ne zahtevamo“. (Ali pa je dožitek, ki mi ga sporoča ta ali oni akt, verna slika dojetega predmeta, ali je n. pr. zvonik, ki ga pravkar vidim, v istini, t. j. ako ga tudi nihče ne gleda, tak, kakršnega se mi zdaj-le kaže, to je vprašanje, ki ne spada več pred razsodišče psihologije, ki ga marveč proučuje posebna veda — spoznavna teorija.)

Ni ga psihičnega dejstva, ki bi v svojem bistvu ne očitovalo sestavin: doživljanje pa dožitek. Toda čeprav sta doživljanje in dožitek nerazdružno spojena, ju zato ne smeš morda istovetiti. Tudi o takem poizkusu bi se dalo reči:

Kuj, kakor hočeš, pa iz srebrnine
nikoli ne izkuješ si zlatnine! (Aškerc.)

Gledanje pa barva nista isto, kakor tudi ne delanje pa izdelek. Prav lahko si vsaj mislim doživljanje brez odgovarjajočega dožitka, dožitek brez odgovarjajočega doživljanja. Da, še več! Doživljanje in dožitek sta celo, v določenih mejah, neodvisno eden od drugega izpremenljiva: z enako vsebino so lahko

¹ Prvi izmed obeh sestavin pravijo nekateri psihologi funkcija, naslednji pa pojav (*Erscheinung*, *Phänomen*).

spojeni različni psihični dejji in z različno vsebino enaki psihični dejji. Tako se

a) vrsta doživljanja lahko izpremeni, ne da bi se izpremenil dožitek: zeleno barvo Soče z njenega brega gledam, a doma si jo predstavim; glas fis, ki si ga samo misliš, ni nič manj fis nego-tisti, ki ga v istini slišiš, kadar udariš pravo tipko na klavirju. In

b) dožitek se lahko izpremeni, ne da bi se izpremenil način doživljanja: v svoje misli zatopljen nisi — odprtih oči — zapazil, da je v sobi počasi nastala tmica; kdor je vzljubil srečno in slavno domovino, ji ne bo odrekel ljubezni, ko „minuli sreče so in slave časi“.

Tako torej sleherno psihično dejstvo očituje dvojje ne-ločljivih prvin: doživljanje ali akt pa dožitek ali vsebino. Jedro duševnega življenja, t. j. tisti „realni psihični nekaj“, ki ga ima psihologija proučevati, tvori v prvi vrsti doživljanje (= prihajajoči in odhajajoči psihični dejji), dočim gre dožitkom bolj vloga lupine.

Razlušči doživljanje pa dožitek v sledečih verzih:

— — — — —
 prostor vesoljni z željami prepletamo,
 večnost v trenotek begoten ugnemo,
 z duhom za zadnjimi zvezdami grabimo,
 grozo izzivamo, v dušo jo vabimo,
 vriskamo, jočemo —
 hočemo, hočemo. (O. Župančič).¹

§ 3. Psihični subjekt; „jaz“; duša.

To, kar je psihični akt na predmetu dojel, sporoči kot svojo vsebino temu ali drugemu posamičniku, ki ta akt pravkar doživlja. Vsako psihično dejstvo vsebuje torej svoj psihični subjekt; ta subjekt je, ki dvomi, uvideva, zatrjuje, zanika, je prepričan, hoče, noče, predstavlja, čuti... In potemtakem psihična dejstva posredujejo zvezo med subjektom in kakim — fizičnim, psihičnim, idejnim — predmetom (objektom), n. pr.: *A* ali *B* ali *C* se spominja tega in tega; poslušalec nekaj poslušaja; kdorkoli se upira, ta se nečemu upira; čustvujoč ta ali oni nekaj čuti. Kaj je zmisel trditvam:

¹ Prebujenje.

Mišljenje je medij med spoznavajočim in spoznanim. (Paulsen.) — Ni ga subjekta brez objekta.

Ker sleherni človek doživlja duševna dejstva, je psihična istinitost, t. j. vsota psihičnih dejstev vseh možnih duševnih subjektov, neizmerna zakladnica; vesoljna kultura (znanstvo, umetnost, verstvo, gospodarstvo...) tvori le del te zakladnice. Vendar pa vsi ti deji mišljenja, čustvovanja in stremljenja, kar jih ima pokazati psihična vesoljnost, niso morda brez medsebojne zveze, marveč so strnjeni v posamezne skupine, ki ima vsaka svoje žarišče: razločujemo Prešernovo, moje, tvojega soseda A, Aristotelovo, sv. Avgušтина... mišljenje, čustvovanje, stremljenje. Posamezne skupine psihičnih dejstev imajo eden in isti psihični subjekt, ki mu pravimo „jaz“; psihični deji takih skupin ne teko vzporedno drug ob drugem ali drug mimo drugega, marveč jim, kakor pajek sredi svojega omrežja, tvori središče „jaz“, ki je po nitkah duševnih aktov spojen s tem ali drugim predmetom.

Tvoja, in tudi nobena druga, duševnost ne preneha, ko je končan en psihični dej, da bi po večjem ali manjšem prestatku s kakim drugim dejem iznova nastala, marveč nepretrgoma prehaja iz enega psihičnega dejstva v drugo. Tisto vez pa, ki omogočuje, da duševnost prehaja iz enega stanja v drugo, ne da bi se rušila nje kontinuiteta¹, tvori subjektov „jaz“. „Jaz“ je skupen subjekt vsem psihičnim pojavom, ki nastopajo v naši duševnosti; en in isti „jaz“ doživlja celo vrsto psihičnih dejstev, t. j. ostane sredi vseh izprememb in razvojnih stopenj identičen s samim seboj ter osobito združuje vso obilico preteklega doživljanja. In ker je vse doživljanje posameznika vezano na en jaz, zato tudi tvori eno celoto, eno „življenje“.

Jaz pa ni subjekt le zgolj psihičnih dejstev. Prav tako, kakor pravim: jaz mislim, jaz sklepam, jaz svobodno hočem (kar so zgolj psihični deji), pravim tudi: jaz z očmi vidim, jaz jem, jaz hodim (deji, ki poleg psihičnega momenta vsebujejo tudi neko mehanično, od stvarinskih pogojev odvisno gibanje). „Jaz“ je osrednji subjekt vseh pojavov, ki jih kakorkoli doživim. Primeri tudi zglede, kjer „jaz“ ni sicer gramatični subjekt, a je vendar subjekt prilaščevanja: srce mi bije, roka

¹ Ta kontinuiteta se niti v spanju in nezvesti posameznika ne pretrga.

mi je otrpla, oči me bole. Ker so torej nekateri teh dejev odvisni od tvarnih pogojev, drugi pa so sami po sebi nekaj zgolj psihičnega, zato ločimo v človeku dve prvini: telo in dušo. Telo nam je princip tvarnih pojavov, duša (psiha, ψυχή) princip psihičnih pojavov. Seveda je med njima neka posebna vzajemnost, ki jo izpričuje že enotni „jaz“. „Jaz“ obsega obe prvini: „jaz imam telo in dušo“.

§ 4. Naloga psihologije.

Kakor vsaka druga veda, ima tudi psihologija za cilj: spoznanje svojega predmeta. Psihologija ima proučevati psihično istinitost, to se pravi, naj skuša razpoznati kakovost in izslediti splošno veljavne zakone te istinitosti, oboje v prvi vrsti z ozirom na dorastlega, poprečnega in duševno zdravega posameznika.

Razen „normalne“ (= splošne) psihologije se danes, z velikim uspehom, goji še cela vrsta bolj ali manj samostojnih panog te vede: duševnost otroka proučuje tako imenovana pedopsihologija (Kinderpsychologie, child study); duševnost zločinca in posebe še okoliščin, ki so važne za ugotovitev in presojanje zločina, kriminalna psihologija; bolno duševnost psihopatologija; v koliko na duševnost posameznika vpliva soseščina tuje duševnosti (miljé, duh časa, družabni red, duh šolskega razreda, duševne epidemije...), to izsleduje psihologija mase; v koliko se ena duševnost razlikuje od druge (po spolu, starosti, nadarjenosti...) psihologija individualnih diferenc; nastajanje in razvoj socialnih tvorb, kakor so: jezik, umetnost, znanstvo, šege in običaji, pravo... razmotriva psihologija narodov (Völkerpsychologie). — Izhodišče in trdno podlago vsem tem panogam pa tvori „normalna“ psihologija!

Malone sleherni izsledek te vrste je velike, ta in oni celo življenjske važnosti za človeka, ki je socialno bitje in ga vsled tega tisočero medsebojnosti veže z duševnostjo sočloveka. Skoro vse kulturno prizadevanje človeštva — v znanstvu, umetnosti, človekoljubju... — temelji na poznanju duševnosti, svoje in tuje; jurist, sociolog, jezikoslovec, učitelj, spovednik, zgodovinar, narodoslovec, spoznavni teoretik, pesnik, slikar, psihiater, politik... bo v svojem izsledovanju tembolj uspeval, čimbolj je proniknil v globine človeškega mišljenja, čustvovanja, stremljenja. Res, „pravi študij za človeka — je človek“.

Glavni vprašanji, ki si ju ima psihologija, proučujoč svoj predmet, staviti, se glasita: „k a k ó“ in „z a k a j“? Prvo vpra-

šanje zahteva opis, drugo pa razlago psihičnih dejstev, ki jih hočem spoznati. Opis ima natančno ugotoviti „obraz“, t. j. vse znake, ki jih očituje nastopajoči akt gledanja, spoznavanja, domišljanja, upanja, obupavanja, navduševanja, čislanja, zaničevanja, radovanja, hrepenenja, preudarjanja . . . , ki ga doživlja dorastli, normalni poprečnik; razlaga pa skušaj dognati, pod katerimi pogoji bo tak človek doživel te psihične deje.

4. Psihologični opis ali psihoanaliza. Ta ali druga reč šestokrat brez vsega dvoma eksistira, in vendar je prizadevanje, da jo opišeš do zadnje podrobnosti, včasih spojeno z nemalimi težavami. Za psihična dejstva velja to v potencirani meri; tukaj ima do pičice prav pesnikova trditev: „Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt“. (Faust.)

Ker so posamezni pojavi duševnega življenja večinoma bolj ali manj zavozlan kompleks, zato ima njih opisovanje, kolikor se le da, razbrati temeljne tvorine, ki nastopajo v takem kompleksu. Tako razbiranje se imenuje psihologična analiza. Zgled! Prvi grižljaji te ali one jedi ti nudijo enoten vtis; ali prav kmalu boš opazil, da je jed slana, mlačna, zabeljena, razkubana . . . A vsako izmed teh vsebin ti sporoča drug duševni akt; in potemtakem je prvotna enotnost psihičnega dejstva bila le dozdevna, ker se v istini da analizirati, t. j., ker je mogoče — v dozdevno nesestavljenem psihičnem dejstvu izslediti posamezne sestavine.

Teže bo neukemu opazovalcu razbrati vse komponente zlasti v tistih psihičnih pojavih, ki izvirajo iz skrivnostnih globin duše, kadar recimo zaznavaš to ali ono višjo vrednoto. Občudovanje Belvederskega Apolona n. pr. je zelo zavozlano psihično sestavje, ki bo le veščak v njem, razen drugih sestavin, razločil zaznavanje lepote pa s tem zaznavanjem vzporedno potekajoče radovanje občudovalca.¹ In marsikak psihičen pojav se danes sploh še ustavlja uspešnemu analiziranju; saj bi tudi o več nego eni uganki, kakor nam jih daje psihična istinitost, lahko rekli, da nalikujejo enačbi:

$$y = \frac{x^2 + \sqrt{31 \cdot 4 - 20 + 4 \cdot 6 - (4 \times 2)} + y^2 + 2xy}{(x + y)^2 - 3 \cdot 8 + 6 - 6 \cdot 2} - (0 \cdot 53 + 0 \cdot 47) \sqrt{i}.$$

¹ Mojstra v „deskriptivni“ psihologiji sta Bergson (francoski) in James (amerikanski filozof).

A vendar spada analiza med najvažnejše pripomočke, kar jih ima danes dušeslovec pri svojem delu na razpolago. Le s pomočjo analize bo mogoče prej ali slej ugotoviti število prvin, ki tvorijo podlago duševnemu življenju. In kakor v vseh drugih vedah, tako vodi tudi v psihologiji pot do velikih sintez čez — analizo, ta psihologični mikroskop.

B. Psihologična razlaga. Pri opisovanju česa, osobito dejstev, ki se — kakor psihični pojavi — vrste drugo za drugim, se mislečemu človeku kar vsiljuje vprašanje: „zakaj?“ Saj se n. pr. zgodovinar ne zadovolji s tem, da bi dogodke, ki so sledili eden drugemu, le opisal, marveč skuša obrazložiti, zakaj so se prav v tej obliki in zaporednosti in ne drugače vrstili. In slično si tudi psihologija prizadeva, ne le dognati, kakšna je psihična istinitost, ampak tudi izslediti vzroke, zakaj je takšna in ne drugačna, zakaj mora biti takšna, kakor jo poznamo iz konkretnih slučajev svojega doživljanja.

Cilj psihologični razlagi je torej — *rerum cognoscere causas*, t. j. ugotoviti pogoje, pod katerimi nastopi ta ali drug psihični pojav, ter tako izslediti psihologične zakone. Pripomniti pa treba, da je dober opis šestokrat že polovica razlage.

Ali kakor vsa kavzalna, ima tudi psihologična razlaga svoje meje. „Kako se izvrše čudeži našega duševnega življenja, to nam je pravtako nemogoče spoznati, kakor tudi prirodoznanstvo ne more doumeti, zakaj pri trčenju dveh teles eno odda energijo drugemu. Bolj zavozlane pojave nam je možno prevajati na enostavnejše, posrednje učinke na neposrednost kavzalnih zvez. Toda temeljno dejstvo tega ali onega učinkovanja nam je le na ta način mogoče obrazložiti, da več podobnih slučajev povzamemo v zakon, ki o njem na to trdimo, da razlaga posamične slučaje.“ (D ü r r.)

§ 5. Metoda psihologičnega izsledovanja.

Psihologija je empirična veda, to se pravi, o psihičnih dejstvih, ki ji tvorijo predmet spoznavanja, vemo iz neposrednjega izkustva (= doživljanja), da so: da nastopijo, trajajo in zopet izginejo. Zato vodi do psihologičnega cilja, t. j. do spoznanja kakovosti in zakonitosti psihičnih dejstev, najuspešneje

ista pot kakor v drugih empiričnih vedah, zlasti v prirodnoslovju : opazovanje in eksperiment.

A. Opazovanje. Predstopnjo psihologični razlagi tvori opis ; če hočeš „določiti zakonite zveze med psihičnim doživljanjem ter dobiti rezultatov splošne veljave“, je najprej treba, da natančno ugotoviš, kakšne „vnanjosti“ je to doživljanje v vseh svojih podrobnostih. Za tak opis, ki ima biti kolikor le mogoče popoln, pa ne zadostuje zgolj zaznavanje¹ psihičnih dejstev ; predpogoj takemu opisu je namreč opazovanje, t. j. pazljivo, premišljeno, metodično zaznavanje duševnih dejstev. „Vse empirično izsledovanje temelji v prvi vrsti na opazovanju.“ (Meumann.)

Toda kako mi je mogoče na tak način motriti pojave v svoji psihični istinitosti? Skušajoč n. pr. se opazovati, ko se pravkar ves vdajam čustvu zadovoljnosti nad doseženim uspehom, bom pač to čustvo vsaj izpremenil², če že ne razbil ; in vsled tega bi ob najresnejšem prizadevanju ne izvedel, kako v istini „izgleda“ tako vdajanje. No, tukaj mi priskoči na pomoč zanimiv pojav, čigar bistvo je psihologiji — pod imenom perseveracija³ — znano⁴ izza najnovejšega časa (1900) ; vsake vrste psihično dejstvo očituje namreč težnjo, da se še v prvih trenutkih, ki slede neposredno njegovemu odstopu, ohrani z vsem svojim bistvom, čeprav z vedno bolj pojemajočo jakostjo, v duševnosti subjekta. In tako mi je n. pr. možno, prej omenjeni akt vdajanja vsled perseveracije opazovati v prvih trenutkih, ko se že sicer več ne vdajam v istini, a ko se to vdajanje vendar še v moji duševnosti, vedno bolj in bolj izzvenevajoč, mudi. Kratko odmerjene trenutke perseveracije pa mi lahko nadomesti večkratno opazovanje, zlasti še zato, ker se s ponovnim nastopom istega psihičnega dejstva njegova perseveracija stopnjuje.

Neposredno pristopna pa nam je samo lastna duševnost ; tuje duševnosti ne moreš opazovati. Lahko sicer n. pr. neposredno zaznaš, da se ta ali drug človek, ki ga gledaš, pravkar vda čustvu zadovoljnosti ; ali kakšno utegne v vseh svojih

¹ O te vrste zaznavanju gl. § 16.

² “Ο γάρ βούλεται, τοῦθ' ἑκαστος καὶ οἶσται. (Demosten.)

³ perseverare = vztrajati.

⁴ Izsledila sta ga, s pomočjo eksperimentalne metode, Müller in Pilzecker.

individualnih podrobnostih biti njegovo vdajanje, to si predstaviš edino le po analogiji tega, kar si že kedaj opazil na svojem psihičnem dejstvu te vrste. *Πάντων μέτρον ἀνθρώπου!* V tem zmislu nam je tudi umeti psihologične izsleditve kulturnih genijev, n. pr. Ibsena, ki je v svojih dramah („Brand“!) spravil na dan, kar človeško srce vsebuje najglobljega in najtajnejšega¹. In le na ta način boš razumel duševnost, ki odseva iz avtobiografije (Vodnik), „spominov“ (Vošnjak), izpovedi (sv. Avguštin, Rousseau), lirične poezije (Prešeren: „Pevcu“), slike, kipa ... Kaj je „sorodnost (kongenialnost) duše“? — Še v višji meri pa velja to za umevanje živalske duševnosti. Proučevanje državotvornosti in družinskega življenja v živalstvu, pripomočkov za sporazumevanje, živalskih iger in umetelnosti v živalih je res da ugotovilo marsikaj zelo zanimivega. „Toda, brez ovinkov rečeno, na sploh vendar utegnemo iz analize in historičnega spoznanja človeških oblik življenja več pridobiti za umevanje živalskih, nego pa narobe.“ (Stumpf.)

B. Eksperiment. Če hočeš zanesljivih izsledkov, je treba sleherno opazovanje v istih okoliščinah večkrat ponoviti.² Toda kakor recimo meteorolog in astronom morata čakati na pojave, ki jih želita opazovaje proučevati, prav tako bi tudi edino le svoja psihična dejstva opazujoči psiholog bil odvisen od tega, kar lastnim zakonom sledeči tok njegove duševnosti prinese ob svojem trenutku, svoji uri, svojem dnevu, mesecu ali morebiti celo letu. Temu in sličnim nedostatkom slehernega opazovanja pa je v novejšem času tudi v psihologiji odpomogel poskus. „Za veliki razcvet, ki ga očituje psihologija v naših dneh, se imamo izključno zahvaliti sistematični porabi opazovanja in eksperimenta.“ (Meumann).

„Eksperiment je vprašanje na naravo, ki ta nanj da jasen odgovor.“ Kajpada mora vprašanje biti — če treba s pomočjo

¹ „Ljudem je videl v srce kakor le malokdo, čeprav se je konec 19. stoletja brez dvoma smel splošno ponašati z globokostjo psihološkega opazovanja, kakor jo je najti le v dekadentni dobi, ki pozna vse koticke duševnega življenja.“ (Weinel.) — Prezanimiva je trditev: „Že ena sama primera moderne poezije z antično ali srednjeveško ti dokaže, da zaznavanje samega sebe opazi sedaj več duševnih odtenkov.“ (Höfding.)

² Proučevalci psihične istinitosti kaj radi posplošujejo svoje opazke! „Koliko zmote leži v tem in koliko nadloge prihaja od tega, da prenašlo posplošnjuješ, kar imaš pred očmi!“ (Niebergall.)

te ali druge hipoteze — prav stavljeno. Jedro psihologičnega poskusa tiči, docela enako fizikalnemu, v tem, da se namenoma in po premišljenem načrtu — v tuji duševnosti — ustvarijo pogoji za nastop psihičnega dejstva, ki ga želim proučevati, in sicer na tak način, da mi bo kot voditelju poskusa (Versuchsleiter) mogoče, te pogoje glede njih kakovosti in jakosti poljubno preminjati. „Metoda sistematičnega opazovanja samega sebe s pomočjo eksperimenta meri na to, da se doživljanje, ki ga je v preizkuševancu (Versuchsperson) povzročil vnanji pripomoček poskusa, vsakikrat tekom časa, ki neposredno sledi poskusu, vsestranski opiše ter analizira. Pri tem pa opazujoči preizkuševanec in zapisujoči voditelj poskusa ves čas natančno izmenjavata svoje misli.“ (Ach). — A ker več oči več vidi, je velike važnosti, da izsledke enega proučevalca drugi eksperimentalno preizkušajo; in v to svrho je nujna potreba, da se podrobno opiše ves način, kako in v kakšnih okoliščinah (kraj, čas preizkuševanja, starost preizkuševanca itd.) se je izvršil poskus.

Pa ne da bi eksperimentalna metoda morebiti mogla nadomestiti direktno opazovanje lastne duševnosti! Saj n. pr. vsebino odgovora, ki ga kot voditelj poskusa dobim od preizkuševanca na svoje vprašanje, dojamem edinole po analogiji svoje duševnosti. Eksperimentalna metoda potemtakem s svojo veliko točnostjo, ki jo večkrat nudi preizkuševalcu, le izpopolnjuje¹ direktno opazovanje lastne duševnosti ter ni neposrednjemu načinu opazovanja samega sebe nadrejena, marveč podrejena. Temeljna metoda psihologičnega izsledovanja je in ostane opazovanje samega sebe.

Čestokrat se pri psihologičnih poskusih rabijo — navadno precej komplicirani — aparati te ali druge vrste², ki pa imajo vsi le namen, izpopolniti naša čutila; s pomočjo teh aparatov se večinoma naj natančno določi trajanje in jakost učinkujočega dražljaja, trajanje duševnega dejstva, ki sledi dražljaju,

¹ Eksperiment je uspehe opazovanja lastne duševnosti v marsičem izpopolnil, oziroma popravil. Motreč pojave v lastni duševnosti takorekoč stojiš preblizu samemu sebi. Tako n. pr. opazujoč samega sebe meniš, da obe roki dvigneš istočasno; toda eksperiment uči, da ena roka pri tem nekaj zaostaja za drugo. Itd.

² N. pr.: ergograf, dinamometer, pnevmograf, aisthesiometer, plethismograf, tahistoskop ...

pa brzina in jakost telesnih pojavov, v katerih se izražajo psihična dejstva, ki jih je izzval dražljaj.¹

Tako se metodika psihološkega izsledovanja izpopolnjuje takorekoč od dne do dne; ali tudi na tem poprišču so človeškemu spoznanju začrtane meje. „Duši ne prideš do dna, če bi tudi prehodil sleherno pot, tako je globoka.“ (Heraklit.)

Medsebojnost telesa in duše.

§ 6. Duševna dejstva imajo telesno podlago.

Le iztežka boš našel trenotek, ko bi tvoj jaz ne imel znamenovati tega ali onega doživljanja; če ne drugega, občutiš svetlobo kraja, kjer se ravno nahajaš, ali gorkoto zraka, tla pod nogami in obleko na sebi itd. Izkustvo pa uči, da posameznim duševnim pojavom redno odgovarjajo te ali druge fizikalno-kemične izpremembe v telesnosti subjekta. Osobito 24 urni kolobar psihofizičnih funkcij kakor so: občutenje gladu ali sitosti, žeje, utrujenosti, izpočitosti ... jasno izpričuje, da to in to psihično dejstvo nastopi le tedaj, ako so dani ti in ti telesni pogoji. Zgledi: Naše „duševno težišče“ se premakne, ako telo dalje časa ni dobilo dovolj hrane; zato praktična modrost svetuje prosilcem, naj se ne obračajo do ljudi, ki so še tešči, ako si hočejo zagotoviti uspeh. Dolgotrajni zapeki sledi otožnost. Marsikateri „kulturni“ strup (alkohol, opij, morfij) izpremeni ves duševni obraz posameznika. Proučevanje duševne utrudljivosti je dognalo, da vse, kar te telesno utruji (telovadba, šport, izprehod), ne prinaša počitka po duševnih naporih. Duševni razvoj otroka očituje periodno, t. j. ob določenih časih se ponavljajoče kolebanje, ki odgovarja telesnemu razvitku mladega bitja. S propadanjem telesnih sil v starosti začno vedno bolj pešati tudi duševne. Itd.

Duševnost pa telesnost človeka stojita torej v posebni relaciji: vsako duševno dejstvo ima svoj telesni

¹ V to svrho služi osobito hronoskop (časomer), ki kaže časovne ulomke kakor: $\sigma = \frac{1}{1000}''$.

korelat. S posebno doslednostjo pa psihična istinitost sledi kakovosti in vsem pretvorbam živčevja, osobito možganov.¹

Na splošno se psihofizična medsebojnost da tako-le izraziti: „Duša je vezana na organsko telo, osobito na živčevje; ustroj in delovanje živčevja nekako določujeta nje bitje in žitje.“ (Ebbinghaus.)

Razberi zmisel trditvam: Človek je to, kar jé. — Mens sana in corpore sano. — Zunanost človeka je kakor pametno zidana hiša: sama ti razodeva, čemu da je bila zgrajena in kdo da v nji stanuje. (I. Cankar.) — Čemu slepcu zrcalo? (N. pr.) — Plenus venter non studet libenter. — Zločin je produkt iz fiziološko utemeljene duševnosti zločinca pa obdajajočih ga vnanjih razmer. (Liszt.) — Telesni odgovarja duševna organizacija. — Vsaka duševna bolezen je bolezen možganov.

Živčevje in pa duševnost.

§ 7. Ustroj živčevja.

1. Živčne prvine. Gradivo, ki iz njega sestoji živčevje, so živčniki (nevroni²); živčni sestav (= možgani, hrbtenjača in živci) jih vsebuje na milijarde. A tak nevron je že organska celota, t. j. živa tvorina z jako zapletenim ustrojem, vsebuječ dve bistveni sestavini: živčno ali ganglijsko stanico pa nje izrastke. (Gl. sliko št. 1.) Živčnih stanic brez izrastkov ni. „Izrastki spadajo k stanici kakor naši udje k telesu; ne moreš brez škode ločiti enega od drugega.“ (Zander.)

Živčna stanica je koničasto ali gomoljasto, z golim očesom nevidno telesce; premer mu znaša $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{200}$ mm. Iz staničnega pratoriva poganja po eden, dva, ali navadno več³ izrastkov, ki se razprše v bolj ali manj bujno, v soseščino stanice posegajoče vejičje (gl. sliko št. 2); tem izrastkom pravimo drevniki (dendriti⁴). V mnogih stanicah možganske skorje

¹ Že Aristofan (v 5. stol. pred Kr.) polaga v svoji komediji „Oblaki“ neki osebi na jezik besede: „kakor da so se ti pretresli možgani!“

² νεῦρον = konopec.

³ Vsled tega razločujemo eno-, dvo-, večpolarne živčne stanice.

⁴ δένδρον = drevo. — Najbolj se razraščajo drevniki Purkinjevih stanic v malih možganih. (Gl. sliko št. 3).

en drevnik zraste ven nad vse druge ter se na koncu razcepi v obliki črke T; to je glavni (principalni) drevnik.

Razen drevnikov pa iz živčevne stanice večinoma še prihaja svojevrstno ustrojen, včasih do 1 m dolg izrastek, živčno vlakno (nevrit), ki tiči v cevkasti mrenici. To je droban¹ sveženj vzporedno tekočih in zelo tenkih živčnih nitek (nevrofibrile), ki se na enem koncu deloma izgubljajo po stanici in deloma čez njo segajo notri v drevnike, na drugem pa se kot čopič razprše v živčne končiče. (Gl. sliko št. 4). Pa tudi ob straneh iz živčnega vlakna mestoma poganjajo cepeči se izrastki, stranščice (kollaterale). — Po več živčnih vlaken se združi v živec, ki je potemtakem sličen podmorskemu kablju; v količkaj debelem živcu teče vzporedno po več tisoč vlaken. (Gl. sliko št. 5).

Ker so živčna vlakna brez barve in prozorna, se zde, koder jih mnogo leži drugo ob drugem, bela, kakor povsodi, kjer je nakopičenih obilo prozornih delcev te ali one tvarine (sneg, pena); živčne stanice pa vsebujejo temno barvilo in obilico krvnih cevi ter se vsled tega v večjih množinah dozdevajo rdečkastosive. Razločujemo torej belo in pa sivo živčevino.

2. Dražljivost živčnih prvin. Med splošne lastnosti nevronov spada, poleg življenja, tudi dražljivost: od zunaj prihajajoč mehanski², gorkotni, kemični, električni dražljaj povzroči v živčniku stanje, ki mu pravimo vzdraženost. Neposredno vzdraženi nevron, ako se n. pr. z iglo dotaknem prsta, dá vzdraženost dalje raznim drugim, še nevzdraženim živčnikom, sam pa ohrani neke vrste izpremembo, ki jo je zapustila vzdraženost.

Pri tem poslovanju pa živčne prvine očitujejo jako ekonomski ustroj: a) Šibki dražljaji se med seboj pospešujejo („sumirajo“), t. j. če zaporedoma sledi več šibkih dražljajev, tedaj njih vsota lahko povzroči vzdraženost, ki bi se posamezni dražljaj ne mogel ž njo pokazati; ako n. pr. vdihavaš zaprašen zrak, se nosna sluznica sicer ne oglasi takoj, toda čez nekaj časa boš začel kihati. b) Ako pa po vrsti sledi več močnih dražljajev, se nevroni trudijo, t. j. učinek dražljajev

¹ Premer mu znaša $\frac{1}{40}$ — $\frac{1}{50}$ mm.

² Tlak, sunek, udarec, dregljaj, trenje, tezanje, zvok, svetloba.

začne polagoma pojemat; na spočetka neznosen trušč n. pr. se sčasoma privadiš.

Odvajanje vzdraženosti v živčnih prvinah je najbrž neke vrste kemičen¹ pojav in se v človeškem živčevju, po Helmholtzu, vrši s primeroma neznatno brzino 30 — 60 m v sekundi². Če odrastlega človeka zbode trn v stopalo, mine torej skoro $\frac{1}{10}$ sekunde, preden pride sporočilo o tem dogodku po živcu do možganov. Kot odvajajoči deli poslujejo živčne nitke, ki drže od končičev skozi vlakno in stanico notri v drevnike; drevniki enega in končiči sosednjih nevronov pa najbrž ne prehajajo neposredno eden v drugega, marveč se le dotikajo. Nekateri izrastki vodijo proč od stanice (celulifugalno), drugi do stanice (celulipetalno). Odvajanje najrazličnejših dražljajev v — čutnih, gibnih, izločujočih — živcih se menda vrši na en in isti način; končni uspeh zavisi najbrž od kakovosti dražljajevega izhodišča in krajišča. Nujni pogoj za neoporekljivo odvajanje pa tvori nepoškodovanost nevrona v njegovi celoti.

3. Živčevje kot sestav tirov. Človeško telo obsega več organskih sestavov, kakor so: okostje, mišičje, prebavila, dihalna, krvna obtočila, izločila. Če pa bi naj sleherni izmed teh sestavov deloval v prospeh celotnega telesa — nekako po geslu: eden za drugega, vsi pa za enega! —, tedaj mora v vseh svojih delih biti na ta ali oni način zvezan z vsemi ostalimi sestavi. In ustroj človeškega telesa v istini odgovarja temu, biologičnemu, zahtevku: da bi gonil ves zapleteni mehanizem telesa, je v organske sestave okostja, mišičja, dihal itd. vložen drug sestav, živčevje (možgani + hrbtnjača + živci), ki v svoji celoti tvori čudovit sistem vsakovrstnih tirov s svojimi središči in križišči, podoben telefonskemu omrežju modernega vlemesta.

Ustroj živčevja očituje tri vrste tirov: dovodne, odvodne, vezalne.

a) Dovodni tiri. Od vseh strani telesa (iz kože, raznih sluznic, čutil, mišic, kit, sklepov, notranjih organov) prihajajo,

¹ Ne pa električen, kakor so prej mislili; o elektriki vemo namreč, da v brzojavni žici v 1 sekundi prehití do 300.000.000 m.

² Pri nižjih živalih pa jedva z brzino nekaj centimetrov. — V gibnih živcih se odvajanje vrši hitreje nego v čutnih.

kakor potočki iz gorovja, živčne niti in vlakna, medpotoma se združujoč v debelejšje konopce (= živce) ter deloma direktno, deloma čez hrbtenjačo drže v notranjost možganov; to so dovodni (centripetalni, periferni) ali čutni (sensorni) živci.

b) Odvodni tiri. Pa tudi v nasprotni smeri¹, t. j. iz možganov v notranjost in na površje telesa, osobito v vsakovrstne mišice in žleze, teko živčna vlakna; pravimo jim odvodni (centrifugalni) ali gibni (motorni) živci.

c) Vezalni tiri. Tretja vrsta živčnih vlaken pa — v možganih — veže čutne z gibnimi živci; imenujejo se vezalni (intracentalni) tiri.

4. Centralno in periferno živčevje. Živčni sestav obsega: možgane, hrbtenjačo in živce. Možgani in hrbtenjača tvorijo osrednji ali centralni, živci pa obkrajni ali periferni del živčnega sestava.

Človeški možgani so mehka živčevina oblaste oblike, ki pri moškem povprečno tehta 1300—1500 g, a pri ženski povprečno 125 g manj²; dolgost tega elipsoida znaša povprečno 160—170 mm, širokost 140 mm in višina 125 mm. Možganska živčevina je na površju, in deloma tudi v notranjosti, sivordečkaste (staničje!), sicer pa bele barve (vlakna!). Siva plast na površju se imenuje možganska skorja, je bolj mehka ter vsebuje več krvnjakov nego bela živčevina. Možganska obla sestoji iz dveh značilnih delov: enega tvorijo veliki, drugega mali možgani (gl. sliko št. 6).

Veliki možgani zavzemajo malone $\frac{7}{8}$ možganske živčevine ter polnijo ves sprednji in zgornji del lobanje; debelost njihove skorje meri povprečno 3 mm. Globoka vzdolžna brazda jih loči v dve sorazmerni poluti (gl. sliko št. 7); a na vsaki poluti razločujemo četvero loput: čelno, senčno, temensko, tilnično (gl. sliko št. 6). Površje velikih možganov očituje vse polno sem in tja se zvijajočih, deloma prav globoko vrezanih brazd in, med njimi, ličinkam podobnih gub; tem gubam pravimo možganski zavoji ter jih po večini na slehernih možganih

¹ Jeli vsako vlakno vodi le v eni ali pa v obeh smereh, to je še odprto vprašanje fiziologije.

² Že pri 7—8 letnem otroku dosežejo možgani malone svojo stalno težo; a docela razviti so šele poprečno z 20. letom.

vidimo v približno isti obliki. Vsled teh brazd in zavojev se površina velikih možganov za desetero poveča, tako da pri odrastlem človeku meri do 2000 cm^2 (= po priliki 10krat toliko kot ena stran te knjige).

Vsa skorja velikih in tudi malih možganov ni v svojem bistvu nič drugega nego nepregledna „kolonija“ stanic in različnih vlaken. (Gl. sliko št. 8).

Mali možgani leže ob tilniku, pod velikimi (gl. sliko št. 6), ter so pravtako kot veliki razpolovljeni v dve poluti (gl. sliko št. 9). Njihovo površje pa ne očituje ličinkam podobnih gub, marveč obliko pločic, ki v krogu leže kakor prečke voz-nega kolesa, in sicer tako tesno druga ob drugi, da ni mogoče videti v brazdo med dvema zavojem. Površina malih možganov znaša do 800 cm^2 , a debelost njihove skorje povprečno 1 mm .

Hrbtenjača je v hrbtenico vložen konopec mezinčeve debelosti, ki, nasprotno možganom, v notranjosti sestoji iz sive (staničje!), ob površju pa iz bele živčevine (vlakna!), z globoko in ozko brazdo na prsni pa na hrbtni strani, tako da oba polu-valjasta slopa veže le ozka spona. Skozi osrčje tega konopca se vleče ozka osrednja cevka (gl. sliko št. 10). — Sivo osrčje hrbtenjače tvori droben slop gibnih stanic pa raznih vlaken in nitek, ki v poprečnem preseku očituje obliko metuljevih kril, bela skorja hrbtenjače pa sestoji iz živčnih vlaken, ki prihajajo iz čutnih stanic, katere leže izven hrbtenjače (glej sliko št. 11).

Živci izvirajo iz možganov in hrbtenjače. Iz možganov se na spodnji strani odcepi 12 parov živcev (gl. sliko št. 9), ki se vsi razen enega samega para¹ porazgube po raznih mestih glave. A iz hrbtenjače prihaja 31 parov (8 parov vratnih, 12 parov hrbtnih, 5 parov ledvenih, 5 parov križnih in 1 ali 2 para neznatnih trtičnih živcev). (Gl. sliko št. 12).

5. Podrobni ustroj živčnih tirov. Dovodni tiri živčnega sestava so dvakrat zvezani z odvodnimi: enkrat, neposredno, v hrbtenjači ali pa v notranjosti možganov, in enkrat, posredno, v skorji velikih oziroma malih možganov. (Glej sliko št. 13).

¹ Obhodni živec (nervus vagus) pošilja nekaj vlaken tudi v pljuča, srce in želodec.

A. Zveza v hrbtenjači in v notranjosti možganov.

a) V hrbtenjači. Iz te ali one čutne stanice v trupu, rokah ali nogah prihajajoči nevriti stopi s hrbtne strani v belo skorjo hrbtenjače ter se ob vstopu navadno razcepi v dve vlakni. Eno, daljše, teče navzgor, čestokrat globoko v notranjost možganov, drugo, krajše, pa navzdol; a obe se slednjič razpršita v svoje končiče. Iz navzgor pa navzdol držečega vlakna se v precej gostih presledkih odcepijo stranščice, se zarijejo v sivo živčevino hrbtenjače ter s svojimi končiči objamejo po eno gibno stanico, koje vlakno vodi v mišičje trupa, rok ali nog. (Gl. sliko št. 11).

Razen teh, dolgih, pa v hrbtenjači najdemo še čisto kratke tire, ki na različnih mestih spajajo obe polovici hrbtenjače.

b) V notranjosti možganov ima svoj konec, oziroma začetek 12 parov živcev, ki to ali drugo okrožje („središče“) notranjih možganov vežejo s posameznimi deli glave, osobito z nje čutili (z očmi, ušesi, jezikom, nosom). Dovodniki izmed te dvanajstice večinoma vstopajo v zadnji del možganov, t. j. ob tilniku, in vlakna oziroma končiči teh dovodnikov se razgube po različnih središčih notranjih možganov. Tu, tam, drugje v notranjih možganih pa se nahaja gibno staničje, čigar odvodna vlakna spredaj, t. j. proti obrazu, zapuščajo možgane. A končiči dovodnih tirov so po intracentralnih (= vezalnih) živčnikih, ki jih sila veliko teče v vseh možnih smereh, spojeni s stanicami odvodnikov.

B. Zveza v velikih možganih. Kakor so posamezna mesta telesa s pomočjo živčnih tirov, ki drže čez notranjost možganov oziroma čez hrbtenjačo, neposredno med seboj zvezana, pravitako so čutna pa gibna središča¹ možganske skorje po svoje vrste tirih, ki jim pravimo projekcijska² (vzmetna) vlakna, neposredno zvezana z vsemi središči notranjih možganov pa s hrbtenjačo. (Gl. sliko št. 15). Končiči tega ali onega čutnega živca v notranjosti možganov oziroma v hrbtenjači niso morebiti zadnja postaja dovodnega tira, marveč le križišče,

¹ Čutna pa gibna središča skupaj zavzamejo tretjino možganske skorje. (Gl. sliko št. 14).

² Vsa iz notranjosti možganov v možgansko skorjo pa iz nje v notranjost možganov vodeča vlakna se imenujejo projekcijska, ker takorekoč vse telo in njegove organe rišejo, projicirajo na ploščo možganske skorje.

odkoder nov nevron vodi dalje, v možgansko skorjo; in istotako je ta ali oni iz notranjih možganov v čutila glave ali pa iz hrbtenjače v trup, roke, noge potekajoči gibni živec le nadaljevanje odvodnega tira, ki se pričinja že v gibnem staničju možganske skorje. A končne postaje dovodnih vlaken veže z izhodišči odvodnih celo omrežje intracentralnih tirov v možganski skorji¹; tako n. pr. asociacijski (družilni) tiri vežejo posamezna, včasih daleč vsaksebi ležeča središča v skorji ene polute (gl. sliko št. 16), komisure (spone) pa v obliki vlaknenih svežnjev vodijo od teh in teh okrožij leve do posameznih mest desne polute² (gl. sliko št. 15).

Spričo tega pa je, direktno, vse telo spojeno s čutnimi in gibnimi središči možganske skorje. Pot do čutnih središč vodi črez to ali ono križišče v notranjih možganih; od gibnih središč pa pelje v ta ali oni organ dvoje poti: ena črez križišče v notranjih možganih do čutil oziroma delov glave, druga (piramidni³ tir) pa iz te in te gibne stanice v možganski skorji do tega in tega gibnega vlakna v hrbtenjači.

§ 8. Poslovanje živčevja.

Živčni sestav je z ene strani kakor registrirajoča plošča ki zabeleži sleherni dražljaj, bodisi da je na periferiji ali pa v notranjosti telesa s primerno jakostjo zadel na ta ali oni dovodni živec; z druge strani pa kakor ravnaajoča roka, ki na podlagi zabeleženih dražljajev, s pomočjo gibnih živcev, napenja mišice, premika gibala, stiska žile dovodnice, izžema različne žleze itd.

A celotno poslovanje živčevja, osobito možganov, je studentec, ki iz njega črpa svojo moč telesno (vegetativno) pa duševno življenje posameznika. Svoj opravek pa živčevje vrši po gospodarskem principu delitve dela, kakor ga najdemo n. pr. v moderni tovarni ali v državni upravi, kjer odgovornejše posle opravlja predstojnik sam, a druge, manj važne, prepušča

¹ Celokupnost vseh tirov v možganski skorji znaša na tisoče kilometrov.

² Najmočnejši sveženj tvori greda, nekako sredi velikih možganov.

³ Njegova vlakna — za eno roko so jih naštehi do 50.000, za eno nogo do 30.000 — prihajajo iz „orjaških“ piramidastih gibnih stanic, ki leže bolj proti dnu možganske skorje.

podrejenemu uradniku ali delavcu. Docela v tem zmislu je urejen živčni sestav: duševno življenje (t. j. mišljenje, čustvovanje, hotenje) je v ozki zvezi z delovanjem skorje velikih in malih možganov, telesnemu življenju služeči oprávki živčevja, zlasti odbojne (refleksne) kretnje, pa so porazmeščene v „subkortikalnih“¹ središčih ali pa v hrbtenjači. „Kakor dá predstojnik le splošno povelje ter podrobno izvršitev prepusti podrejeniku, tako tudi možganska skorja dá le povelje na podrejeno subkortikalno središče, ki nato ukrene izvršitev po urejenem sodelovanju mnogoštevilnih posamičnih delov (mišic).“ (Becher.)

A. Živčevje v službi telesa. Na vzdražljivost živčevja se opirajo odbojne kretnje. S tem imenom zaznamujemo nebroj² tistih gibnih reakcij, ki nastopajo docela mehanski³, t. j. ne da jih nameravaš izvršiti, kakor hitro je, bodisi pravilno ali nepravilno, vzdražen ta ali ta dovodni živec. (Dovodni živec po svojih končičih, v tem ali onem subkortikalnem središču⁴, sproži nakopičeno energijo gibne stanice, a sprožena energija po gibnem vlaknu preide v ta in ta del telesa, kjer ji sledi kretnja.) N. pr.: Kdor je slabih prsi, „mora“ v zakajenem prostoru kašljati. Zenica se ob močni svetlobi „sama“ skrči, ob slabi pa razširi. Želodca ni mogoče pregovoriti ali prevpiti. (N. pr.). Tudi v spanju umakneš nogo, če te je kdo na podplatu počeegetal. Telo človeka, ki se potaplja, še takrat premika gibala, ko je že izginila zavest. Zakaj zámrtnikom spuščajo goreč pečatni vosek na podplate? Zlomljeni tilnik, t. j. zmečkani podaljšani mozeg⁵, ima za posledico smrt.

Odbojne kretnje, osobito bolj sestavljene, očitujejo večjo ali manjšo mero smotrenosti, t. j. se večinoma izvrše v prid človeškemu ali živalskemu organizmu: prebavila sprejemajo ter priličijo hrano, vejice zapro sovražniku pot v oko, organizem izloči škodljive snovi itd. Toda refleksna kretnja, ki jo

¹ Pod skorjo, t. j. v notranjosti možganov ležečih.

² Odbojna kretnja lahko nastopi malone v slehernem organu; docela neobčutljive so le roženine (lasje, nohti, povrhnica).

³ Refleks je najenostavnejši živčni proces, kar jih poznamo. (Ziehen.)

⁴ Odbojnim kretnjam raznih organov služeče gibne stanice leže nekako v isti višini osrednjega živčevja, kakor ti organi; tako n. pr. posameznim mišicam nog odgovarja dolnja, rokam gornja hrbtenjača, čutilom glave notranjost možganov itd.

⁵ Ki „vodi in uravnava gibanje srea, pljuč in drobno mišic“.

lahko sproži ta ali drug dražljaj, bo enakomerno nastopila tudi takrat, ko bi ti to bilo v škodo: požiralnik pogoltne i zastrupljeno jed, noge te poneso tudi v prepad. A kaj takega preprečiti, je naloga duševnega življenja, ki mu podlago tvori možganska skorja.

B. Živčevje v službi duševnega življenja. Ako vidiš zeleni travnik, če spoznaš v množici tovariša, kadar čutiš z nesrečnikom, ko se spominjaš otroških let, če hočeš doseči cilj . . . , tedaj vzporedno s temi psihičnimi dejstvi teče — s periferije ali pa iz notranjosti tvojega telesa prihajajoča — vzdraženost teh ali onih živčnih prvin¹ v možganski skorji (dočim živčne vzdraženosti v subkortikalnih središčih ali pa v hrbtenjači ne spremljajo psihična dejstva). Ker pa iz možganske skorje drže gibni tiri do subkortikalnih središč, zato ti je do neke meje mogoče, ovirati mehanski tok odbojev: za nekaj trenutkov brez težave poljubno ustaviš dihanje; ako se ti okus jedi dozdeva sumljiv, ne pogoltneš grizljaja. —

Razmestitev duševnih dejstev. Podrobno izsledovanje — na polju anatomije, histologije, fiziologije in patologije — je ugotovilo, da nekaterim psihičnim dejstvom odgovarja vzdraženost tega in tega bolj ali manj določno ograjenega, otoku podobnega okrožja v možganski skorji. Tako n. pr. izgubi posluš, kdor si je poškodoval skorjo na tem in tem mestu ob sencih (ki je po živčnih vlaknih spojeno z ušesi). Pri raztelešenju ljudi, ki, zadeti od kapi, niso mogli govoriti, t. j. poljubno gibati govoril, se je vselej našlo bolno okrožje v levi poluti možganske skorje ob čelu (v 3. čelnem zavoju).

Do sedaj se je raziskovalcem posrečilo, le malo psihičnih dejstev za trdno v možganski skorji „lokalizirati“; a že na podlagi dosedanjih izsleditev se vedno bolj uverjamo, da so le najenostavnejši psihični deji, n. pr. občutenje, na tem in tem bolj določenem mestu v skorji zastopani, ne pa tudi kak duševni kompleks² (n. pr. zaznavanje, spominjanje, čustvovanje, hotenje, ta ali druga sposobnost). Za višje duševno življenje je fiziologija možganov v najnovejši dobi dognala, da poleg „regio-

¹ Ni pa še dognano, jeli psihičnim dejstvom odgovarja vzdraženost stanic ali vlaken, oziroma živčnih niti ali pa morda celo obojega.

² Kar je v prejšnjih časih trdila takozvana „frenologija“. (Detelov „Učenjak“!)

nalne“, t. j. na posamezne lopute in zavoje vezane, prihaja tudi „strukturna“ lokalizacija v poštev, t. j. velika različenost stanic glede njih števila, velikosti, oblike, razvrstitve in plasti po raznih mestih možganske skorje. Bolniki v zadnjem stanju so čestokrat docela apatični proti svoji sosesčini, t. j. kakor brez vsega čustvovanja; in temu duševnemu dejstvu odgovarja razpad teh in teh stanic in vlaken širom možganske skorje. In z ozirom na celotni tok duševnega življenja lahko rečemo: „Možgani so vzor popolne decentralizacije: duša takorekoč sprejema iz vnanjosti ji sporočene dražljaje na mestih, ki leže v možganih daleč eno od drugega, različno po obkrajnih organih, od katerih prihajajo. In pravitako tudi v vnanjost posega z mest, ki leže v možganih daleč eno od drugega, različno po mišičnih skupinah, ki so ji v mislih.“ (Ebbinghaus.)

Fiziološke razlage v današnji psihologiji. Fiziologija možganov še ni toliko napredovala, da bi nas mogla podrobno poučiti o tvarnih procesih, ki je ž njimi v zvezi „veliki, bogatih odtenkov polni svet duševnik dogodljajev“. In navsezadnje moramo res priznati, da „fiziološke razlage niso nič drugega, nego le prestavljanje psiholoških pojmov v drug jezik“. ¹ (Pierre Janet².)

In dalje tudi psihologija še v marsikaterem oziru ni prišla do trdnih definicij, ki bi naj tvorile izhodišče fiziološkim razlagam. Dokler pa ni popolnih definicij za psihološke pojme, toliko časa fiziolog ne more vedeti, kaj bi naj tolmačil s pomočjo tvarnih procesov v možganski skorji!

§ 9. Pregled psihične istinitosti.

V duševnosti posameznika se brez prestanka vrstijo psihična dejstva. Taka duševnost pa ni morda zmes samostojnih prvin, neke vrste psihičnih atomov³, temveč nepretrgan tok, ki se le na umeten način, t. j. s pomočjo primerjajočega in raz-

¹ Prehoda od mehanike možganov k temu in temu duševnemu dejstvu nam ni mogoče dojeti. (Tyndall). — Nikjer, tudi spričo najenostavnejšega občutka ne moreš duševnega procesa „obrazložiti“ iz fizioloških procesov, ki ga spremljajo, marveč le dokazati, da prvi odgovarja drugemu. (Ziehen.)

² Psiholog in psihiater.

³ Tako je učila „atomska“ angleška psihologija (Locke, Hume, Spencer).

ločujočega preudarjanja dá razkrojiti v elemente; in velika zmota bi bila, te umetno ustvarjene („abstrahirane“) elemente zamenjati z resničnimi kapljami v reki duševne istinitosti.¹ „Duševnost in nje elemente spaja nerazložna (iracionalna) medsebojnost. Odkriti treba kar največ prvin; opravičljivo in tudi nujno pa je, da se zadovoljiš z nekaj decimalkami, če samo ne pozabiš, da vprašanje s tem še ni izčrpano. Iracionalnost je tukaj, kakor povsodi, obenem naloga in meja.“ (Höfdding.)

Tok duševnosti pa ni enoličen, ampak njegovo drsenje očituje razne strani, dele, lastnosti, lahko bi rekli — bolj ali manj vijugasto strugo z vrtinci, brzicami in večkratnimi jezovi. Kako bujno pisanih, od trenutka do trenutka se izpreminjajočih slik zmore nepretrgani tok duševnega življenja samo v nekaj hipih, pokaži ta-le zgled iz naše književnosti²:

Naglo je (Jerica) zavila na travnike. Kakor v težkih, groznih sanjah je tavalala proti reki. Čuj, že ji šumi nasproti, kliče že: „Pridi! Sprejmemo te z ljubeznijo!“

Nekaj korakov pred strugo je obstala kakor okamenela. Zdramilo se je življenje v nji še enkrat in je zakričalo, zahtevajoč svojo pravico.

„Kdo ti je dal pravico, o nesrečnica!“

„Greh!“

„A mati? Umoriš jo! ... In stric? ... Katrea? ... O sramote!“

Zaječala je v smrtnih bridkostih.

„A tako bo sramote še več. Uničeni pa so tako!“

Nevidna roka jo je sunila bliže k strugi. Mehko in ljubeče so vabili in prosili valovi.

„Pridi! V nas je mir, v nas pozabljenje ... Sladko in mehko se počiva v našem objemu ...“

„Ne veruj! Lažejo!“ — je zavpilo v duši, da je zaječala spet.

Pogledala je v strugo. Površina vode se je zibala nalahko, kakor bi zibala mati dete v naročju, da ga uspava. A vendar jo je pretresla groza.

Tedaj se je razljutilo vodovje, razsrdila se je usoda, držeča jo za eno, razjezila se je smrt, vodeča jo za drugo roko.

„Kaj čakaš, nesrečnica? — Plačilo za greh... ali si pozabila, Jerica?... Ni druge poti več ...“

V tistem hipu je planil stari Matija plašen iz postelje, ker je zaslišal v spanju klic smrti. —

Kaj vse, zaporedoma in vzporedno, zremo v duši obupnega dekleta, in sicer kakor bi trenil! Človek bi s Faustom vzkliknil: „Wo fass' ich dich, unendliche Natur!“ Kar naenkrat

¹ To zlasti poudarja francoski psiholog Bergson.

² Fr. Ks. Meško, „Na Poljani“.

se odloči, tava napol v nezavesti črez travnik, prisluškuje valovom, umeje njih govor, se ustraši pred strugo, zahrepeni po življenju, premišlja o upravičenosti samomora, si poudarja upravičenost, vest ji očita nesrečno mater, začuti smrtno bridkost, trden sklep!, nezaveda je se stopi na obrežje, pesem vabečih valov jo pomiri, pomislek!, zre v vodovje, primerja valove otroka zibajoči materi, groza jo prevzame, strepeta spričo svoje usode ter se vsa zmedena zažene v vrtnice. —

Nad vse značilna je enotna in vendar neenakomerna obilnost tega toka in zlasti še tisto nepretrgano prehajanje iz deja v dej, da le s težavo razbereš posameznosti in medsebojnost, ki jih spaja. „Skozi ves čas življenja se vedno novo doživljanje sprejema in nehoté vdelava v določeni tok. Nove kaplje in morda tudi nove potoke deloma tok preobrazi, deloma pa tudi oni vplivajo na njegovo kakovost in potekanje.“¹ (Höfdding.)

Razvrstiti pa se dá vsa pisana raznoterost posameznih psihičnih dejstev, kakor jih v svojem toku prinaša enotna duševnost, na podlagi odnošajev, ki človeka vežejo z vsem tem, kar „je“: svet telesnosti, duševnosti in idejnosti si prizadevam spoznavajoč doumeti, čustvujoč ga ocenjujem, stremem č skušam nanj vplivati. In potemtakem v celokupnem gradivu, ki ga ima psihologija obdelati, razločujemo: spoznavanje, čustvovanje, stremljenje.

Spoznavanje, čustvovanje in stremljenje pa nastopa v tem ali drugem stanju, ki je neke vrste izpreminjanje psihičnega dejstva od slučaja do slučaja, kakor n. pr.: navada, svežost, razmišljenost, utrujenost, pazljivost, mračnost... ter poteka iz te ali one trajne dispozicije (sposobnosti) subjekta, kakor so: bistrornost, modrost, občutljivost, častihlepnost...

Toda še enkrat bodi poudarjeno, da so spoznavanje, čustvovanje, stremljenje v vseh svojih odtenkih le posamezne strani, deli, lastnosti — in ne samostojni elementi — enotne duševnosti, kakor je n. pr. barva le lastnost vrtnice, odlomek le del celote, pročelje le stran hiše. Centralno oporišče vsej tej vzporednosti in zaporednosti v toku duševnega življenja pa tvori „jaz“. Ta „jaz“ spoznava, čuti, stremi; njegovo mišljenje je pazljivo,

¹ Deli določujejo celoto, celota pa dele. (Höfdding.)

bistroumno, se razvija in vadi, utruja . . . ; njegovo čustvovanje poteka iz tega in tega občutja ; njegovo stremljenje je sveže ali zaspano, pametno itd.

Znamenit veščak uči: „Sestavine bivajo le v celoti in s pomočjo celote. In kakor si znanstvo prizadeva, telesno življenje, izhajajoč od razločevanja posameznih sestavin in procesov, mišic in živcev, presnavljanja itd. obrazložiti ter potem kot enotno celoto doumeti, prav tako ima tudi psihologija od proučevanja posameznih sestavin korakati enotnemu naziranju o duševnem življenju nasproti, ne da bi s to obliko znanstvenega obdelovanja morebiti hotela tudi reči, da se duševnost v istini polagoma razvija iz njenih sestavin.“ (Elsenhans.)

I. del.

Spoznavanje.

§ 10. Bistvo, predmeti in vrste spoznavanja.

Beseda spoznavanje izraža tisto poslovanje duševnosti, s čigar pomočjo si pridobivamo razno vednost! Za barvo vrt-nice n. pr. izveš, ako pogledaš cvetko; o resničnosti enačbe $\log 10 = 1$ te pouči pojmovanje logaritma; o obljudenosti Marta dvomiš; če ti je znano, da je pred kratkim vas V. pogorela, tedaj si ali sam doživel ta požar ali pa verjameš tistim, ki ti o njem pripovedujejo.

Spoznavanje je pot, ki drži do spoznatka; ni je spo-znatka brez spoznavajočega subjekta. Tudi v tem oziru veljajo besede: „Erwirb es, um es zu besitzen!“ (Goethe.)

Predmet¹ spoznavanja. Nepregledna vrsta spoznavnih predmetov je nekaj silno pisanega. Vse to, kar ob raznih trenotkih iz tega ali onega razloga spoznavaš, je lahko a) kaj realnega, t. j. fizičnega (moj svinčnik, cerkev sv. Marka v Benetkah, zadnji vihar) ali psihičnega (moje, tvoje, koga drugega razločevanje, gledanje, zaničevanje) ali psihofizičnega (to ali ono živo bitje) ali pa b) kaj nerealnega („idejnega“). Tudi mnogo tega, kar ne očituje realne bitnosti, tvori predmet našega zanimanja. Je li n. pr. število kaj realnega, ali pa pojem ali vrstni predmet („konj“, „pesem“, „elipsa“) ali socialne tvorbe (država, družba, znanstvo, umetnost, pravo, npravnost)? Menda ne! In vendar si kulturni človek prizadeva „mit heißem Bemüh'n“, tudi o takih predmetih kaj izvedeti.

Vrste spoznavanja. Spoznavajoč, bi rekel, psihično merim („intendiram“) na predmet ter ga skušam kar najbolje zadeti. Toda način, kako spoznavanje svoj predmet dojame, ni vselej isti:

¹ Pred-met (ob-iectum) = kar spoznavajočemu subjektu stoji nasproti, t. j. kar na ta ali drug način jemlješ v misel.

a) lastnosti stvarnih predmetov občutim: barvo, težo, duh, temperaturo itd.; b) sedaj, t. j. pravkar bivajočo stvarno in duševno realnost zaznavam: knjigo na mizi, pokrajino pred seboj, svoje ali tuje mišljenje; c) vrednote čutim: A. je poštenjak; to stanovanje ni zdravo; d) pomen kake besede umejem; e) eno ali drugo, nesamostojno, lastnost lahko predmetu odmislim (abstrahiram), če svojo pozornost obrnem le na to, kar mu je bistvenega, tako n. pr., ako jemljem v misel vrstni predmet, kakor: „človek“, „mišljenje“, „kakovost“; f) svojih dožitkov iz preteklosti se spominjam: velike slavnosti, včerajšnjega preudarjanja; g) marsikaj, česar morda ni ali niti ne more biti, si lahko predstavim: tresljanje etra, deveto deželo, življenje l. 2000 po Kr.; h) to ali drugo medsebojnost, ki spaja dvoje relacijskih členov, doznam s pomočjo razsojanja: $\frac{1}{2} = 0.5$; Simon Gregorčič se je rodil istega leta kakor Friderik Nietzsche; sebičnost rodi neslogo, nesloga pogin.

Občutenje, zaznavanje, odmišljanje, predstavljanje, spominjanje, umevanje, čutenje vrednot, razsojanje so važnejše vrste spoznavanja.

Psihologija ima odgovoriti na vprašanja, „kako se posamezne vrste spoznavanja razlikujejo druga od druge, iz katerih prvin sestojе in po kakšnih zakonih se ravna njihov razvoj.“

Občutenje.

§ 11. Občutenje, občutek — psihični prvin.

Posamezne vrste spoznavanja, kakor jih v istini doživljamo, so vselej nekaj bolj ali manj sestavljenega; s pomočjo psihoanalize se navadno dajo v takem sestavu razbrati posamične sestavine. Ako utrgaš rdečo vrtnico in jo poduhaš, je to enoten dožitek; ali na vprašanje, kakšna je ta vrtnica, boš odgovoril, da: rdeča, voljna, dišeča... in sicer vse to obenem.

Posamezne sestavine: rdeče, voljno, dišeče... se ne dajo dalje analizirati, ker so psihične prvine. A poudariti treba, da te prvine nimajo samostojnega bitka, da so marveč le po ena stran vseskozi enotnega dožitka, ki jo poljubno jemlješ v misel, ako govoriš o rdeči, voljni, dišeči... vrtnici. Raznim sestavinam

enotnega dožitka pa odgovarjajo posamezni doživljajoči akti: rdečo barvo vrtnice vidiš, nje voljnost otiplješ, njen vonj duhaš itd.

Te vrste enostavni dožitki, ki jih ne moreš dalje analizirati, se imenujejo občutki; psihični deji, v katerih doživljamo občutke, pa občutenje. „Čistih“, t. j. neposredno danih občutkov ni; vsak občutek je le sestavina, element ali moment v tem ali onem izmed naših dožitkov (v zaznatku, obnovku, predstavi). In pravtako je tudi posamezni akt občutenja nekaj, kar le primerjajoč in razločujoč dobiš n. pr. v psihičnem deju zaznavanja.

Razberi občutke, ki jih vsebuje tvoj dožitek, ako slišiš ta ali oni akord, vzameš v usta kos sladkorja, primeš za kljuko!

§ 12. Dražljaj.

1. Bistvo dražljaja. Da občutiš mraz, napetost kake mišice, glad ..., da slišiš ta ali drug glas, da vidiš to ali ono barvo, da okusiš kislino itd., morajo posebne vrste mehanski ali kemični procesi učinkovati na ta ali oni zdravi dovodni živec, ki je v zvezi s tvojimi, zdravimi, možgani. Tem mehanskim, oziroma kemičnim procesom pravimo dražljaj, ker „vzdražijo“ živec. Tak dražljaj prihaja ali iz vnanjega, naše telo obdajajočega sveta (vnanji), ali pa iz telesnih organov (notranji dražljaj).

Dražljaj je vsako mehansko ali kemično gibanje, ki je v zadostni meri vzdražilo ta ali oni čutni živec. „Čutila tvorijo vrata našemu spoznanju.“ Pogovor, ko na naša vřesa več ne bije, — ko zjutranja megla se v nič razide. (Prešeren.) Zakaj sleče rokavice, kdor hoče med prsti presoditi kakovost sukna, ki bi ga hotel kupiti?

a) Mehansko gibanje kot dražljaj nastopa v obliki sunkov, ki se zaletavajo v čutni živec. Te vrste dražljaji so pogoj občutkom dotika, tlaka, gorkote in sluha. „Posebnost slušnih dražljajev, nasproti drugim vrstam sivanja, obstoji v tem, da v suvaajočem sestavu molekulov sunki posameznih delcev tvorijo val, ki sedaj valovi v tej in tej smeri od svojega izhodiřa naprej, a kmalu nato v nasprotni smeri nazaj do izhodiřa.“ (Ziehen.)

b) Kemično gibanje kot dražljaj obstoji v medsebojnem premikanju atomov tiste tvarine, ki ti je priřla recimo na jezik, v nos ali v drob. Semkaj spada tudi tresljanje etra¹, ki povzroča občutek svetlobe; tresljanje etra

¹ Fizika domneva, da se med molekuli tvori nahajajo etrovi delci.

namreč ne učinkuje neposredno na končiče vidnega živca v mrežnici, marveč povzroči v njej neke vrste kemični proces, kateri potem vzdraži vidni živec. (Ni izključeno, da tudi električni dražljaji najprej povzročijo kemične izpremembe n. pr. na jeziku in da te-le potem vzdražijo živčne končiče. V naj-novejšem času celo domnevajo, da n. pr. utež, ki jo položiš roki na hrbet, kemično izpremeni pletivno tekočino okrog živčnih končičev.)

Tak — vnanji ali notranji — dražljaj povzroči v čutnem živcu neke vrste, do sedaj še malo pojasnjeno, kemično izpremembo („vzdraženost“), ki hiti dalje do tega ali onega mesta v možganih, kjer se konča s svojevrstnim, menda fizikalno-kemičnim učinkom; in odgovor na ta po dražljaju povzročeni učinek v možganski skorji je — ta ali oni občutek. Kolike važnosti za občutenje so tudi „občutna okrožja“ v možganski skorji, to pač dovolj izpričuje brez dvoma ugotovljeni zahtevek po njihovi nepoškodovanosti, ako naj dražljaju sledi občutek.¹

Ali vsak dražljaj ne vzdraži živca; nekateri dražljaji so za to prešibki, drugi pa si niti ne priborijo pristopa do živčnih končičev. Fiziologi namreč domnevajo, da je vnanji, dražljaje sprejemajoči del naših čutil kakor sito, ki te in te dražljaje ob vходу zavrne, a druge pusti do živčnih končičev, kateri ležijo globlje v notranjosti čutila; tako je n. pr. svetlobnim valovom, ki se razprostirajo le v premi smeri, že po vnanjem ustroju ušesa zaprta pot do slušnega živca. Vsak živec ima potemtakem samosvoj (specifični), edino le zanj primerni (adekvatni) dražljaj; za oko n. pr. so to svetlobni žarki, za uho zvočni valovi itd. Ta nauk se imenuje zakon o samosvojem poslovanju čutil (Gesetz von den spezifischen Sinnesenergien). Čutni živec bo vselej odgovoril v svojem jeziku, tudi ako bi ga po naključju vzdražil tuj dražljaj; bodisi da te je kdo udaril na oko ali da si vidni živec, n. pr. v eksperimentalni namen, vzdražil z električnim tokom, v obeh slučajih boš doživel občutek svetlobe! Kaj je zmisel trditve: tako sem padel, da sem videl zvezde?

Za več vrst gibanja v naravi, n. pr. za magnetizem in nekatere (Röntgenove, ultrardeče, ultravijoličaste) žarke pa človek menda sploh nima čutila.

¹ V rusko-japonski vojni se je n. pr. pokazalo, da so vojaki, katerim je krogla prodrila vidovno okrožje v zatemenskih možganih, oslepeli, čeprav se je rana zacelila in je oko ostalo zdravo.

2. Sanje in halucinacije. Vse, kar je bilo prej omenjeno, velja v isti meri o vnanjem in notranjem dražljaju. Notranji dražljaj (hipne, minljive ali trajne nerednosti v organizmu: otežkočeno dihanje, srčna tesnoba, neredno prebavljanje, ovirani krvni obtok ...) je zlasti pogoj občutenja v sanjah¹ in v svojevrstnih psihičnih dejstvih, ki jim pravimo halucinacije².

Halucinirati se pravi, videti, slišati, „čutiti“ (= tipati), vohati, okušati nekaj, česar v istini ni. Tak človek n. pr. vidi pred seboj temne pege, proge, krogle, mušice, miši ..., ki pa jih ni nikjer v njegovi bližini; ali pa sliši glasove in besede, ki jih kdo drug tamkaj ne bi slišal. V prvem slučaju večinoma kot — notranji — dražljaj nastopa tu ali tam motna steklovina v očesu, ki meče sence na mrežnico; v drugem pa šumenje v ušesu, ki ga povzroča krvni obtok in krčenje mišic. Halucinirani občutki barve in svetlobe se navadno imenujejo fotizmi³, te vrste občutki sluha pa fonizmi⁴. Klasičen zgled halucinanta je stari župnik na Poljani⁵, ki v lotevajoči se ga groznici gleda čudežno procesijo pod svojim oknom:

V sobi je prižgal (župnik) svečo in je ugasnil leščerbo. Stopil je k oknu, da zagrne zavese. Ozrl se je dol na cesto, brez namena, mimogrede, in glej, hipoma mu je zastala roka, povabila se mu je brez moči.

Vzdrhtel je majhni, osiveli mož, kakor bi ga stresla huda mrzlica. Glava se mu je povabila, naslonil jo je tesno ob okno. Napeto, nepremično je strmelo oko skozi okno, kakor bi se ne moglo odtrgati od ceste, ki se je vila po nji dolga, čudežna procesija: dolga vrsta jezdecev v pestrih, tujih nošah, z inostranimi, vztočnimi obrazi, kakoršne je videl župnik le na slikah v knjigah, a nikdar v življenju. Tiho se je pomikala karavana mimo, ni zaklical jezdec, ne vodja, ne sluga, ni zarezel konj, ni zaškripal, ni zavzdihnil sneg pod kopitom konjskim, ne pod nogo velblodovo. Tiho kakor sanje so stopali mimo, plavali so kakor lahkotne megle, vrstili so se drug za drugim kakor breztelesne mrliške sence.

Vedi Bog, ali je trajalo trenotek, dva, ali pol ure, da je šla mimo vsa dolga vrsta — župnik ni vedel. Že so prihajali zadnji, trije visoki, resni možje s kronami na glavi, ki so se blestele v temni noči s tihim sijajem luninim.

¹ Treba je namreč priznati, da so tudi sanje — psihična dejstva, ki jim je subjekt sanjalec.

² Hallucinator (oziroma: alucinator) = sanjam bdeč.

³ τὸ φῶς = svetloba.

⁴ ἡ φωνή = glas.

⁵ Spisal Fr. Ks. Meško. — Kajpada halucinirani občutki tvorijo le psihične prvine v župnikovih dožitkih!

Kakor na povelje so postali tik pod oknom; vprli so oči naravnost v okno, v župnika, ki ni videl tako čudovito blestečih oči še vse življenje ne in je vztrepetal ob teh čudežnih pogledih. Pokimali so mu kakor v pozdrav in so strmeli vanj nepremično.

„Sveti trije kralji!“

S težavo je dvignil župnik drhtečo roko, da se pokriža.

„Sveti trije kralji . . . Moja ura je prišla.“ —

3. Dražljaj in občutek — dvojje neprimernih kvalit. Ako občutim bolečino osjega pika, okusim sočnato hruško, slišim glas orgelj, vidim modrino neba . . ., tedaj porečem, da je to moje občutenje učinek dražljaja, ki s posredovanjem čutnega živca sega gori do možganov. A kako se zgodi, da tvarnemu dražljaju duševnost odgovori z občutkom, s psihičnim dejstvom, to je za nas uganka. „Prehod od fizičnega poslovanja možganov do odgovarjajočih psihičnih dejstev je nerazložljiv.“ (Tyndall.) Ves napredek fiziologije nam pač ne bo mogel te uganke rešiti. „Kar boš imel tukaj pred seboj, je in ostane le gibanje; in gibanje, bodisi vrtenje ali tresljanje, v ničemer ne nalikuje občutku okusa, barve, mraza ali bolečine. Pod nikakim pogojem ni mogoče teh pojmov izpremeniti enega v drugega; zato pač utegne obojno dogajanje biti v kvalitativnem oziru docela različno.“ (Taine.)

Nastanek psihičnih dejstev je res da brez dvoma spojen z bivanjem teh in teh fizikalnih in organskih pogojev; ali občutek je le znak, simbol, psihični zastopnik tega, kar ga je povzročilo. Občutek ni svojemu povzročitelju prav nič podoben, kakor n. pr. tudi beseda svojemu pomenu ne. Če zatrjujem, da pravkar vidim to ali ono barvo, pač s tem ne trdim, da vidim dražljaj ali vzdražen živec; in kdor si je kupil vstopnico za znamenit koncert, pač ni tega storil z ozirom na tresljaje, ki so pogoj muzikalnemu užitku! In ako pravimo, da je ta ali oni izmed predmetov, ki nas obdajajo, rdeč ali gorak ali trd, je v tem zelo malo resnice. „Tam zunaj je samo v obliki molekularnega gibanja tresljajoča, z nihajočimi delci etra prepojena, atome menjavajoča ali pa, v telesa združena, v najzamotanejših črtah se premikajoča snov. Naša čutila iztrgajo to ali ono gibanje snovi ali njenega etra ter ga izpremenijo v svoj, vzdraženemu živcu primerni jezik in samo to občutiš kot rdeče ali gorko ali trdo.“ (Ziehen.)

§ 13. Jakost (intenzivnost) občutka.

*to dražljaj povzroča
zavest v človeku*

Ako tipko *c* na klavirju vedno krepkeje udarjaš, ako gorečo svetilko bolj in bolj privijaš, ako si omakaš jezik z vedno bolj zgoščeno raztopino sladkorja, se bo tvoj dožitek preminjal: glas *c* bo postajal vedno močnejši, svetilka bo gorela vedno svetleje, raztopina bo vedno slajša. To, kar opaziš, pa niso morda razlike glede kakovosti, temveč razlike v stopnji občutka; iste vrste občutek (glas, svetlost, sladkoba) nastopa le z vedno večjo intenzivnostjo.¹ Razlike v jakosti so vse kaj drugega od kvalitativnih razlik; jakost občutka se lahko vzdržema približuje ničli, ne pa tudi kakovost občutka. Kajpada se jakostne razlike, enako kvalitativnim, tičejo le občutkov in ne morda tudi psihičnih dejstev občutenja; v gorenjih zgledih je le slišani glas močnejši in okušana raztopina slajša, ne pa tudi tvoje slišanje ali okušanje. — Kaj mislimo s trditvami: Vrtnica iz rastlinjaka ima bledejšo barvo nego nje na solncu vzcvetela sestra. Luč te petrolejke je svetlejša od luči one. Naš veliki zvon poje glasneje od srednjega mu tovariša. Amonijakov duh je rezkejši od klorovega, žamet voljnjejši od sukna.? Kaj je „tertium comparationis“ v verzih: „Biló blisk nagel upanje je celo, ki le temnejšo noč stori, ko vgasne.“ (Prešeren).?

Poudariti pa je treba, da nam glede psihičnih količin ni mogoče ugotoviti natančne razlike, kakor recimo v matematiki. Tako n. pr. ne moreš reči, ali je ta in ta glas 10 krat jačji od onega, koliko svetleje gori obločnica od sveče itd. Razsodek bo se marveč le glasil: bolj — manj, mnogo bolj — mnogo manj!

So dražljaji, ki jim odgovarja občutkova jakost: 0; to se pravi, dražljaj mora doseči to in to jakost, ako naj čutni živec v toliki meri razdraži, da bo sledil občutek. Tista jakost dražljaja, ki ravno še zadostuje za nastopek občutka, se imenuje dražljajska nižina. Ako se vedno bolj oddaljuješ od šumečega slapa, prideš polagoma do točke, kjer še ravno slišiš šum, a kmalu potem do točke, odkoder ga več ne slišiš. Zvočni valovi

¹ Psihično merjenje je vselej neposredno primerjanje — večinoma dveh — istovrstnih psihičnih količin med seboj; absolutnega merila za psihične količine ni. Zato pa moraš tak-le akt primerjanja hitro izvršiti, sicer se ti dožitka, ki jih med seboj primerjaš, izmuzneta ali pa vsaj izpremenita. (Gl. bistvo „perseveracije“, str. 9).

ti sicer še dohajajo v uho, a so preslabi, da bi povzročili občutek sluha. — Za nekatere snovi, osobito za dišave, sega dražljajska nižina izredno globoko; tako n. pr. zadostuje še $\frac{1}{460.000.000}$ mg merkaptana¹, da to snov zavohaš.

Ako se pa slapu vedno bolj približuješ, bo šumenje naraščalo — do neke točke; ko pa si jo prekoračil, ostane intenzivnost občutka vseskozi stanovitna prav do slapa. Tista jakost dražljaja, ki ne stopnjuje več občutkovske jakosti, se imenuje dražljajska višina.

V teh dejstvih našega občutevanja tiči veliko smotrenosti. „Bivanje dražljajske nižine nas obvaruje preobilice šibkih dražljajev, ki bi nam sicer s svojim neštevilom preplavljali duševnost ter tako ovirali podelovanje važnejših dražljajev z večjo jakostjo. Bivanje dražljajske višine pa odvrta čezmernost premočnih dražljajev ter ščiti srednje dražljaje in iz njih prihajajoče občutke, da se ne poizgubijo in da jih ne prezremo.“ (Ziehen.)

Šibkega dražljaja, ki se je pridružil jakemu, ne občutiš, čeprav se dviga nad nižino. Ura podnevi in ponoči enakomerno štrka; v nočni tišini jo slišiš, čez dan pa jo vsled hrupa in trušča, ki nas obdaja, „preslišimo“. In zvezde podnevi pravtako izžarevajo svetlobo, kakor ponoči; a vendar jih čez dan ne vidimo. Zakaj ne?

Weberjevo in Fechnerjevo pravilo. Vsakdanje izkustvo uči, da naraščajoča jakost občutka ne koraka v istem tempu z naraščajočim dražljajem, marveč da jakost občutka pri tem precej zaostaja za jakostjo dražljaja. Ko n. pr. v temni dvorani zagori prva sveča na lestencu, opaziš po stenah in opravi precejšnjo svetlobo. Kadar zažari druga, postane v sobi sicer svetleje, toda ta občutek je šibkejši od prvega, čeprav v jakosti ni čisto nič razlike med obema plamenoma. In ko nazadnje gori že 29 sveč, učinka 30. malo da niti ne opazimo več. — Vešč poštni uradnik, ki recimo namah, ko je vzel v roko 21 g težko pismo, še presodi, da pošiljatev prekaša desetvinarski znamki odgovarjajočo težo 20 g, tega ne bo več zmogel, če pošiljatev tehta 251 g mesto 250 g, ali pa zavoj 5 kg in 1 g

¹ Neke vrste tekočina z zelo zoprnim duhom.

mesto 5 kg. Prirastek mora v drugem slučaju znašati vsaj $12\frac{1}{2}$ g, za zavoj pa celo 250 g, če naj bo temu uradniku še mogoče (samo v roki, brez tehtnice) spoznati, da je običajna teža prekoračena.

Spričo teh dejstev moramo reči, da, čim jačji je dražljaj, tem večjega prirastka mu treba, ako naj stopnjevanje občutimo. Podrobnejše izsledovanje je v tem oziru ugotovilo to-le zakonitost: ako jakost občutka konstantno raste, tedaj je tudi razmerje med dražljajem in njegovim prirastkom konstantno. (Weberjevo pravilo.) Ako so občutki v razmerju: $o_2 - o_1 = o_3 - o_2 \dots$, tedaj so dražljaji v razmerju: $d_1 : d_2 = d_2 : d_3 \dots$ ¹

V eksaktni, t. j. matematični obliki je Fechner to medsebojnost takole formuliral: ako dražljaj narašča v geometrični progresiji, mu občutek sledi v aritmetični. (Fechnerjevo pravilo.) Na podlagi te zakonitosti, torej indirektno, bi bilo mogoče občutke meriti, ker se dado meriti dražljaji, ki jih povzročajo.

Toda Weberjevo, oziroma Fechnerjevo pravilo velja le približno in v prvi vrsti le za dražljaje s srednjo jakostjo (najbolj natančno za občutke sluha²). Popolnoma nezanesljivo pa je spričo minimalnih, t. j. nižini, in maksimalnih, t. j. višini se bližajočih dražljajev.

Zakonitost med jakostjo dražljaja in občutka skušajo psihologi v različnem zmislu tolmačiti. Najbolj verjetna utegne biti tista razlaga, ki pravi, da je Weberjevo, oziroma Fechnerjevo pravilo odsev splošnega zakona o relativnosti psihičnih dejstev, ki nam za njo vsakdanje življenje nudi zgledov v izobilju: strel iz puške, ki bi te sicer prestrašil, bo se ti zdel neznaten pok, ako si prej slišal grmeči top; to ali ono bolečino boš tem manj „občutil“, čim bolj intenzivna je bila prejšnja. Tudi glede številke očituje duševnost nekaj sličnega: ako je

¹ Kvociient $\frac{d_1}{d_2}$ znaša za svetlobne občutke $\frac{1}{100}$, za občutke sluha $\frac{1}{4}$, za občutke tlaka (od 200—1000 g) $\frac{1}{20}$ itd.

² Za temi sledijo občutki svetlobe in dotika; a občutki temperature, voha in okusa že manj očitujejo tako zakonitost.

prebivalstvo mesta narastlo od 1200 na 1400, naredi to na opazovalca po priliki isti vtis, kakor če bi narastlo od 10.000 na 12.000; in ako je nekdo, ki premore 1 milijon premoženja, za reveže daroval 1000 K, se nam to vidi toliko, kakor če bi kdo drug od 100.000 K daroval 100 K.

§ 14. **Kakovost (kvalitetnost) občutkov.**

Ako govorimo o različni jakosti, tedaj so nam istovrstni občutki v mislih. Danih občutkov sladkobe, mraza in glasu c pa ne moreš presojati glede medsebojne jakosti, ker se te reči sploh ne dajo med seboj primerjati. To, v čemer se raznovrstni občutki razlikujejo drug od drugega, se imenuje njih *kakovost*.

V čem obstoji kakovost občutka (rdeče, kislo, trdo, mrzlo, dišeče, glas fis...), to se ne da drugače doumeti, nego da jo doživiš; brez uspeha bi n. pr. bilo prizadevanje, slepcu razlagati, kaj je občutek barve, ali pa mutcu dopovedovati, kaj doživlja, kdor sliši ta ali oni glas. Ne le za umetnost, temveč tudi za psihologijo velja trditev: „V individualnem občutku barve in ne v fizikalnem doumevanju svetlobe in pa barvnih problemov je izhodišče.“ (Lichtwarcck).

Od mladih nog smo vajeni, razločevati le petero vrst čutenja; taka razvrstitev se opira na poljudno anatomijo, češ, človek ima petero čutil: oko, uho, nos, jezik, kožo. Toda znanstvena psihologija uči, da je treba to število vsaj podvojiti, ter razločuje — z ozirom na kakovost občutkov — te-le vrste: 1. videnje, 2. slisanje, 3. vohanje, 4. okušanje, 5. dotikanje, 6. občutenje toplote, 7. občutenje (telesne) bolečine, 8. občutenje napa, lege in gibanja posameznih udov, 9. občutenje ravnotežja, 10. občutenje stanja notranjih organov.

1. Videnje.

a) Kakovost občutkov. Dožitkom, ki nam jih nudi psihično dejstvo videnja, pravimo barve. Število barvnih kvalitet je takorekoč nepregledno; veščaki trdijo, da človek lahko dojme do milijon kvalitativno različnih barvnih odtenkov.

Vsa bujnopestra množica barv, ki jih človek dan za dnem doživlja, se da razvrstiti v dvoje skupin; ena obsega nevtralne (črno, belo, sivo), druga pa pisane barve (rdeče, zeleno, modro, rumeno, vijoličasto, rjavo, pomarančasto). Ako govorimo o barvah, so nam navadno v mislih pisane. Z ozirom na akt občutenja je belo ali črno pravtako barvni dožitek kakor n. pr. modro ali zeleno. Kaj bi sicer mislili z besedami: črno sukno, bela lilija, sivi oblaki?

Tiste barve, ki očitujejo največjo mero pisanosti, kar si je moreš misliti, ter se bližajo „spektralnim“ ali mavričnim, se imenujeje site, druge pa, razmerno z njimi, blede, t. j. bližajoče se sivi, n. pr.: opekastordeča, olivnatozelena, sinjemodra, ilovnatorumena. Tako sitih barv, kakor so spektralne, pa ni videti ne v naravi in ne na nobeni sliki. To dejstvo je pesniški izraženo v distihu:

Misel se brani in čut¹ oklepa okorne besede,
mavra nebeška takó brani prstenih se boj. (Stritar).

Jakostne razlike v občutku te ali one barve se imenujejo jasnost barve. Ako med seboj primerjaš enako site barve, opaziš, da je ta bolj jasna, ona bolj temna; najjasnejši sta rumena in zelena, najtemnejši modra in vijoličasta, srednje jasni pa oranžasta in rdeča.

b) Dražljaj. Primerni dražljaj za videnje tvori „fizikalna svetloba“; od tega ali onega svetila prihajajoči svetlobni žarki obsevajo predmet ter se — vsaj deloma — z njega odbijajo v gledalčevo oko. Tisti predmet pa, ki nanj padajočo svetlobo vsrka („požre“), se nam kaže črnega. Svetlobni žarki z velikansko brzino hite v ravni smeri dalje, in sicer v obliki prečnopostopnih valov (posamezni atomi etra nihajo sem in tja navpično na smer svojega širjenja, z nepojmljivo nam hitrico okoli 400—800 bilijonov tresljajev v sekundi). Te valove si ponazarjamo ob valovnici², ki se na njej razločujejo valovna dolžina, višina ali razmah (amplituda) in oblika. Od valovne dolžine —

¹ = čustvo.

² Odnosaje tresljanja si najuspešneje predočiš, če na kosu papirja svinčnikovo ost, ne da bi desnico pri tem premaknil, brzo pomikaš od sebe in zopet k sebi ter ob enem z levico papir enakomerno vlečeš od desne na levo.

na splošno — zavisi kakovost¹, od razmaha jasnost² in od oblike tresljaja sitost³ barvnega občutka.

c) Čutilo. Občutek ni zavisen samo od vnanjega dražljaja, temveč tudi od čutila, osobito od njegovega stanja; zato pa enakim fizikalnim pogojem ne ustreza vsakikrat isti občutek barve. Kot barvno čutilo poslujeta obe oči, ki bi ju z ozirom na njun ustroj lahko imenovali dvoje fotografskih temnic; vlogo fotografske plošče igra v teh temnicah fotokemično vzdražljiva mrežnica. Najbolj občutljiv je tisti del mrežnice, ki leži v sredi očesnega ozadja, nasproti zenici, in se imenuje rumena pega. Docela neobčutljiva za svetlobo pa je „slepa pega“, ki se v obeh očesih nahaja v smeri od rumene pege proti nosu.

Občutek sleherne barve je vezan na rumeno pego. Na periferiji pa je mrežnica za barve takorekoč slepa; ako upreš pogled na to ali ono stvar, se ti bodo zdeli bolj oddaljeni predmeti na desni in levi, ki jih vidiš le z robom mrežnice, brez barve kakor na fotografiji. Pas med rumeno pego in periferijo mrežnice je slep za rdečo in zeleno barvo; o predmetu, ki ga s pomočjo rumene pege vidiš rdečega ali zelenega, boš trdil, da je svetlo- ali temnosiv, ako ga gledaš s tem ali onim mestom mrežnice med njenim robom in rumeno pego. Pri nekaterih ljudeh je tudi rumena pega slepa za rdečo in zeleno barvo. So pa tudi taki, ki jim je mrežnica „popolnoma slepa“ za barve; takemu človeku se najpestrejša slika javlja tako kakor nam risba, ki očituje le bolj ali manj svetla in temna mesta (clair-obscur).

Biologični pomen občutenja barve. Občutenje vseh možnih barv in njih odtenkov je za nas življenjskega pomena. To precej doumeš, ako se za trenotek vmisliš v položaj, da se ti ves tvarni svet kaže enobarven, kakor kadar n. pr. pokrajino gledaš skozi barvano steklo. Kje bi nam na tak način

¹ Valovna dolžina tistih žarkov, ki še povzročajo občutek barve, znaša $\frac{3}{10.000}$ do $\frac{8}{10.000}$ mm; v spektru ustrezajo najdaljši valovi rdeči, najkrajši pa vijolični barvi.

² Čim večji je razmah, tem jasnejša se ti zdi — enostavna, t. j. spektralna — barva.

³ Čim enostavnejša je oblika tresljanja, tem sitejša je barva. (Najenostavnejšo obliko predočuje „sinusova“ valovnica.)

bilo mogoče, kar najhitreje — v svoj prid — razločevati posamezne predmete: svojo suknjo na javnem obešalniku od tuje, domačega konja na paši od sosedovega, strupen sadež od nestrupenega, preperelo šibo v gozdu od potuhnjenega gada, važna „znamenja“ (na železnici, v gorah) od navadnih lis itd.!

2. Slišanje.

a) Kakovost občutkov. S pomočjo slišanja doživljamo občutke glasov in шумov.

Najboljši zgled za bistvo glasu so samoglasniki, za bistvo šuma pa soglasniki v našem govoru. Sicer pa so шумovi večinoma bolj ali manj podobni glasovom. Edini razloček obstoji v tem, da je glas, ki si ga n. pr. izvalil temu ali onemu glasbilu, nekaj enotnejšega od šuma, kakor ga očituje recimo bučanje viharja, grmenje topov, šuštenje listja, ropotanje mlinskih koles, šumljanje potoka, topot jezdeca itd.

Večino tega, kar slišiš, tvorijo raznovrstni шумovi; ako vpoštevamo le najvažnejše izmed občutkov sluha, t. j. govorjene besede, moramo reči, da prevladujejo шумovi. Kajpada je tudi treba priznati, da večina шумov vsebuje glasove kot elemente, n. pr. govorjena beseda samoglasnike; ti tvorijo takorekoč ogrodje besed. Toda vzlic temu dejstvu so glasovi in шумovi z ozirom na kakovost dvojnvrstni občutki sluha.¹

Toda ker je glavni znak občutka enostavnost, ki se ne da dalje analizirati, ne moremo niti o posameznem glasu trditi, da bi bil „čist“ občutek; če n. pr. pazljivo poslušáš opoldan zvonjenje, opaziš, da je glas zvona, ki ga slišiš po vsakem udarcu, sicer enoten dožitek, ki pa v njem razločiš več sestavin drugo od druge: ob enem s krepkim osnovnim glasom slišiš tudi bolj ali manj šibke druge, ki jim pravimo višji glasovi.

Vsak glas in шум očituje dvoje značilnih lastnosti: višino in barvo.

a) Višina glasu. Za razločevanje glasov po višini je naše uho zelo občutljivo. Od najnižjega do najvišjega ti je ob količkaj razvitem sluhu možno dojeti po več tisoč posameznih glasov, iz ene same oktave v srednji legi do tisoč. Opisati se

¹ Po drugem naziranju pa „šumovi niso nič drugega nego glasovi, ki jih slišimo pod takimi pogoji, da jih ni mogoče jasno spoznati za glasove“.

višina glasu ne da; v čem obstoji nje bistvo, to zveš, ako na primer ob klavirju primerjaš med seboj glasove, ki jih po vrsti slišiš, enakomerno udarjajoč na različne tipke.

Tudi posamezni šumovi se razlikujejo med seboj glede višine. To prav lepo izpričuje jezik v svojih sličnoglasnicah, ki jim učinek sloni na bolj ali manj zamolklem, oziroma jasnem samo- ali polglasniku in ki se kar dado razvrstiti po višini, kakor to očituje ta-le peščica zgledov: šumeti, žuboreti, bučati, hrumeti, hruliti, grgrati, drdrati, štrkati, grmeti, mrmrati, smrčati, srkati, škrtati, pokati, momljati, godrnjati, bobnati, ropotati, rožljati, gagati, prasketati, lajati, šepetati, ščebljati, šuštetati, žvenkljati, klepetati, treskati, cingljati, piskati, sikati, žvižgati, brizgati, škripati, cviliti.

β) Barva glasu. Glas ali šum iste višine drugače zveni izgovorjen in zopet drugače proizveden na goslih, orgljah, piščalki, zvonu itd., šumenje slapa pri Savici se drugače sliši od ropota na mestni ulici. To, v čemer se razlikujejo glasovi ali šumovi iste višine in kar nam n. pr. omogoči, zgolj po sluhu med seboj razlikovati posamezna glasbila ali pa ljudi po „glasu“, je barva glasu, oziroma šuma.

b) Dražljaj. Primerni dražljaj za občutke sluha je zaporedno zgoščanje in razredčanje zraka, ki obstoji v vodoravnem tresljanju zračnih molekulov. Od števila treslajev v sekundi je zavisna višina,¹ od njih razmaha jakost in od oblike barva glasu.

c) Čutilo, t. j. uho, sestoji iz cele vrste smotreno ustrojenih priprav (uhelj, bobnič, sluhovne koščice, polž...), ki vnani dražljaj (= zračne valove) prestrezajo ter izprevajajo do slušnega živca. Glavno vlogo pri tem poslu igra temeljna (bazilarna) mrena, neke vrste trak, ki je v obliki spirale z $2\frac{1}{2}$ zavinkoma razpet skozi rov polža v notranjem ušesu. Ta mrena sestoji iz velike množine (15.000—20.000) neenako dolgih vlaken, ki, pod danimi pogoji, lahko vsako za se tresljajo. In ta vlakenca, ki imajo premer kakih 0,05 mm, so v zvezi s končiči slušnega živca. Slavni fiziolog Helmholtz domneva, da posamezni zvočni dražljaj povzroča tresljanje le „nanj ubranega“

¹ Najnižjim glasovom, ki jih še slišimo, odgovarja 12, najvišjim pa do 50.000 treslajev v sekundi.

dela v temeljni mreni; ta domneva je dobila ime: odmevna ali „rezonančna hipoteza“ o slišanju.

Biologični pomen slišanja. Za človeka, ki je v vsem svojem bitju in žitju navezan na sočloveka, ima dar slišanja neprecenljiv pomen. Saj bi brez slišanja ne bil mogoč govor, to najpopolnejše občilo, ki utira mislim pot od uma do uma, čustvom od srca do srca. Zato je pač umljivo, ako Aristotel z ozirom na dušni razvoj človeka „ušesu“ daje prednost pred „očesom“.

Občutki sluha in vida pa tvorijo tudi temelj najplemenitejšim umetniškim užitkom; zato tudi ni slučajen pojav, da je psihologija z vnemo proučevala ravno doživljanje videnja in slišanja.

3. Vohanje.

Vohajoč dobivaš nebrojno množico dožitkov, ki jih po kakovosti lahko med seboj razločuješ, ki pa zanje nimamo posebnih imen; navadno pravimo: diši ali smrdi po ribah, prismojenem mleku, naftalinu, vijolicah, trohnobi... Marsikateri duh pa ni „čist“ občutek vohanja, temveč sestavje, ki se v njem dado izslediti občutki voha, okusa in dotika; vohani kloroform n. pr. očituje ob enem osladen okus, amonijak nekaj zbadljivega itd.

O primernem dražljaju za občutke voha ve psihologija danes prav malo poročati. Najbrž je le plinom in hlapovom¹ mogoče, primerno vzdraziti vohalni živec; treba pa omeniti, da so nekateri plini brez duha. Dražljajska nižina za vohanje leži neverjetno globoko (gl. str. 33); že 0'0005 mg oranževe esence zadostuje, da jo ovohaš v 1 l zraka.

Čutilo, ki služi vohanju, sta majhni, rumenkastorjavi okrožji obeh sluznic v gornjem delu nosa, v katere se s svojimi končiči razteza vonjalni živec. Ni pa da bi vonjava morala priti skoz nosnice do vohala; biologično je menda celo važnejša pot skoz žrelo. Vohalo „se brž utruži“, ako ta ali ona vonjava dalj časa nanj učinkuje; zato n. pr. kmalu po vstopu ne občutiš več smrada v napolnjeni sobi.

¹ Trdna telesa in tekočine se morajo potemtakem razpliniti, preden vzdrazijo vonjalni živec.

4. Okušanje.

Občutki okusa se dado po kakovosti razvrstiti v četvero skupin, ki jih zaznamujemo s pridevniki: sladko, kislo, grenko, slano. Čestokrat, zlasti spričo jedil in pijač, je to, kar imenujemo „okus“, sestavje iz občutkov okusa, voha, dotika, toplote in še drugih; tako n. pr. pravimo, da sodavica ščemi, gorčica žge, lesnika vleče usta, ta ali ona jed mi „diši“ ali pa se mi gabi itd.

Primerni dražljaj za občutke okusa so raztopine, oziroma v slini raztopljive snovi, ki omočijo čutilo. Mešanica dveh ali več dražljajev lahko povzroči okus, ki se ne dado v njem zlahka razbrati sestavine („rezano“ vino).

Kot okušalo poslujejo svojevrstne bradavice v sluznici jezika (konec, ob robovih in na korenu jezika) in na mehkem nebu; najbolj občutljiv je jezik na robovih. Posameznim kakovostim okusa odgovarjajo razna mesta po okušalu: za sladko je jezik posebno občutljiv na koncu, za kislo v srednjem delu ob robovih, za grenko na korenu, a za slano po vseh teh mestih in na mehkem nebu precej v isti meri. Uvažujoč to razmestitev najdeš razloga tej ali drugi obliki izraznih kretenj na človeškem obrazu.

5. Dotikanje.

Raznovrstnih dotikov ne zaznamujemo s posebnimi imeni, kakor n. pr. razne dožitke videnja in slišanja; to, kar občutiš, kadar položiš roko na knjigo, imenujemo pravitako „dotik“, kakor občutek, ako n. pr. šklepečeš z zobmi, si povezneš klobuk na glavo, se nasloniš na klop itd.¹ A vendar ti občutki očitujejo med seboj kakovostne razlike („lokalno barvo“): če si z isto ruto otarem potno čelo in mokro roko, doživim dvoje kakovostno različnih občutkov. — Jačjim občutkom dotika pravimo tlak.

Glede — razsežne — občutljivosti dotikanje daleč nadkriljuje druge vrste občutenja: če se „bobnajoč“ še s toliko

¹ To, kar imenuješ: gladko, raskavo, šiljasto, rezko, ostro, topo, trdo, mehko, tekoče, plinasto . . ., se podrobnejšemu preotrivanju pokaže kot sestavje iz sicer kakovostno enakih vtiskov, ki pa se med seboj razlikujejo po jakosti, krajevnih in časovnih odnošajih. Tako n. pr. občutiš raskavost, ako je celotni vtis dotika pretrgan po enakomernih presledkih.

naglico po vrsti dotikam knjiginih platnic, razločno občutim sleherni dotik; šele ob izredni množini — kakih tisoč dotikov v sekundi — se posamezni vtiski strnejo v en sam celotni dožitek. Je li Braillejev „pikasti“ črkopis za slepce primeren ali ne?

Primerni dražljaj za občutke dotika je te ali one vrste suvanje; tudi najrahlejši dotik je povzročen od sunkov. Še ako ti utež leži na roki, ni roka čisto mirna; nehotne kretnje in pa utripajoče žile venomer suvajo kožo zoper utež.

Kot čutilo tukaj poslujejo končiči dotikalnih živcev; s temi končiči je notranjost kože in raznih sluznic bujno preprežena. Občutljivost za vtiske dotikanja in tlačenja pa ni čez vso kožo razširjena, marveč omejena na posamezne neenakomerno raztresene točke, ki jim pravimo tlačne točke. O tem se takoj prepričaš, ako se z žimo ali reso po vrsti dotakneš različnih točk na hrbtu roke. Če pa vzameš trdo ost (zobotrebnik, svinčnik), povsod občutiš dotik, tudi na mestih brez tlačnih točk; zadnje vrste dražljaj se namreč ne omeji na dotikališče, temveč — vsled tezanja kože — posredno vzdraži tudi tlačne točke v sosesčini. Razna mesta kože vsebujejo prav različno število tlačnih točk; konec prstov in čez glavo so tako gosto sejane, da jih jedva razločiš, v roženiči in po srednjem delu neba pa se zdi, da docela manjkajo. Poprek so jih našteali do 25 na 1 cm^2 .

Občutki dotika so za nas silno velikega pomena, ker se nanje prav znatno opira dojemanje prostornosti.

6. Občutenje toplote.

Občutki toplote očitujejo dvojno kakovost: gorkoto in mraz. Z izrazi „mlačno — gorko — vroče“ in „hladno — mrzlo — ledeno“ zaznamujemo pač le različno stopnjo gorkote in mraza.

Primerni dražljaj za te občutke je objektivna toplota¹ (med $-100^{\circ}C$ in $+70^{\circ}C$) v neposredni sosesčini toplotnega čutila. Omeniti pa je treba, da se za sleherni mesto na koži vsak čas dá najti objektivna toplota, ki je ne občutiš niti kot

¹ Bistvo toplote obstoji v — nevidnem — tresljanju molekulov kakega telesa.

gorkoto niti kot mraz („indiferentna toplota“.)¹ To „psihologično in fiziologično ničišče“ se za razna mesta kože, po utrjenosti telesa, menjava od 10 do 40° C.

Pa tudi notranji dražljaj (osebito premenjeni tok krvi) lahko povzroča občutke toplote. To potrjujeta vročina in mraz kot spremljevalca strahu, mrzlice, srama itd.

Podobno tlačnim točkam, poslujejo tukaj kot čutilo gorkotne in mrazne točke, ki so neenakomerno sem in tja med tlačnimi² razsejane čez kožo; na 1 cm² pride poprečno 13 mraznih in 2 gorkotni točki. Ako se z ostjo svinčnika po vrsti rahlo dotakneš različnih mest na hrbtu roke med palcem in kazalcem, naletiš večkrat na točko, kjer te ob dotiku za trenotek zazebe (mrazna točka); na isti način se dado izslediti gorkotne točke, le nekoliko teže, ker leže v koži globlje od mraznih. Ker je občutljivost za temperaturo zavisna od števila toplotnih točk na tem ali onem mestu kože, zato se ti n. pr. ista voda ne zdi enako gorka, če v njo namočiš najprej samo prst in potem celo roko. In ker, po zakonu o samosvojem poslovanju čutil, na ta ali oni način vzdražena mrazna točka odgovori le z občutkom mraza, zato doživiš, če za hip vtakneš roko v vrelo vodo, najprej občutek mraza („paradoksní občutek mraza“), ker čutilo za mraz leži bolj na površju kože, nego pa gorkotne točke.

7. Občutenje (telesne) bolečine.

Ti občutki so najbrž kvalitativno vsi istovrstni, razlikujejo se le po jakosti drug od drugega; „boli me“ pravim, če sem se vrezal ali pobil, če me je ožulil čevelj, če me bode, pika, trga ... Dozdevno enotni občutek bolečine je večkrat sestavljen iz občutkov bolečine, tlaka in toplote; o tej ali oni bolečini pravimo n. pr., da skeli, grize, ščiplje, kljuva, tišči itd.

O „primernem“ dražljaju, ki bi povzročal bolečinske občutke, se pač ne da govoriti; takih dražljajev utegne marveč biti četvero vrst: intenzivni tlak, jako visoka in jako nizka tem-

¹ Ako n. pr. želiš, da ti utež na hrbtu roke povzroči le občutek dotika, tedaj mora ta utež imeti 28 do 29° C topline.

² Samo za toploto, in ne tudi za dotik, občutljivi sta ustnici in njiju sluznici; in tukaj, osebito na zgornji ustnici, tudi najgloblje sega dražljajska nižina za toploto.

peratura, električni tok in raznovrstne kemikalije (kisline, sok iz nekaterih rastlin in iz žela raznih žuželk). Utež, ki ti naj prizadene občutek bolečine, in ne tlaka, mora znašati najmanj 20—50 g na 1 mm², temperatura pa nad 70°C in pod — 10°C.

Čutilo za občutke bolečine so „bolečinski“ živci, ki so vseskozi vzdražljivi, ne samo v svojih končičih. Najbolj občutljivi za bolečino so torej tisti deli telesa, kjer se bolečinski živci končujejo („bolečinske točke“ v koži)¹, in pa rane, v katerih so ti živci takorekoč razgaljeni. Nekateri deli telesa (možganska snov in menda vsi notranji organi) so za bolečino neobčutljivi.

Nastopek bolečine časovno precej zaostaja za nastopom dražljaja ter traja neprimerno dalje nego dražljaj. Lep zgled:

Vojak, ki mu je krogla predrila prsi, je našel, ko je padel z obrazom na zemljo, ravno še časa, da je zaklical: „Zadet!“ Drugi, ki mu je granata razbila obedve nogi, se je smejal, ker ni vedel za svojo rano, marveč je mislil, da se je spoteknil nad korenino. Drugi smrtno zadeti so govorili in bežali s prestreljenimi udi še več metrov daleč, preden jih je v naglem krču vrglo na tla. V prvem trenutku nihče ni čutil niti najgloblje rane; šele kasneje so se pričenjale strašne bolečine ter si dajale duška v krik in solzah.²

8. Občutenje napora, lege in premikanja posameznih udov.

S pomočjo te vrste občutenja izveš o naporu, legi in premikanju³ svojih udov, kadar je treba na ta ali drug način premagati težo ali odpornost tvarnih predmetov. Kaj občutiš v tem oziru pri hoji, telovadbi, pisanju, obuvanju, žvečenju jedil?

Od teh občutkov je treba razločevati svojevrstne občutke, ki ti naznanjajo smer tega ali onega samo nameravanega giba. Eksperiment je n. pr. ugotovil, da preizkuševanec celo v nepremakljivo pritrjenem prstu na preizkuševalčevo povelje, naj pritrjeni prst premakne na desno ali levo, kvišku ali navzdol, zaznava občutek giba v zahtevani smeri. — Te vrste gibni občutki pa najbrž niso perifernega, temveč osrednjega izvora.

¹ Na 1 cm² jih pride poprečno do 150. Izslediš jih s te ali one vrste elastično ostjo, n. pr. z reso. Največja je njih občutljivost sredi roženice, na ustnicah in sencih.

² E. Zola, „Polom“.

³ Zato te občutke tudi imenujejo kinestetske ali gibočutne (κινέω = gibljem, αἰσθάνομαι = občutim).

Primerni dražljaj, ki povzroča te občutke, je teža in odpornost vnanjih predmetov.

Čutila tem občutkom imamo iskati v sklepih laktov, za-
pestja, prstov, kolkov, kolen, gležnjev, stopala; zato tudi go-
vorimo o „sklepnih“ občutkih. Dražljaje sprejemljivi organi so
na koncu sklepnih kosti in zlasti še v sklepni gožvi obilo raz-
predeni živčni končiči, ki jih vzdružuje od težkih in odpornih
predmetov povzročeno trenje, tlačenje, tezanje.

Tudi občutenje napora, lege in zlasti premikanja naših
udov je velikega pomena za dojemanje prostornosti.

9. Občutenje ravnotežja.

Iz „statičnih“ ali občutkov ravnotežja zveš — tudi ob
zaprtih očeh — za vsakokratno lego, oziroma premikanje
svojega telesa z mesta na mesto. Če n. pr. pri kopanju za
trenotek tonem pod površino, vem natančno, plavam li stojé,
na boku, trebuhu, vznak ali pa nekoliko nagnjen. Kako zveš,
vozeč se skozi teman predor, o ovinku železnice?

Primerni dražljaj za statične občutke tvori premikanje
neke vrste kamenčkov (otolitov) v notranjosti odgovarjajočega
čutila, t. j. v tistem delu ušesnega labirinta, ki mu pravimo
predvor (vestibulum); zato se ti občutki imenujejo tudi
„labirintni“ ali „vestibularni“.

Za človeka ni občutenje ravnotežja kdo ve kake važnosti,
ker ga o legi in premikanju telesa (pri hoji, na kolesu itd.)
itak dovolj obvešča oko. Življenjskega pomena pa so za ribe in
druge živali globoko v vodi, za ptice in žuželke visoko v zraku.
Zakaj?

10. Občutenje stanja notranjih organov.

Sem spadajo dožitki, iz katerih odseva stanje notranjih
organov našega telesa in ki jih zaznamujemo z izrazi: sem
sit, lačen, to ali ono se mi gabi, studi, žeja, napenja,
grize me, kiha se mi, tesno mi je pri srcu itd. Ti
občutki včasih zelo glasno trkajo na vrata naše pozornosti;
tako n. pr. „želodca ni mogoče pregovoriti ali prevpiti“. In
vendar je kakovost teh dožitkov, v primeri z drugimi občutki,
nekaj jako zabrisanega ter jih le iztežka lokaliziraš, t. j. točno
določiš, kje in v kolikem obsegu te n. pr. duši ali tišči. — To

vrsto občutkov je treba strogo razločevati od dožitkov, ki so nam v mislih, kadar pravimo: sem zdrav, bolan, čil, krepak, izpočit, upehan . . . in ki v njih neposredno dojameš vsakokratno stanje svojega življenja!

Dražljaji, ki povzročajo „organske“ občutke, so še bolj mnogovrstni od bolečinskih: mehanični učinki (zmečkanine, jedila), izpremembe v kakovosti ali pretakanju krvi, kemične izpremembe v staničju prebavil, sopol, izločil itd.

O čutilih za organske občutke do sedaj še nimamo zanesljivih izsledkov.

Občutenje stanja notranjih organov igra v biologičnem in psihologičnem oziruvažno vlogo. „Organski občutki so obenem varstvena priprava telesu, ker ga svare pred zanemarjenjem, preobloževanjem in prenapenjanjem notranjih organov ter mu tako omogočajo, da odvrne nastajajočo nevarnost.“ Psihologu pa ti občutki nekako nudijo ključ za umevanje zelo važnih pojavov v dušnem življenju, kakor so: afekti, strasti, smeri hotenja, temperamenti itd.

§ 15. **Kako doživljamo prostor, čas, izpremembo?**

1. Doživljanje prostora.

Naši občutki barve se raztezajo ali vzpored (od leve na desno, od zgoraj navzdol) ali pa zapored (od nas proč ali pa proti nam), kakor to uči vsakdanje izkustvo. Toda če bi za dojemanje vnanjega sveta človeku bilo edino le oko na razpolago, tedaj bi na primer drevesa, hiše itd. tam zunaj sicer videl vzpored, t. j. eno poleg drugega, nikar pa ne tudi zapored, t. j. eno za drugim. Samo z očmi bi tvorni svet zaznavali le v prostorni vzporednosti, kot neke vrste pisano silhueto, ali pa največ v obliki nizkega pridviga (bas-relief).

O nekem slepcu, ki je bil z uspehom operiran, se nam poroča, da spočetka „samo na oko“ ni mogel razločevati srebrnega peresnika od velikega ključa; le toliko je trdil, da sta to dve neenaki reči. Šele ko ju je po vrsti vzel v roko, je spoznal njiju bistvo.

Potemtakem imajo tudi občutki dotikanja in gibanja naših udov dobršen delež pri doživljanju velikosti, oblike, lege in razdalje obdajajočih nas predmetov; šele s pomočjo teh ob-

čutkov ti je mogoče, takorekoč gledati okrog predmeta. O tem med drugim dovolj pričajo napisi „Ne dotikati se!“, ki jih korak za korakom srečavaš po različnih, celo umetniških, razstavah. Kako se gospodinja skuša prepričati, je li moka fina ali „ostra“, volna tanka ali groba, ponujena ji gos pitana ali „suha“? Zakaj pravijo o slabotnem dojenčku, da ga ni kaj vzeti v roke? Včasih govorimo o temi, da bi jo otipal, ali o megli, da bi jo rezal.

Doživljanje prostornosti je torej deloma nekaj človeku prirojenega (v kolikor se opira na videnje), deloma pa priučenega (v kolikor se s pomočjo dotikanja in pa gibanja zlasti rok in nog polagoma navadiš, posameznim občutkom barve odkazati mesto na bolj ali manj oddaljenem kraju od sebe). Pa tudi sicer igra izkustvo tu veliko vlogo, ker n. pr. uči, da je gorovje, ki ga vidiš v sinji barvi, bolj oddaljeno, nego se ti dozdeva, da bližji predmet oddaljenega bolj ali manj zakriva, da se ti predmet javlja tem manjši, čim dalje stoji od tebe itd. — Kako da slikar na plani ploskvi v gledalcu vzbudi z barvami vtis telesnosti?

2. Doživljanje časa.

Posamezni predmeti očitujejo poleg drugih znakov redno tudi znak časnosti. A kako neki, t. j. s pomočjo kakega psihičnega deja, doživiš to, kar imenujemo: sedaj, nekoč, istočasno, po vrsti, prej, pozneje, trenotek, sedanost, preteklost, bodočnost, trajanje, ura, interval...?

O časovnih „občutkih“ pač ne more biti govora, ker ni najti primerne dražljaja; kaj bi n. pr. naj bil objektivni dražljaj za dožitek pavze? Doživljanje objektivnega časa se utegne takole vršiti:

Sleherno doživljanje poteka v času; videnje, slišanje, vohanje... nastopi v danem trenotku, traja toliko in toliko časa ter v danem trenotku zopet poneha. Čas tega ali onega duševnega akta torej neposredno doživim. Ker pa dožitek (glas, barva, okus...) traja le toliko časa, kot odgovarjajoči mu akt doživljanja, zato v psihičnih dejstvih obenem doživljaš časovnost tistih predmetov, o katerih ti ta dejstva poročajo. Z drugimi besedami: v svojih psihičnih dejstvih doživljaš objektivni čas, v čigar toku nepretrgoma trenotek sledi

trenotku ter se sleherni izmed njih razlikuje od prejšnjega in sledečega.

Na tako neposredni način pa doživljamo le tiste časovne prvine, ki se imenujejo sedanost v najožjem pomenu besede. „Kakor da je vse, od začetka do konca, en sam trenotek — blisk plane iz oblaka v oblak, preteklost v prihodnjost.“ (Cankar). A na podlagi teh prvin s pomočjo spomina dojemamo preteklost¹ in s pomočjo fantazije bodočnost.

3. Doživljanje izpremembe.

Tvarni predmeti se izpreminjajo. Tam, kjer si ob danem času opazil ta in ta znak, se je pozneje pojavil drugi, n. pr.: soba je postala temna, bliža se zima, razvalina se vedno bolj podira, vlak drvi proti postaji. In na kak način doživljamo pojave raznovrstnih izprememb, n. pr. premikanje?

Ker se dožitek take izpremembe opira na dožitke njenih prostornih in časovnih prvin, zato se lahko reče, da stvarne izpremembe do neke meje doživljam neposredno, t. j. obenem z nje prostornimi in časovnimi prvinami. To pa le tedaj, ako časovna razdalja med različnimi stopnjami v izpremembi, ki jih še opaziš, ne znaša več nego 1 sekundo. Tako n. pr. neposredno doživljaš izpremembo toplote, ako se približuješ zakurjeni peči, pojemajočo svetlobo v mraku itd. Toda mnogokrat se ob tej ali oni izpremembi zavzameš, češ, kako se je A. postaral, odkar ga nisem videl, ali da je listje že orumenelo. Takih izprememb, ki njih doživljanje obsega po več sekund, ne doživljaš neposredno, marveč jih dojameš le posredno, t. j. s pomočjo psihičnih dejev primerjanja in sklepanja.

¹ Če n. pr. ura bije dvanajst, tedaj le 2—3 udarce slišiš, a vse prejšnje si le predstaviš. Opazuj v tem oziru utripajočo žilo!

Zaznavanje.

§ 16. Zaznavanje vnanjih (tvarnih) predmetov.

V občutkih se nam javljajo različne lastnosti predmetov, ki nas obdajajo: njih barva, glas, toplota, teža, duh, okus itd. Toda ali „vidim“, t. j. občutim tudi knjigo na svojem pisalniku in jesensko pokrajino tam zunaj, ali „slišim“ porogljiv smeh, goslarja v koncertni dvorani, pristnost na mizo vrženega novca, da nekdo prihaja, ali žival „voha“ lovca...?

Da doživiš občutek barve, glasu, okusa..., zadostuje stvarni dražljaj, zdravo čutilo in normalni možgani — „vse troje.“ A boš li samo pod temi pogoji duševno dojel tudi posamezna tako in tako oblikovana dražila, ki jim pravimo: nož, knjiga, klobuk, drevo, vrt...? Ne, te vrste doživljanje ni zgolj občutenje; o tem se pač uveriš ob dejstvu, da se občutki, kateri tvorijo podlago tej ali oni pravkar dojeti obliki, lahko izpremene, dočim oblika ostane ista (klobuk je lahko bel, črn, zelen..., melodija višje ali nižje zapeta itd.) Ako v tem ali onem predmetu „vidiš“ knjigo, klobuk, drevo..., tedaj — s pomočjo posebnega psihičnega deja — raznovrstne občutke oblikuješ v eno celoto. Takemu oblikovanju občutkov pravimo zaznavanje; predmete vnanjega sveta zaznavamo.

Slično aktu občutenja ima tudi akt zaznavanja svoj korelat: to, kar mi zaznavanje sporoča. Vsebina zaznavanju se imenuje zaznatek; kakor občutenju občutek, tako zaznavanju odgovarja zaznatek.

Vsak zaznatek vsebuje več ali manj občutkov: razne vrste barvo, okus, duh, temperaturo... Če ne gledam proti steni, ne zaznam podobe na njej in pravtako izrečenih besed ne, ako ne poslušam. V sleherni zaznavi pa najdeš še sestavine, ki niso občutki. Celotni dožitek, ko n. pr. zaznavaš pokrajino pred seboj, je vse kaj drugega, nego le vsota občutkov. V cerkvi, polni vernikov, zaznavam melodijo veličastne himne „Te deum“, a slišim, t. j. občutim pri tem le vrstečo se množico glasov iz posameznih grl, piščalk v orgljah, zvonov in zvoncev; obliko držaja na dežniku, palici, pisalu... med prsti — tudi v temi — zaznavam, toda občutim, t. j. otipljem edino le površino in odpornost takega predmeta; na pokrajinski sliki iz planinskega

raja sicer zaznavam like gorskih velikanov in njih plastično zaporednost, živ in lehak tek zelenomodre reke, prozornost gorskega zraka itd., vidim pa, zlasti iz neposredne bližine, samo barvne lise in plasti barvila na platnu. Zato se lahko pripeti, da obraz tega ali onega človeka natančno poznam in bi ga izsledil v tisočglavi množici, a vendar ne bi mogel povedati, v čem se ta obraz pravzaprav razlikuje od drugih; čestokrat niti ne veš za barvo oči ali las odsotnega znanca in vendar bi se ob svidenju začudil, da je medtem dobil drugo.

V vsakem zaznatku potemtakem najdemo dvojnvrstnih prvin: jedro zaznatku tvorijo občutki, t. j. nekaj, kar takorekoč prihaja z zaznatega predmeta, a vse ostalo doda zaznavajoči subjekt iz svoje duševnosti, ne da bi se po večini tega dodajanja zavedal. V tem zmislu uči Kant: „Vse naše spoznanje se pričenja z izkustvom,“ to se pravi, psihični subjekt mora od drugod — v občutkih — dobiti povoda, ako naj začne spoznavati. To dodajanje pa nastopa v različnih oblikah, ki jim s skupnim imenom pravimo mišljenje; zato se lahko reče: v zaznavanju sodelujeta občutenje in pa mišljenje (ali po Kantovo povedano: čutnost in pa razum). Podrobnejša analiza uči, da so nam v zaznatku obenem z občutki dane tudi prostorne in časovne lastnosti in pa razni odnošaji (sličnost, enakost, različnost, enota, mnoštvo) predmeta.

Mišljenje igra v zaznavanju sila važno vlogo; občutki so takorekoč le gradivo, ki ga zaznavajoči jaz s pomočjo mišljenja oblikuje v ta ali drug zaznatek¹, različno po svoji izobrazbi in pa vsakokratni pozornosti, naperjenosti, čustvovanju. Isto cvetlico pač z drugega „stališča“ zaznava rastlinoslovec, zopet z drugega otrok, slikar, pesnik, zdravnik. Velikega pomena je zlasti pozornost; ako zreš „tja v en dan“, se tvojim občutkom barve, glasov itd. ne bo pridružil zaznavni dodatek. In poudarjajoč naperjenost, neki veččak poroča, da so

¹ Sleherno zaznavanje je poslovanje duha (= subjekta); čutni vtiski, ki jih sprejemaš, še niso spoznatek in skupnost njihovih vsebin še ne „priroda“. Ti vtiski morajo marveč dobiti oblik in zvez, ki ne leže v vtiskih samih, ampak ki jih spoznavajoči duh na teh vtiskih proizvaja. Šele vsled tega postane iz zmesi ali iz same vzporednosti in zaporednosti čutnih pojavov to, kar imenujemo prirodo: zmiselni in umevni sklad, ki se vse različnosti v njem javljajo kot načelna, po svojih zakonih spojena enotnost. (Simmel).

nekoč pri izkopavanju mrliča člani preiskovalne komisije zaznavali silen smrad po trohnobi; na zadnje pa se je pokazalo, da je krsta — prazna. Kaj je zmisel trditvam: Strah ima velike oči. Bodi vesel, pa bo lepa tudi pot pred tabo! (Cankar). Tvoja glava, tvoj svet. (N. pr.). Πάντων μέτρον ἀνθρώπου. On n' a que soi. Modri glavi jedno oko dosti. (N. pr.)?

Spričo teh dejstev pa je treba priznati, da se vnanji predmeti v naših zaznatkih nikakor ne „zrcalijo“; posameznik je marveč kakor iskrica, ki te predmete „enostranski“ zdaj od te, zdaj od druge plati obžareva z bolj ali manj medlo svetlobo (in ki morda niti v spanju docela ne ugasne). „Naši zaznatki niso slika, temveč le simbol vnanjih predmetov.“ (Liard). Zaznavajoč ta ali oni predmet, se večinoma zadovoljiš, ako se ti je posrečilo, ga kam uvrstiti, češ: to je svetilka, avtomobil, repatica, zaliv...; individualne posebnosti predmeta pa pri tem navadno prezreš. A vse drugači večšak ali umetnik, ki je zanj to problem, kar se vsakdanjiku zdi „samo po sebi umevno.“¹ — In iz istih razlogov tudi ne gre, kar naravnost vsega verjeti, o čemer ta ali drug posameznik zatrjuje, da se je prepričal na svoje oči in na svoja ušesa.

Ako več oseb zaznava isti predmet, tedaj se njih zaznatki lahko med seboj temeljito razlikujejo, in sicer po svoji čutni podlagi. Pri enem prevladuje vidni (vizualni), pri drugem slušni (auditivni), pri tretjem gibni (motorni) način ali tipus zaznavanja; prvi zaznava predmet pretežno na podlagi njegove barve, drugi osobito s pomočjo njegovega glasu (ako n. pr. obenj udariš), tretji pa hoče vse vzeti v roko.

Vnanje ali čutno zaznavanje je za nas silno važnega pomena, ker tvori temelj intelektualnemu in s tem, kakor bomo videli, malone vsemu duševnemu življenju.

§ 17. Zaznavanje notranjih (psihičnih) dejstev.

Vnanje ali tvarne predmete zaznavaš; za njih bitek, kakovost, stanje itd. vsaj do neke meje neposredno izveš s pomočjo posebne vrste doživljanja, ki mu pravimo zaznavanje.

¹ Tako n. pr. slikar, v danem slučaju, ne more mimo vprašanja: kako moram perspektivno narisati stolp, da gledalec dobi vtis prizmatičnega telesa?

Kako pa izvem za svoje videnje, slišanje, zaznavanje, ho-tenje, čustvovanje ...? Ali morda že sam nastopek teh duševnih aktov vsebuje zadostni razlog, da bo „jaz“ zanje tudi istočasno¹ vedel, češ, in psychicis je esse = percipi? Ali, se hu-dujoč nad kolesarjem, ki bi te pravkar skoraj povozil, v res-nici istočasno takorekoč tvoriš sodbo: „Sedaj se hudujem“? Menda ne! Sicer bi moralo to vedenje za tvojo nevoljnost ob-enem vedeti i za sebe, kar pa je nemogoče; saj pač tudi oko ne more videti samega sebe. Ko gledaš, poslušаш, se raduješ, odklanjaš ..., takrat si pač duševno obrnjen ali naperjen k predmetom teh duševnih aktov (k sliki, melodiji, ponuje-nemu blagu ...) in ne k duševnim aktom svojega gledanja, po-slušanja, radovanja, odklanjanja.

In vendar morajo tudi psihična dejstva biti zaznatna. Kako bi se sicer mogla v psihologiji s tolikim uspehom rabiti empi-rična metoda, ki ji jedro tvori opazovanje — lastne — dušev-nosti s pomočjo eksperimenta! Opazovanje pa ni nič drugega, nego zaznavanje po določenih načelih.

A. Zaznavanje svoje duševnosti. Kako zaznavam ta ali oni psihični dej v svoji duševnosti? V bistvu prav tako, kot stvarne predmete! Ta ali oni psihični dej lahko po-stane predmet mojega zaznavanja; samo da se ti deji, dokler nastopajo na odru moje duševnosti, umikajo zaznavanju² ter jih zaznavajoč zgrabim šele takrat, ko odstopajo.³ Za svoje gledanje, razumevanje, prenašanje boli, prema-govanje ... — zaznavajoč — izveš, ako to hočeš, naknadno. Kajti „psihična dejstva so kakor nesebični prija-telji, ki nam pripovedujejo o vsem mogočem, le ne o sebi — če tega izrecno ne zahtevamo.“

Primerek psihologičnega poskusa⁴ pokaži, kako po priliki se v istini vrši zaznavanje psihičnih dejstev! Preizkuševanec, pri mizi sedeč, je imel

¹ Brentano n. pr. uči, da sleherni duševni akt obenem ve za se.

² Kdor le doživlja te ali druge vrste psihično dejstvo, ga vsled tega še nima kot predmet pred seboj; njemu psihično dejstvo ni predmet zazna-vanja, ta marveč sam tiči sredi v psihičnem dejstvu ter je obrnjen k drugim predmetom. Tak človek se v doživljanju izgublja, nikar da bi ga motril. (Pfänder).

³ Gl. str. 6.

⁴ Iz psihologičnih „protokolov“ (Achovih).

nalogo, da izpusti z desnim kazalcem pritisnjeno tipko Morsejevega ključa, brž ko se izza ploščice stenski uri podobnega aparata na mizi pokaže bela karta. Natančnejše navodilo se je takole glasilo: „Pri ‚zdaj!‘ pritisni prst na ključ, nekako tri sekunde pozneje bo se prikazala bela karta! Brž ko jo zaznaš, izpusti prst! Obrni pozornost na prihajajoči vtisk! Potem pa opiši, kar si doživel!“¹

In preizkuševanec je — neposredno po končanem eksperimentu — dal na zapisnik: „Pri ‚zdaj!‘ sem prst pritisnil na ključ, zavedajoč se, da ga imam pritisniti. Nato sem nepremično zrl v ploščico (ki zakriva pričakovani dražljaj) in notranje govoril; takoj bo tukaj ali ‚sedaj pride‘, meneč, da se tam, kamor zrem, nekaj (bela karta) pojavi. Spričo tega sem občutil napetost v očeh, čelu, sencih, včasih tudi v mišicah obraza in pleč in pa zadrževanje dihanja, vse to kot čutne spremljevalce zbrane pozornosti; občutek napetosti v roki ali prstu se je le izjemoma pojavil. Vzlic temu je celotno stanje napetosti vsebovalo vedenje, da imam takoj reagirati, ne da bi to notranje govoril ali da bi se mi to na kak drug način javljalo.² Razen tega sem vedel, da se to, česar pričakujem, v kratkem pojavi, t. j. da pride karta, torej poleg drugih znakov pričakovanega predmeta še časovna komponenta“ itd.

Med zaznavanjem tvarnih predmetov in pa svoje duševnosti, kakor vidimo, ni načelne razlike; o enem in drugem mi poroča posebne vrste psihični dej. Samo da je akt zaznavanja enkrat, rekli bi, obrnjen „ven“, drugikrat „noter“; v tem zmislu govorimo o notranjem zaznavanju (psihičnih dejstev) in pa vnanjem (tvarnih predmetov). Kajpada se tudi notranje zaznavanje odigrava na podlagi tvarnih, do sedaj nam dalje neznanih procesov v možganih, slično vnanjemu.

Ker pa se psihična dejstva — po svojem bistvu — umikajo našemu zaznavanju, zato tudi notranji zaznatek, enako vnanjemu, ni verna („adekvatna“) slika svojega predmeta.

B. Zaznavanje tuje duševnosti. Kako pa izvem za tujo duševnost? Je li sploh mogoče ugotoviti, da tudi drug človek prav tako kot jaz zaznava, misli, čustvuje, stremlj itd.?

Skušajmo odgovoriti na to vprašanje, moraš uvaževati dejstvo, da se vse življenje izraža v kretnjah, ki jim pravimo

¹ Spričo psihologičnega eksperimenta z enim preizkuševancem se da razločevati troje razdobj: 1. predhodna doba (Vorperiode), t. j. čas med znamenjem „zdaj!“ in nastopom dražljaja; 2. glavna doba (Hauptperiode), ki v njej nastopa doživljanje, katerega proučujemo; 3. sledeča doba (Nachperiode), t. j. čas neposredno za izvršenim poskusom.

² Z drugimi besedami: to vedenje je bilo „nenazorno“.

izrazne¹ kretnje. Ni ga življenja, ki bi se ne javljalo v teh ali onih kretnjah organizma; prestanek takih kretenj je znamenje nastopivše smrti. „Celo najtajnejše misli in čustva se šestokrat razodevajo v našem kretanju, na obrazu ali pa v načinu, kako naglašáš besede.“ (L i a r d). Ta dožitek je spojen s tem, oni z drugim izraznim pojavom. Koliko duševnega življenja dihajo n. pr. delavski obrazi, kakor jih gledamo v zrcalu večnolepe „Dume“:

Videl sem čela: kot da jim pod kožo lazijo želve;
ali to misel jih je razrila tako;
videl sem lica: v njih brazde za seme bodočnosti;
roke so stregle stroju ves dan,
ali zvečer je zablisnilo čelo to sajava
in oko je krožilo po svetlih pokrajinah,
sanjalo smeje sanje bodočnosti,
spremljalo silne kretnje govornika
in verovalo za rod, ki še rojen ni...

Ta medsebojnost, ki spaja psihična dejstva z izraznimi kretnjami, pa ni kavzalnega, temveč je simbolnega značaja: jeza ne stiska človeku pesti, ampak stisnjena pest le izpričuje, da si jezen, kakor tudi ura ne dela časa, marveč ga le kaže. Telo je potemtakem „organ in simbol“ duševnosti. Kaj mislimo z izrazi: neumen, inteligenten, vsakdanji obraz? Na kaj neki se je opirala heiromantija?²

S svojim pogledom, nastavljač uho, z dvignjenim prstom, prikimavajoč ali odkimavajoč, z gesto roke, s podrhtavajočim glasom, se bijoč ob prsi, z našmehom, s solzo v očesu, z nestalnim korakom... mi nastežaj razmakneš duri za pogled v tvojo dušo. „V neznatnosti se pojavi duša, v polizgovorjeni, brezpomembni gesti, v pogledu nikamor uprtem, v kretnji brez cilja; manj ko hip, in pokazal je na dlani svoje življenje.“ (C a n k a r). V prikimavanju poslušalca A. n. pr. zaznavam ne-

¹ Od izraznih je treba strogo ločiti tiste kretnje, ki jih hotoma in z namenom izvršiš (= dejanje), da bi dosegel ta ali oni smoter; in dalje tudi kretnje, ki se (n. pr. refleksi, gon, instinkt) izvrše, ne da bi subjekt zanje vedel ali pa jih nameraval izvršiti.

² χεῖρ = roka, μαντεύομαι = vedežujem. Roko so že imenovali drugi obraz. In Balzac je trdil, da imajo zelo inteligentni ljudje lepe roke. — „Mrzlih, lokavih, trdih, hladno preudarjajočih, lakomnih rok je prav tako brez števila, kot usmiljenih, odprtih, dobrodušnih in poštenih.“ (Gross).

posredno, t. j. ne morda šele tako in tako sklepajoč, njegov dožitek strinjanja z govornikovimi izvajanji.

Na človeku, ki stoji pred menoj, torej ne zaznavam le njegovega telesa; pred menoj je marveč ta in ta „individuum“ kot psihofizična celota. In vselej je treba še posebnega razloga, da koga motriš pretežno na en način, t. j. da ga skušaš vnanje (telo) ali pa notranje (duševnost) zaznati. Življenje v družini, pogajajoči se diplomatje, trgovec in kupec, na ulici, sodnik in obtoženec, sorodne duše...!¹

V tem oziru je velezanimivo, kar nam Dumas (mlajši) poroča o usodi premijer v pariških gledališčih. Javnega mnenja v prilog ali škodo umetnini, ki gre prvič črez oder, po tem poročilu ne delajo kritiki-veščaki, marveč takoimenovani „Ves Pariz“.² To je kakih 300 oseb iz najrazličnejših vrst: literatje, učenjaki, umetniki, tuji, gizdalini, kapitalisti, trgovski uslužbenci, imenitne dame. Ti ljudje se poznajo po obrazu, deloma po imenu, in kakor da bi se dogovorili, pridejo k premijeri. „In prične se širom dvorane telegrafija, nevidna, a zanesljiva. Ta je na svoj način vzel kukalo v roko, oni se je tako in tako popraskal konec nosa; tu nezaten smehljaj, tam zamižanje — vse je rečeno. Pisatelj je v mreži neusmiljenih ptičarjev. Naj si otepa, kolikor hoče, ujet je. Dobro jih pozna, to čudno občinstvo, in naj bi se tudi dvorana pogrezala pod izrazi priznanja, če ne prihaja sveti trop, bo čutil, da nečesa manjka njegovemu uspehu, ter razumel, da tudi njegovi umetnini nečesa manjka. In naj si bi mu vse čestitalo, vendar bo verjel tistemu neznatnemu smehljaju, tistemu zamižanju, tistemu na svoj način v roko vzetemu kukalu, tistemu tako in tako popraskanemu nosu, kajti videl je vse, ubožec.“

Ker pa je sleherno doživljanje nerazdružljivo spojeno s tem ali onim duševnim subjektom, zato mi je tudi mogoče, v izraznih kretnjah zaznati tuji jaz; ta tuji jaz je namreč duševni subjekt, ki se javlja, izraža v kretnjah tujega telesa.

Toda poudarjeno bodi, da v izraznih kretnjah zaznavam le vrsto tega ali onega psihičnega dejstva: razžalitev, hotenje, spominjanje... in ne morda tudi vseh njihovih individualnih odtenkov. Individualna podrobnost mojih dožitkov je tujemu zaznavanju nepristopna. Če ti tudi n. pr. povem, da sem bil svojega uspeha „silno“ vesel, izveš samo za moje „veselje“. Toda posamezne lastnosti mojega veselja so neizrazljive; o njih

¹ Skupina ljudi, ki vnanje motrijo eden drugega, se imenuje družba (Gesellschaft), dočim ljudje, ki jih veže notranje doumevanje, tvorijo občestvo (Gemeinschaft), n. pr.: sorodstvo po krvi, stranka, društvo.

² „Tout Paris.“

ti ne morem podati verne slike. Zato je pač upravičen zahtevek po spoštovanju tuje individualnosti, ki nam je in ostane — nekak misterij.

§ 18. Pazljivost in paženje (pozornost).

To, kar v posameznih trenutkih duševno dojameš, je vselej večja ali manjša celota (miza pred teboj, pokrajina tam zunaj, radost, ki se ji pravkar vdajaš, ...). Na tej celoti pa lahko razločiš več posameznosti: barvo, težo, čas, jakost, obliko, vrednost, število ... Toda vseh posameznosti n. pr. pokrajine, ki se razteza pred menoj, ne morem istočasno in z isto bistrostjo dojeti; sedaj mi marveč oko obtiči na pisanem travniku, trenotek pozneje prisluškujem škrjančevi melodiji, sedaj zopet štejem udarce ure z bližnjega zvonika, na to motrim čudno obliko nove vile tam ob cesti, pravkar mi po vsej sili hočejo misli onkraj hriba itd.

Vselej, ko razločno in jasno dojameš to ali ono posameznost kakéga predmeta, si za ostale njegove „strani“ bolj ali manj „gluh in slep“. Izmed pisane množice vtiskov, ki jim je posameznikova duševnost brez prestanka izpostavljena, si pri bori vsakikrat le ta ali oni, na škodo vseh ostalih, pot v duševnost ter v njej povzroči jasen dožitek, večinoma zaznatek. Ostali vtiski pa se pri tem tekmovalstvu ne poizgube brez sledu, temveč se strnejo v celoto, ki v duševnosti tvori nejasno ozadje ali neke vrste okvir pravkar jasno dojetemu dožitku.

Naši dožitki očitujejo torej to ali ono stopnjo jasnosti in razločnosti. Tvoj jaz se ne obrača k slehernemu dožitku v isti meri. V tem oziru je n. pr. zaznavanje kakor stožec žarkov, ki prihajajoč iz psihičnega subjekta, obsine zdaj to, zdaj ono stran dojetega predmeta, tako da nekatere posameznosti zaznavaš v polni luči, druge v polutmi in vseh ostalih v tistem trenutku za te takorekoč ni. Jako visoki stopnji dojemanja pravimo paženje (pažnja) ali pozornost. A zmožnost paženja se imenuje pazljivost.

Paženje pa ni morda posebne vrste psihična bitnost poleg raznih psihičnih dejev v naši duševnosti, marveč le zmožnost psihičnega subjekta, da pod temi in temi pogoji kaj jasno in razločno zazna, oziroma občuti. To, kar imenujemo učinek,

delo, uspeh paženja, je v istini le učinek, delo, uspeh pazljivega psihičnega subjekta. „Izbiranje in zanemarjanje, ki je bistvo paženja, ni nič drugega, nego strogo zakonite posledice teh in teh momentov, ki se dajo natančno ugotoviti ter leže deloma v duševnosti deloma izven nje, in pa odnošajev med temi momenti.“ (Ebbinghaus). Zato pa tudi svojega paženja ne moreš tako motriti, kakor raznih duševnih dejev; da si na kaj pazil, to ugotoviš še le takrat, ko se tvoja pažnja začne obračati drugam.

A. Učinkovanje paženja.

Paženje zelo izdatno vpliva na duševno življenje posameznika; pa tudi v telesnih pojavih mu najdemo odziva. Duševni učinek paženja se javlja takole:

1. Pazljivo dojet predmet stopa bolj živo, jasneje in razločneje pred te, nego vse ostalo, kar si istočasno dojel brez pažnje. Udarci ure, ki jih slišiš samo mimogrede, se ti zde kakor bi prihajali iz daljave. Opazuj razliko v zaznati dlani, ako pazljivo motriš zdaj svojo dlan in zdaj novčič, ki si ga položil na dlan! „Naloga pisatelja ni nič drugega, kot odkriti v naravi to, mimo česar gredo drugi z odprtimi očmi in ne vidijo. Star lovec mi je rekel o črtici „Na petelina“: Šestdeset divjih petelinov sem že ustrelil in vse se natanko tako zgodi, kot ste zapisali, a sam nisem tega ne videl, ne slišal, dokler nisem bral Vaše silhuete.“ (Finžgar). Tudi „žive sanje“ so učinek primeroma visoke pazljivosti.

Zmožnost, svojo pažnjo kar se le da osredotočiti na en predmet, je nujno potrebna, takorekoč *conditio sine qua non*, znanstveniku, izsledovalcu, probleme rešujočemu mislecu.

2. Čim več pažnje posvetiš enemu predmetu, tem slabše opaziš druge. „Baba videla muho na zvoniku, a zvonika ni videla.“ Ta narodni pregovor velja tudi o marsikaterem potovalcu, čitatelju, obiskovalcu gledališča. Ko si se ves zatopil v sliko pred seboj, mahoma poneha tvoja pozornost, če hočeš poslušati „razlago“ sosedu. Ob mikroskopskem opazovanju se rada izgubi celota izpred oči. Zakaj nečitljiva pisava, slaba luč, tiho ali preveč nalepotičeno govorjenje ugrabi bralcu ali poslušalcu pažnjo na škodo razumevanja?

3. Čim bolj zbereš svojo pažnjo na ta in ta predmet, tem bolj se skrči število vtiskov, ki ti jih je mogoče istočasno dojeti. Skušaj n. pr. beroč ali pišoč obenem slediti razgovoru o kakem drugem predmetu! Več nego dva vtiska ti najbrž ni mogoče v istem času pazljivo dojeti, čeprav utegnejo tukaj biti individualne razlike. „Zbrati se, pomeni omejiti se. In ako navidezno razmišljeni učenjak rad pusti svoj dežnik ali ga ob dežju pozabi odpreti ali vino vlije poleg kozarca ali ostane v vlaku, kadar bi moral izstopiti, itd., je to le posledica izredno jake zbranosti v tistih mislih, ki ima ravnokar ž njimi opravka, ne pa „razmišljenosti“; pri njem je pažnja le obrnjena drugam in ne kamor bi imela biti obrnjena v posameznem trenutku.“ (Meumann).

4. Čim večje število vtiskov dojameš istočasno, tem slabše dojameš — v sicer enakih okoliščinah — posameznega izmed njih. Pluribus intentus minor est ad singula sensus. Zakaj o prvem branju paziš le na vsebino povesti in še le ob drugem na umetniške strani? Ob velikih pregledih posameznost stopi v ozadje, t. j. se poizgubi v celoti. Zakaj ljudje spričo velike nevarnosti ali v nenavadnih trenutkih (nastop pred javnostjo, izpit, pri predstojniku) tolikokrat „izgubijo glavo“?

5. Paženju sledi ta in ta duševna „naperjenost“, t. j. težnja, da svoje delo nadaljuješ v isti smeri, kakor si začel, da ostaneš „pri stvari“. Kar ne leži v tej smeri, to sicer lahko trka na vrata naše zavesti, ali odprlo se mu najbrž ne bo. To dejstvo je največjega pomena za duševno delovanje, ker nas varuje pred vsakovrstnim odvracanjem od predmeta. Arhimed mirno dalje proučava svoje kroge, čeprav so že osvobojevalci vdrli v mesto. Kako ti misli teko početkom matematične ure, ako si se malo prej ogrel za ta ali oni Prešernov sonet ali pa poglobil v zanimiv fizikalni pojav? —

Na telesu se paženje izraža kot: utrujenost, napetost ali popuščanje mišic, izpremenjeno dihanje in izpremenjeni krvni obtok. Utrujenost se javlja kot neprijeten občutek širom telesa; ta neprijetnost pa je tem manjša, čim zanimivejši je bil opravke, ki je zahteval paženja. Napetost mišičja očitujejo v prvi vrsti pripravljena čutila: prilagodivost (akomodacija),

stičnost (konvergenca) in jasnost oči pri gledanju, nastavljeno uho in napet bobnič pri poslušanju; dalje odprta usta ob iznenadenju, nabrano čelo ob preudarjanju, primeroma mirno držanje i. dr. S krčenjem teh in teh mišic pa se ob enem pojavlja popuščanje drugih. Dihanje se ob — hotnem — paženju vrši hitreje in površneje nego sicer, tudi bolj ali manj neenakomerno. Zastajanje dihanja ob napetem pričakovanju ni nič drugega, nego visoka stopnja površnega dihanja; in ker vsled površnega dihanja pride premalo kisika v pljuča, zato v takem položaju rado nastopi zehanje, ki potemtakem ni le znamenje dolgočasia, marveč tudi napetę pažnje. Kri se v stanju paženja obilneje nego sicer dotaka k prizadetim delom možganov.¹

B. Pogoji za pazljivo dojetanje.

Ti pogoji so ali psihični ali telesni. Izmed psihičnih prihajata zlasti v poštev dojetnost in pomenljivost predmeta.

1. Dojetnost predmeta. a) To ali ono zaznaš, občutiš, si predstaviš jasneje, razločneje in bolj živo, ako si že večkrat kaj takega ali vsaj podobnega duševno dojel. Zato izmed množice ljudi najprej opaziš znane obraze. Tehnik veččak opazi na novem stroju precej celo vrsto posameznosti, ki jih nevajeni motrilec v najugodnejšem slučaju le polagoma dojame. Vsak začetek je težak. (N. pr.). Zlasti še velja ta trditev o začetniku in psychologis. Zakaj neki?

b) Vsak predmet boš lažje nego sicer duševno dojel, ako zaznatek ali občutek, ki ima priti, že pričakuješ ter si takorekoč pripravljen na njegov sprejem, to se pravi, ako se v tvoji duševnosti nahaja bolj ali manj jasna predstava tega, kar hočeš dojeti. Taka predstava, rekli bi, utira pot podobnim ali dopolnjujočim zaznatkom in občutkom, ki slede. Zakaj vsak motrilec ne opazi Kalvarije v Postojnski jami, moža v luni, podobe v skrivalnici, orla v prerezu praprotnę korenine, spečega škofa na gorskem grebenu? Zakaj se to ali ono delo, kjer je zaposlenih več rok (nakladanje hlodov, dviganje težkega kladiva ali sidra) vrši po taktu, ki ga daje voditelj tako ali tako (z roko, štejoč: en, dva, tri...)? Telo-

¹ Gl. str. 53, 2. odstavek!

vadba („proste vaje“) z godbo, „Mladi vojaki“ in korakanje, poveljevanje: sto—paj, levo — glej, itd.!

2. Pomenljivost predmeta. To, čemur pripisuješ kak pomen, kar predstavlja te ali druge vrste vrednoto, dojameš preje in lažje, nego kar ti je le „dim“, „zrak“, „lanski sneg“, t. j. indiferentno. Močan dražljaj (pok, udarec, smrad, klic) nehote vzbudi pozornost¹; istotako velik kontrast, vsaka novost, izprememba, karkoli je neobičajnega, skrivnostnega, se premikajočega. Besede kakor: kuga, lakota, vojska, ogenj, potres, velika voda . . ., signali (na železnici, markacija, vsak „Pazi!“ in „Pozor!“), simboli (odznak, lastno ime, mrtvaška glava na steklenicah s strupeno vsebino), simptomi (mrzlica, padajoči „kurzi“)! Tega dejstva se, čestokrat na zelo premeten način, poslužuje reklama, ta umetnica za vzbujanje pozornosti; tako je nekoč bilo po izložbah videti denarnice z vnanjim napisom „Mošnjiček iz človeške kože“, ki se je na notranji strani nadaljeval — „je prepovedan“.

Pa tudi fiziološke izpremembe v telesu vplivajo na paženje. Vse, kar izprija kri (napačna hrana, slab zrak), ovira paženje. Istotako vse, kar odteguje kri možganom (močno krvavenje, potreba večje množine krvi v drugih delih telesa); vsled tega tudi prebavljanje po jedi zmanjšuje pazljivost. Po dobrem spanju zmožnost pazljivega dojemanja narašča; vrhunca pa ne doseže, brž ko se zbudiš, temveč šele nekaj časa pozneje. A vse, kar pospešuje zaspanost (utrujenost povzročujoči strupi v organizmu telesa, narkotične snovi), zmanjšuje tudi pazljivost. Neugodno vpliva na paženje ovirano dihanje skozi nos; in prav tako tudi najmanjše množine alkohola, dokler je organizem še nepokvarjen.

C. Značilne lastnosti paženja.

Paženje posameznika očituje tri vrste značilnih lastnosti: obseg, kolebanje in prehajanje.

1. Obseg paženja. Z ozirom na obseg najdemo dve, temeljno se razlikujoči vrsti paženja: eni pravimo zbrano

¹ Nasprotno pa je n. pr. psihologično preizkuševanje z jako slabimi dražljaji zelo otežkočeno. Zakaj?

(koncentrirano), drugi pa razsežno (distributivno) paženje. Ljudje z razsežnim paženjem so zmožni, se v istem času pazljivo pečati z več stvarmi, zbrano paženje pa se, s tem večjim uspehom, omeji na posamezne predmete.

Kdor pretežno očituje tipus zbranega paženja, ni sposoben za isto vrsto poklicev kakor človek z razsežnim paženjem. „Razsežni,¹ hitro se prilagojujejo in prav tako hitro se menjajoči način paženja te sposablja za časnikarja, diplomata, zdravnika, učitelja ter tvori temelj umetniški nadarjenosti, zmožnosti improviziranja in govorniškimi darovom. Zbrano paženje pa je pogoj strogo znanstveni nadarjenosti.“ (Meumann).

Izkušnje učijo, da se s pomočjo vaje data obe vrsti do neke meje razvijati. Toda lažje in bolj se ti bo to posrečilo le v eni smeri.

2. Kolebanje paženja. Istega, neizpremenjenega predmeta ne moreš delj časa enako pazljivo motriti. „Paženje je kakor rezilo, ki se hitro otopi.“ (Binet). V zaznavanju prav kmalu opaziš svojevrstno kolebanje, kakor da bi se predmet, ki ga pazljivo motriš, zdaj od tebe oddaljeval, zdaj se ti približeval, se zopet oddaljeval in zopet približeval. „Razdobju izredno močne koncentracije, ki delo v znatni meri pospešuje, kar naenkrat sledi oddaljevanje misli in zadrževanje napredovanja, zopet zbranost in hiter korak naprej, kmalu nato znova omahovanje in zastajanje.“ (Ebbinghaus). Prav očividni je ta pojav, če skušaš pazljivo motriti udarce ure ali pa ropot kolesja v vlaku; posamezni členi v taki verigi občutkov ti bolj živo stopajo v zavest, nego drugi njih tovariši in vsled tega nastane neke vrste ritmično valovanje. Razdobje kolebanja, t. j. čas, ki preteče od pojemanja do pojemanja, oziroma od naraščanja do naraščanja pažnje, ni v vseh slučajih enako dolgo; včasih znaša le nekoliko sekund, včasih pa tudi že večji ulomek ene minute.

¹ Zbrano paženje igra zlasti v praktičnem življenju zelo važno vlogo. „Trgovca, ki mora pregledati in voditi komplicirano poslovanje, gostilničar, ki ima v svojem hotelu veliko osebja, častnik, ki mora svoje vojake, in učitelj, ki ima učenca nadzirati, duševno voditi in držati v redu, poveljnik ladje, ki mora vsak trenotek skrbeti za blagor moštva in popotnikov, voditelj zbora ali orkestra — vsem je bolj treba jako razsežnega paženja, nego pa tistega, ki bi se močno omejevalo na samo en, bodisi ta ali oni predmet.“ (Meumann).

3. Prehajanje paženja. Tudi neenakomerne pažnje ti ni mogoče za več časa posvetiti enemu predmetu; naša pozornost marveč brez prestanka, rekel bi, prehaja od predmeta na predmet. Kolikokrat pač si se hotel vglobiti v ta ali oni predmet, toda kar na mah si se zalotil ob čisto drugi misli! Kako težko je ostati „pri stvari“, to zlasti izpričuje otrok, ki se v par trenutkih naveliča ene igrache. „Vsak šum, vsaka mimo leteča žuželka, črnilov madež na sosedovem zvezku, nova igracha, opomin, naj mirno sedi ter roke sklene, vse to otroka takoj in docela zgrabi, toda vse le za najkrajšo dobo.“ In tudi odrastli prav dobro vemo, da — *variatio delectat*. „Izpememba in menjava predmetov sta edino sredstvo, da se tvoje paženje trajno uklene in ustavi njega blodenje brez načrta.“ (Pfänder). In to, kar ti n. pr. ob čitanju dolge povesti ure in ure vzbuja pozornost, ni morebiti rdeča nit enotne misli, temveč dejanje, ki se menjava od poglavja do poglavja, od strani, do strani, od odstavka do odstavka.

A tudi nestalnost paženja ima za nas dobrih strani. Česar ti namreč ni mogoče istočasno dojeti, to se ti posreči ob najhitrejši zaporednosti, ker pažnja včas po bliskovo skoči od predmeta na predmet, tako da čestokrat niti ne veš, je li bila istočasnost ali pa le zaporednost. Na ta način nas nestalnost paženja bogato odškoduje za svojo pičlo razsežnost.

D. Nehotno in hotno paženje.

Vsakdanje izkustvo uči, da nekateri predmeti kar sami po sebi vzbujajo našo pozornost; a večinoma se moraš bolj ali manj potruditi, da to ali ono postane predmet tvojega pazljivega dojemanja. S tega stališča razločujemo dve vrsti paženja: nehotno in pa hotno.

1. Nehotno paženje se pojavi brez prizadevanja psihičnega subjekta ter navadno traja le par trenutkov. Posebne vrste nehotno paženje se javlja kot nekak gon ter povzročja, da si posameznik daje opravka s tem in tem predmetom. Najdemo ga zlasti pri otrokih, kjer se očituje kot samorastlo zanimanje za določene predmete; dečka bolj „vlečejo“ moška opravila, vojaki, konji, psi, a dekle se v prvi vrsti zanima za delo v sobi in kuhinji, za otroke itd. Pa tudi v poznejšem življenju se pažnja čestokrat bolj instinktivno, nego pa po

dolgem preudarjanju obrne k temu ali onemu predmetu. Trгоvec, umetnik, znanstvenik, lovec, obrtnik, športnik postane brž pazljiv, ko se v pogovoru omeni predmet z njegovega poprišča. Kako si posameznik izbira poklic, zabavo, razvedrilo?

2. Hotno paženje se še le vsled posebnega sklepa obrne na ta ali oni predmet. Te vrste paženje je odvisno od kakovosti predmeta; njegov nastop je edinole učinek hotečega jaz. Hotno paženje je „orodje zaznavanja in mišljenja, ki ga lahko vsak trenotek porabiš, ne glede na to, s čim imaš opravka“.

Nehotno in hotno paženje pa spaja ta-le medsebojnost, ki je v biologičnem oziru največjega pomena: hotno paženje se venomer izpreminja v nehotno in istotako nehotno v hotno. Na ta način dobi paženje vselej kar najugodnejšo obliko. „Pasivno paženje se brž izpremeni v hotno, ako te njegov predmet zanima, in nevolja, ki jo ima hotno paženje spočetka premagati, gineva ob vedno bolj vznikajočem zanimanju za predmet, ki ga vzbuja dejalnost sama.“ (Meumann).

§ 19. Odmišljanje (abstrahiranje). ✓

Spričo več predmetov lahko obrnem svojo pažnjo na tega ali onega. In prav tako mi je tudi mogoče, jo osredotočiti na posamezne dele ali strani enega in istega predmeta. Motreč svojo sobo, lahko posebe pazim na nje velikost, obliko, strop, stene, pohištvo, vrednost, slog in porabnost pohištva itd. Vešč zgodovinar, jurist, uradnik čita spise, listine, odloke s čudovito hitrostjo, ker umeje z največjo zanesljivostjo preskočiti, kar je postranskega in vnanjega, ter svojo pažnjo posvetiti bistvenim momentom — jedru.

To ali drugo posameznost kakega predmeta pazljivo dojeti, se pravi odmišljati (abstrahirati). In kar na tak način duševno dojameš, je odmislek (abstraktum).

Duševno življenje posameznika očituje dve vrsti abstrahiranja: razločujoče (analizirajoče) in pa poobčujoče (generalizirajoče).

1. Razločujoče odmišljanje. Abstrahiranju, ki ž njim dojameš to ali ono nesamostojno posameznost kakega predmeta, pravimo „razločujoče“. Na to vrsto odmišljanja se

opira n. pr. analiziranje psihičnih dejstev, t. j. izsledovanje psihičnih prvin v teh dejstvih. Zgled: Moje predstavljanje prometa na živahni ulici je sicer vseskozi enoten dožitek, kakor je n. pr. moje telo enoten organizem, ki sestoji iz posameznih udov; toda če hočem v — obnovljeni — predstavi tega prometa ugotoviti posamezne psihične prvine, tedaj moram svojo pažnjo po vrsti obrniti na te in te barve, šumove, časovne in prostorne like, ki na njih temelji moja predstava. Pri tem pa vsakikrat stopijo v moji duševnosti v ozadje vse tiste sestavine, ki jim ni pravkar posvečeno moje paženje.¹ — Kako si v pouku iz somatologije dojel enotnost telesnega življenja? Še stvarnih predmetov, ki stoje s čutno svežostjo pred nami, bi človek ne zaznaval brez zmožnosti abstrahiranja. Zakaj ne?

Razločujoče odmišljanje je vselej „enostransko“ in do neke meje samovoljno dojemanje celotnega predmeta. Zato pa ni nič čudnega, ako se znamenit kriminalist pritožuje, da ravno veščaki navadno niso najboljše priče. „Vlomljeno miznico (ki je pozneje ni več bilo mogoče spraviti pred sodišče) si je ogledalo več oseb, a najslabše jo je opisal — mizar. Njega so na nenavaden način pocinkani deli miznice in pa posebne vrste les tako zanimali, da nič ni znal povedati o tem, kar bi za nas bilo najvažnejše: na kak način neki se je izvršil vlom, kake vrste je utegnilo biti vlomilno orodje itd.“ (Gross).

2. Poobčujoče odmišljanje. Ako na podlagi enega, individualnega predmeta dojamem odgovarjajoči mu vrstni ali občni predmet, tedaj je to poobčujoče abstrahiranje. N. pr.: To je mecesen. S svinčnikom „Koh i noor“ se da gladko pisati. Rdeče je gorka barva, modro mrzla.

Psihologija sicer nima naloge, preiskovati, ali vse to, kar s pomočjo duševnih dejev dojemamo, tudi neodvisno od psihičnega subjekta biva.² Vendar bodi poudarjeno, da bi bila zmota, če bi kdo skušal odrekati bitek vrstnim predmetom (kakor so: človek, hiša, belo, različnost) ter jih istovetiti z individualnim, to je n. pr. s tem in tem človekom, to in to hišo. Saj imam pač vse kaj drugega v mislih, govoreč o knjigi, ki pravkar leži pred menoj na mizi, in ako govorim o „knjigi“ kot izobraževalnem sredstvu. Res,

¹ Umetno, na abstrahiranju sloneče osamljevanje posameznih vprašanj pri proučevanju psihologije je samo metodologični zahtevek; toda posameznih psihičnih dejstev ne moreš na drug način doumeti, nego iz celotne duševnosti.

² „Transcendentno“, t. j. transsubjektivno bivanje predmetov proučuje spoznavna teorija.

da vrstnega predmeta ni mogoče nazorno zaznati ali si predstaviti; toda vsakdanje izkustvo uči, da lahko mnogo tega vzameš v misel, kar se ob tem in tem času ne nahaja na tem in tem mestu. Najboljši dokaz je matematika, ki kar najtočneje proučava trikotnik, elipso, krog ... in zlasti odnošaje med raznovrstnimi količinami. — Vrstni predmet je treba razločevati od individualnega, ki služi za nazorno podlago odmisleku, t.j. vrstnemu predmetu.

Da izhodišče za dojevanje vrstnega ali občnega predmeta zares tvori individualni, to nam lepo izpričuje duševni razvoj otroka. „Prvi pomen vsake otroške besede mora biti konkretna individualna predstava; otrok meni z besedo tega in tega posameznika, ta in ta predmet ali položaj, ob čigar zaznavanju si je osvojil besedo.“ (Meumann).

In tudi poobčujoči način odmišljanja igra v duševnem življenju, osobito v znanstvenem mišljenju, veliko vlogo. Saj bi nam pač drugače ne bilo mogoče, duševno dojeti predmete, kakor so: materija, energija, zakonitost, oblika, vrsta itd.

V istinitem toku našega mišljenja hodita navadno obe vrsti abstrahiranja roko v roki. Tako n. pr., ako jemljem v misel: ta-le list papirja, barvo modrasa, zadnjo zabavo, razdaljo med Dunajem in Trstom, status quo na Balkanu. Kako to?

§ 20. Predstavljanje (obnavljanje in izmišljanje).

Občutenje in zaznavanje stvarnih in pa psihičnih predmetov tvori temelj duševnemu razvoju človeka; osobito v občutenju tiči tisti nikdar, niti v spanju ne počivajoči motor, ki ima na skrbi, da se tok duševnosti s svojim mišljenjem, čustvovanjem in stremljenjem ne ustavi.

Zaznavajoč izveš za marsikak individualni, t.j. sedaj in tukaj bivajoči stvarni predmet in pa za ta ali oni psihični dej, ki se sedaj javlja v tuji ali pa ravnokar odstopa v tvoji duševnosti.

Toda za mnogo stvarnih in duševnih predmetov brez dvoma vem, ne da bi mi o njih poročalo občutenje ali zaznavanje, tako n. pr., če „mislim na“: zadnji dež, svoj strah pri vožnji po razburkanem morju, občila bodočnosti, skratka na kar si bodi realnega (= stvarnega ali psihičnega), česar iz krajevnih, časovnih in še drugih razlogov sedaj ne morem zaznavati. Te vrste doznavanju realnih predmetov pravimo predstavljanje.

Individualni tvarni ali psihični predmet si — v danih okoliščinah — lahko tudi predstavim; to, kar mi predstavljanje poroča o predmetu, se imenuje predstava.

Predstava se zelo razlikuje od zaznatka; to lahko opaziš, ako si predstaviš katerikoli predmet, ki si ga že kedaj tudi zaznal. Predstavljena melodija n. pr. je kakor naslikan ogenj! Dočim ti zaznavanje predmet podaja v neki stalnosti, vsega živega in plastičnega, je za predstavljeni predmet značilna neke vrste nestalnost in izpremenljivost, medlost in zabrisanost.

a) Nestalnost in izpremenljivost predstave. V polnem nasprotju z zaznatkom predstava niti sekundo ne vztraja v isti obliki. Morda jo nameravaš zadržati, n. pr. proučujoč nje bistvo, toda še predno opaziš, se ti je že izmuznila; in v istem trenutku jo nadomesti druga, če se že nista celo spojili v tretjo, novo itd., prav kakor v kinematografu. Pesniki že izza Homerjevih časov radi izredno hitrost ponazorujejo ob naglem toku „misli“ (n. pr.: *νέες ὀνειδαὶ ὥς εἰ περὶ ὅν ἦν νόημα*, Od. VII, 36.). Tudi o naših predstavah bi se dalo reči, da so — „prerojevanje, prenavljanje, iz bitja v bitje presnavljanje“.

b) Medlost in neplastičnost predstave. Predstavi docela manjka tiste bujnosti, ki bi jo človek na zaznatku kar „z roko zajel“ in ki se ne da opisati. Predstavljena vijolica ne diši in predstavljenih 10.000 °C vročine niti toliko ne peče kot ugašujoča vžigalica, ki ti je v istini padla na prst. Skušaj si kar najbolj živo predstaviti žarenje večernice, pok iz samokresa, duh resede, to ali ono bolečino! Prelep zgled za bledost — tvorjene — predstave je Prešernov romar,¹ ki:

V podobah gledat' hrepeni veselje
življenja rajskega. Sled sence zarje
unstranske glori je vtisnjeni v oltarje
ljubezni verne ohladi mu želje.

Samo da so v tem oziru „individualne razlike“ precej velike. Večkrat se predstava tega ali onega posameznika glede bujnosti malone bliža zaznatku. „Stala je Hanca in mislila nevesele misli, oči so strmele v mračno cerkev. In tedaj se je prikazalo čudo očem, zastrtim od solza. Na visoki, sivi steni se

¹ V čudovito umetnem sonetu, ki je posvečen slikarju Matevžu Langusu.

je vzdigal od tal pa do stropa temen križ; umikal se je motnemu pogledu in se je širil neizmerno; stal je na hribu in se je dotikal neba, njegova silna senca pa je legla preko vse globeli ...“ (Cankar¹).

Razločujemo dvoje vrst predstavljanja. Predstava tega, kar sem že kedaj zaznal ali občutil, očituje drugačen ustroj, nego predstava tega, česar še nisem zaznal (tuj kraj, ne uresničeni načrt) ali kar je sploh nezaznatno (troglavi zmaj, deveta dežela, gluha loza²). Ako za trenotek zamežim ter si predstavim črni tisk knjige na strani, ki sem jo ravnokar prebral, je to predstavljanje bolj ali manj verno obnavljanje — in ne natančen snimek! — prejšnjega zaznatka kot celote; ako pa si to stran svoje knjige predstavim n. pr. rdeče tiskano, tedaj je ta psihični dej tvorjenje predstave, ki mi v svoji celoti sicer nudi nekaj novega, ki pa se v posameznostih (kakor so: oblika, barva črk itd.) naslanja na prejšnje zaznatke, oziroma občutke.

Sleherno predstavljanje je ali obnavljanje prejšnjih zaznatkov, oziroma občutkov, ali pa tvorjenje novih predstav na podlagi prejšnjih zaznatkov, oziroma občutkov. Takemu tvorjenju predstav pravimo izmišljanje (fantaziranje).

„Obnavljanje ti zopet podaje to, kar si že kedaj zaznal, izmišljanje pa dojema še nezaznane in čestokrat celo nezaznatne predmete.“ (Dürr). Toda razlika med obema vrstama predstavljanja je le relativna; o tem nas pouči uvaževanje dejstva, da tudi izmislek sestoji iz istih psihičnih prvin (= občutkov), ki tvorijo podlago zaznatku. „Naj si bo tvoja izmišljivost (fantazija) še toliko umetnica ali celo čarodejka, samotvorna ni, marveč mora snovi svojim tvorbam sprejemati od čutil.“ (Kant). To se pravi, s pomočjo svoje izmišljivosti lahko združiš stare zaznatke ali občutke v novo obliko ali pa po njihovi podobi (analogiji) tvoriš kaj novega. „Umetnik, slikar, glasbenik, kipar, arhitekt je moral prej videti te ali one oblike, da lahko ustvari nove; glasbenik, pesnik sta morala kaj doživeti, da slušalca potegneta v območje svojih besed ali glasov.“ Kako si predstaviš vročino 1000° C, kako tujo duševnost, kako na podlagi opisa

¹ „Križ na gori“ (koncem I. pogl.).

² Trdina, Zbrani spisi, II., str. 91.

daljno pokrajino, kako Alkibijadovega psa, ki je bojda bil zelo lep? Kako nastane umetniški portret, ki se navadno v tem ali onem ozirü razlikuje od istinitosti, t. j. od naslikane osebe? V koliko je trditev „nil novi sub sole“ upravičena glede ustvarjajočega stavbenika, slikarja, kiparja, pesnika, umetelnega obrtnika, mladeniča, ki

gradove svitle zida si v oblake,
zelêne trate stavi si v puščave.

Ostreje si stopita obe vrsti predstavljanja le tedaj nasproti, kadar si hočeš kaj „izvirnega“ izmisliti (umetnik, izumitelj) ali pa prejšnji zaznatek, oziroma občutek „verno“ obnoviti (priča, poročevalec).

Človeku z bujno izmišljivostjo, a obenem brez razsodnosti in okusa, pravimo fant a s t ali sanjač.

Dar predstavljanja je v biologičnem oziru neprecenljivega pomena, ker takorekoč razbije spono „zdaj“ in „tukaj“, ki bi sicer posameznik bil vanje vkovan. Še zaznavanje bi brez predstavljanja bilo nemogoče, kajti temelj temu, kar smo imenovali zaznavni dodatek, tvori predstavljanje, zlasti obnavljanje prejšnjih občutkov. Psiholog-veščak takole poudarja življenjski pomen predstavljanja: „Kar leži v prostoru ali času daleč vsaksebi, tega ne moreš istočasno zaznati. Prispodabljanje, razločevanje in dojemanje krajevno in pa časovno oddaljenih predmetov bi torej bilo nemogoče. Vsa prošlost in vsa bodočnost bi bila zaprta pogledom človeka; posameznik bi vselej imel le borno vsebino tega pred seboj, kar bi v trenutni sedanjosti občutil, ter ostal nanj vezan. In posebe še bi vsa tvornost fantazije in s tem vse resnično hotenje in pa vsa hotena preobrazba sveta in njegovih predmetov bila izključena. Vsa tvarna in duševna kultura bi bila nemogoča. Iz te brezupne omejenosti pa človeka na mah reši zmožnost predstavljanja. Šele ko se občutenju pridruži žarek predstavljanja, se ti odpre ves neskončno bogati svet istinitosti in fantazije. Neodvisno od tega, kar ravno občutiš, ti je mogoče pregledati prošlost, sedanjost in bodočnost tvarnosti in pa duševnosti ter bodočnost bolj ali manj uspešno zasukati po svoji želji in volji. Vse znanstvo in vsa umetnost, vsa tvarna in duševna kultura, ves duševni razvoj in ves napredek zavisi od možnosti predstavljanja.“ (P f ä n d e r).

§ 21. Načini (tipi) predstavljanja.

Psihologični poskus je ugotovil, da se predstavljanje (obnavljanje in izmišljanje) posameznikovo vrši na dvoje docela različnih načinov; v teh in teh okoliščinah — osobito vsakokratni namen predstavljanja igra veliko vlogo — si posamezne predmete in dogajanja predstavljaš v nazornih slikah („stvarni“ tipus predstavljanja), v drugih pa kot „notranje“ izgovorjene besede („jezikovni“ tipus predstavljanja). Sedaj se ti s pomočjo predstavljanja vsiljuje bolj stvar, drugikrat pa obtičiš na njenem imenu. V stvarni predstavi prevladujejo ostanki, sledovi, učinki prejšnjih zaznatkov ali pa bolj ali manj izvirne sestave (kombinacije) iz teh sestavin; v jezikovnem „mišljenju“ (= predstavljanju) pa stopi notranje izgovorjena beseda na mesto njenega nazornega pomena.

„Pretežno v nazorno-stvarnih predstavah misliš takrat, ko daš svoji fantaziji prosto pot, kadar s svojim mišljenjem ne zasleduješ določenih problemov ali kadar so ti problemi čisto nazorni, kadar se udajaš svojim spominom¹, ne da bi se hotoma izkušal domisliti teh in teh dogodkov ali oseb. V besedah, t. j. v obliki tihega „notranjega“ govorjenja pa misliš takrat, ko namenoma slediš tem in tem mislim, kadar razmišljaš o znanstvenih problemih, osobito tedaj, ko tvoje mišljenje nastopa kot razsojanje ali pa ko se v mislih razgovarjaš, oziroma disputiraš z drugimi ljudmi, ako se na ta ali oni način vmisliš v položaj tistega, ki govori, in konečno še posebe vsakikrat, ko doslovno obnavljaš prej naučeno besedno zvezo.“ (Meumann).

Stvarni in pa jezikovni način predstavljanja se najbrž pri vsakem človeku med seboj izključujeta; čim nazorneje si predstavljam to ali ono stvar, tem bolj stopa odmerjena ji beseda v ozadje, in čim bolj „abstraktne“ so moje misli, tembolj jih dojemam s pomočjo notranjega govorjenja. V svojskem načinu predstavljanja imamo pač iskati razloga velikim individualnim

¹ Prelepo nam to izpričuje pesnikova izpoved:

Ko pride noč, sodruga fantazije,
in mir objame polja in goré,
se raz podobe moje galerije
spominov temni zastori spuste.

Kette, Moj Bog, I.

razlikam, ki jih očituje nadarjenost posameznika. „Oblikujoči umetnik in znanstvenik se redkokedaj tudi nagibata k znanstvenemu mišljenju, zato so vodilni duhovi na poprišču znanstva večinoma slabi umetniki; ob mnogobrojnih analizah samega sebe, ki prihajajo iz teh dvojevrstnih poklicev, pa tudi vidimo, da pri umetniku prevladuje nazorno predstavljanje, pri znanstveniku besedno mišljenje.“ (Meumann). Kakšen način predstavljanja izpričuje pisateljeva trditev: „Jaz moram imeti, preden začnem, misel popolnoma jasno pred seboj, načrt delanja od začetka do konca, brez malih okraskov seveda.“ (Finžgar).?

Pa tudi v obeh vrstah (stvarnega in jezikovnega) predstavljanja so od posameznika do posameznika ugotovili ostre „individualne razlike“. Ta stvarni mislec n. pr. gosli, ki si jih predstavlja, v prvi vrsti vidi (vidni ali vizualni način stvarnega predstavljanja), oni jih pretežno sliši (slušni ali akustični način) in tretji gode (gibni ali motorni način); predstavljeno besedo „gosli“ pa ta v prvi vrsti čita (vidni način jezikovnega predstavljanja), oni jo sliši izgovorjeno (slušni način), a tretji jo — v duhu — piše ali izgovarja (gibni način). In dalje se je našlo, da, kdor je stvarni mislec n. pr. vidnega tipa, ni da bi moral tudi takrat očitovati vidni način predstavljanja, ko misli v besedah; ta in ta (n. pr. vizualni način) stvarnega predstavljanja lahko hodi vzporedno z drugovrstnim načinom besednega predstavljanja. Kakor menda ni najti na enem drevesu dveh listov, ki bi si bila čisto enaka, tako se pač tudi dva človeka težko povsem ujemata v načinu predstavljanja.

A. Stvarni način predstavljanja.

Za individualne razlike stvarnega predstavljanja nam vsakdanjost nudi zgledov v izobilici. Predstavljajoč si n. pr. kegljanje, ta vidi v duhu kegljišče, krogle, kegljače, postavljalca, gledalce, oni sliši ropot tekočih krogel in padajočih kegljev, zopet drugi kakor bi v roki čutil teže krogle ali pa nameravani lučaj. Opazuj v tem oziru samega sebe! — A najbolj očitvidno utegne biti to dejstvo spričo posameznih umetnikov.

1. Vizualni način očitujejo vsi slikarji, kar jih je svoje „ideje“ šele tedaj „vrglo“ na platno, ko so jih že „do zadnje

pičice“ obličili pred notranjim očesom, n. pr. Böcklin s tisto čudovito prelestjo barve in kompozicije v pokrajinah, ki jih v resnici ni (Otok mrtvih, Zidanica ob morju, Igranje valov). In o nekem angleškem slikarju se nam poroča, da je svoj „model“ po polurni seji navadno odslovil in potem iz spomina prav tako nadaljeval, kakor bi imel še izvirnik pred očmi. „V mislih ga je posadil na stol pred seboj, dal mu to ali drugo držanje in različno barvo; obnovljeno predstavo je doživel tako jasno, kakor da v istini sedi človek pred njim.“ In karikaturist? — Vidni način predstavljanja izpričuje tudi slikoviti „kolorit“ in „realizem“ v tej ali oni literarni umetnini (Homerjeve pripodobе, Gregorčičeva Oljki; nekatere izmed Aškerčevih balad in romanc „kar vpijejo po slikarjevem kistu ali kiparjevem dletu“, n. pr.: Anka, Mejnik, Ponočna potnica). Ibsen trdi: pesniti se pravi videti.

Na kak način „mislijo“: iznajditelji na poprišču tehnike, prirodoslovni izsledovalec, stavbenik, šahavec, biljarder, vojskovodja?

Sicer pa menda pri večini ljudi, ki imajo „vseh petero čutov“, prevladuje vizualni način predstavljanja, pač iz tega razloga, ker obdajajoči nas vnanji svet večinoma zaznavamo kot prostorne like v barvah, torej na temelju videnja. Občutki dotika, temperature, okusa, vonja in tudi sluha v stvarnih predstavah ostajajo daleč za obnovljenimi občutki vida.

2. Akustični način je pretežno svojski vsem mojstrom glasbe. Kako je mogel že gluhi Beethoven na stara leta ustvariti slovečo Deveto simfonijo? Da so i nekateri literatje slušnega tipa, o tem priča ta-le značilna izjava: „Kadar pišem prizor za oder,“ pravi Legouvé,¹ ki je akustik, Scribe-u², ki je vizualnik, „slušam; Vi pa gledate. Ob vsaki besedi, ki jo zapišem, slišim glas govoreče osebe. Vam pa se igralci kretajo pred očmi. Jaz sem slušalec, Vi gledalec.“ „Res je,“ odvrne Scribe. „Ali veste, kje se nahajam (v duhu), pišoč igro? Sredi v parterju!“ Kaj izpričuje v tem oziru divna Prešernova pesem Strunam?

3. Motorni način je v prvi vrsti svojstvo slepcev. Zakaj? Kolikega pomena je ta tip predstavljanja lahko za du-

¹ Francoski dramatik (1807—1903).

² Izgovori: Skrib, francoski dramatik (1791—1861).

ševni razvoj posameznika, o tem priča — poleg drugih — Lavra Bridgman,¹ ki je, komaj dve leti stara, oslepela in oglušela ter deloma izgubila tudi dar vohanja. Zato pa si je motorni način predstavljanja prisvojila v toliki meri, da je med prsti mogla razločiti barvo niti, ki jih je rabila pri šivanju. Ročnih del se je učila, tipajoč materine roke pri šivanju, pletenju, vezenju itd. Na gibni podlagi se je navadila tudi brati in pisati ter je pozneje postala celo učiteljica na gluhonemnici.

B. Jezikovni način predstavljanja.

Bolje od stvarnega je do danes proučen jezikovni način predstavljanja. — Ker kulturni človek duševno hrano po večini dobiva s pomočjo jezika, t. j. slušajoč in beroč, zato čestokrat stopi na mesto stvarne jezikovna predstava predmeta, ki ga jemlješ v misel. Temu ali onemu se ne vrstijo, ko n. pr. v mislih še enkrat preleti prečitano povest, stvarne predstave ena za drugo, marveč le besede, bodisi kakor da mu je pred očmi stran in odstavek v knjigi ali kakor da sliši besede čitane ali pa kakor da jih sam izkuša izgovarjati, oziroma pisati.

Besedna predstava ni morda kaj enostavnega, temveč duševni kompleks, ki očituje vsaj troje različnih prvin: glas, oziroma šum izgovorjene, vidno obliko pisane ali tiskane besede in pa odmerjene ji govorne ali pisne kretnje. Ta besedni mislec bolj vidi pisano ali tiskano besedo, drugi pretežno sliši nje izgovorjeni glas, zopet drugi ima občutek govornih ali pisnih krenenj.

1. Vizualni način tukaj izpričujejo vsi tisti, ki si besedo najlažje predstavijo tako, kakor je pisana ali tiskana. Zakaj neki pri analfabetih niso našli besednih predstav vidnega tipa? Vizualnik bo zlahka v duhu besedo črkoval od „repa do glave“ ter kakor notranje čitajoč n. pr. izgovarjal: *t-s-o-n-m-e-j-a-z-v*. Istotako vizualnik lažje poišče to in to mesto v knjigi ali rokopisu, ki jih je že kedaj bral. Največ mislecev te vrste utegne biti med matematiki in pa umetelnimi računarji (kakor so: Italijan Inaudi, Grk Diamandi, Nemec Rückle in drugi, ki „na pamet“ množijo dvoje multiplikandov z 20–25 številkami).

¹ Izgovori: Bričmen.

2. Akustični način. Pri jako mnogih ljudeh se pretežno v zavesti pojavlja slišana ali izgovorjena beseda, kadar mirno razmišljajo, čitajo ali pišejo; samo da v slednjem slučaju notranja beseda nastopi pred pisanjem ter nekako нареkuje, kar ima roka zapisati. In v mirnem, izrazitem govorjenju je notranja beseda kakor šepetalec, ki ti tiho in čestokrat le napol prišepetava, kar imaš povedati.

Toda kako akustik sliši te notranje besede? Težko, da bi slišal glas in ritem svojih besed; to slišiš pač le tedaj, kadar se vmisliš v položaj, kjer si kedaj govoril sam. Utegne marveč biti tako, da akustiku tukaj zveni v ušesih glas drugega človeka, ki se je kedaj ž njim razgovarjal ali pa ga je vsaj slišal govoriti.

3. Motorni način je lasten vsem tistim, ki tekom svojih misli občutijo, kakor da bi besede hoteli izgovoriti ali zapisati ne da bi pri tem slišali glas teh besed. In čestokrat res tudi pride do „glasnega mišljenja“. Tak motornik doživi gibne občutke v ustnicah, jeziku, ustih, goltancu in oprsni mišicah. Zakaj — morda — tujko, ki si ob čitanju naletel nanjo in bi si jo rad zapomnil, nehote zapišeš, če ne drugači, s kazalcem ob palec?

Večina jezikovnih mislecev očituje slušno-gibni način predstavljanja, t. j. tekom mirnega razmišljanja in čitanja prevladuje pri njih slišana beseda, ki jo v duhu tudi nekako izgovorijo ali pa še zapišejo. Ali si na en in isti način predstaviš latinsko, grško, slovensko besedo?

Ta ali oni način predstavljanja je lahko prirojeno ali pa tudi pridobljeno svojstvo posameznika; ošobito vzgoja, vsakdanje opravilo, poklic in soseščina ga lahko do neke meje — ki pa nam še ni znana — izpremenijo. A tudi duševni razvoj sam prinese vsaj eno značilno izpremembo: dočim je otrok na sploh stvarni mislec, smo odrastli bolj „jezični“ ljudje. —

§ 22. Prepoznavanje; iluzija (videz).

Vrata se odpro in ob vstopu gosta se zavzamem: „O, gospod P.!“ S temi besedami je že rečeno, da je prišlec moj znanec in da ga nisem zaznal, ko je vstopil, temveč prepoznal. Duševni akt prepoznavanja izvršiš nešteto krat na dan, najbrž vselej, ko tekom običajnih opravkov prideš v dotiko z

istimi stvarmi in odnošaji; samo da se svojega prepoznavanja ne zavedaš, ako se predmet, ki stoji pred teboj, ni bolj ali manj bistveno izpremenil. Kaj je zmisel besedam: „Ecce, homo“?

Ako znanca P. zopet vidim (= prepoznam), je to povsem drug duševni dej, nego ko sem ga prvič videl (= zaznal). Prepoznavajoč ugotovim, na podlagi sedanjega zaznatka, da sem ta in ta posamezni predmet že kedaj zaznal. Ta ugotovitev se izvrši zdaj z večjo zdaj z manjšo stopnjo izvestnosti; kolikokrat rečemo: „dozdeva se mi“, da sem to melodijo že nekoč slišal, ta obraz že nekje videl, itd.

Prepoznavanje se opira na sedanji zaznatek in pa ob enem obnovljeno predstavo predmeta; prepoznavajoč istovetim n. pr. obraz, ki ga pravkar zaznavam, z obrazom, ki sem ga že večkrat videl. Vsled tega pa še ne smeš morda misliti, da prepoznavajoči subjekt primerja med seboj dvoje dožitkov, ki se imata kakor original (zaznatek) in kopija (predstava); v prepoznavanju imamo marveč svojevrsten dej pred seboj, ki se ne da dalje analizirati in ki mu — kakor n. pr. občutki zaznatkom — zaznatek in pa predstava nudita le gradivo, katerega ta dej potem pretvori v prepoznanek.

Da prepoznanek res vsebuje dvoje sestavin, t. j. zaznatek in pa predstavo predmeta, to izpričujejo posebno tisti dožitki prepoznavanja, kjer predstava nastopi prej, nego li jasen zaznatek. Ako je nekdo, ki mi na ulici prihaja nasproti, še predaleč, da bi ga „dobro“ videl, tedaj mi večkrat predstava priskoči na pomoč, da v prihajajoči človeški podobi „vidim“ ali pa vsaj menim videti to in to osebo. V domačem mestu n. pr. zadostuje par površnih zaznatkov ali občutkov, da ne zaideš, ker te zanesljivo vodi „spomin“, t. j. predstave posameznih ulic, križišč, orijentacijskih točk itd., ki jih sproti obnavljaš. Tudi besede, ki jih je govornik napol „požiral“, se ti zdi, da si slišal cele, ker si jih pač dopolnjeval iz svojega besedišča; in prav iz tega razloga je tudi mogoče, n. pr. visoko prilepljeni plakat brati na razdaljo, ko pozamezne črke niso več čitljive. Zakaj je tiskovni škrat „humanista“ pretvoril v „humorista“, „eklektika“ v „elektrika“, „apozicijo“ v „opozicijo“? Razlušči jedro trditve: „Od daleč je nekaj, od blizu pa ni nič.“ (Lafontaine).

S prepoznavanjem soroden je posebne vrste pojav, ki mu pravimo iluzija (videz) in ki obstoji v tem, da ob enem z

zaznatkom predmeta a_1 doživim še predstavo a_2 , ki jo vzamem za istinit predmet. O otrokih n. pr. pravimo, da znajo „iz vsega vse narediti“: v igri jim je navadni stol lokomotiva, soigralec konj, kolač iz blata potica, itd. Bojazljivec vidi po noči v beli rjuhi na plotu pošast, pesnik sliši v šumenju viharja divjo vojsko¹. A najlepše pač utegnejo bistvo iluzije pojasniti gledališki oder, ki ti v kulisah na videz predoči živo pokrajino, in pa narodne pravljice, ti biseri pristne poezije. — Kako „bereš“ zemljevid, načrt za to ali drugo stavbo, te ali one vrste shema?

§ 23. Spominjanje in spomin.

Predstavljajoči človek duševno poseza iz trenutne sedanjosti v bližnjo ali daljnjo preteklost in do neke meje tudi v bodočnost. V to ga usposablja posebne vrste psihično dejstvo, ki mu pravimo spomin; a dejstvovanje spomina se imenuje spominjanje. Brez te zmožnosti bi se človek ne mogel spominjati preteklih dožitkov niti si predstavljati bodočih.

Spominjanje je temeljni pogoj vsega duševnega razvoja, podlaga duševnemu dogajanju sleherne vrste, zlasti že predpogoj vsake izpovedi; najboljši dokaz za to je sleherni prepoznavanje. „Spomin je zasebna veleposest posameznikova ter črpa iz tajnih zalog tvoje zavesti, kamor kdo drug nima pristopa.“ (Sully.)

1. Bistvo spomina. Spomin je dispozicija (sposobnost) za obnavljanje vsega tega, kar je kedaj bilo v duševnosti posameznika. Pojem dispozicija pa ima tukaj dvojni pomen: deloma meni težnjo² dožitka, da bi se kedaj zopet pojavil v duševnosti, bodisi s pomočjo drugih dožitkov ali pa iz svoje moči; a deloma ima v mislih olajšano obnavljanje tega ali onega dožitka s pomočjo drugih dožitkov.

Spominjanje je v duševnosti nekaj podobnega, kakor razne vrste telesni pojavi, ki jim pravimo vaja. Ta ali oni dogodljaj, ki se je izvršil v živcu, mišici, staničju, zapusti dispozicijo, na podlagi katere se opetovanje takega ali podobnega dogodljaja iz-

¹ Lep zgled je Murn-Aleksandrova Balada o kvatrní noči.

² Z besedo težnja (tendenca) je rečeno, „da bi se ta ali oni duševni dogodljaj v dani smeri dalje razvijal ter končal s tem in tem izidom, ako bi izginili vsi nasprotujoči činitelji in vse ovire.“

vrši lažje in z manjšim potroškom sil. In tudi spominjanje se utegne vršiti na podlagi telesnega pojava: tvarni procesi, ki spremljajo v možganski skorji naše dožitke, zapuste najbrž dispozicijo za glajše obnavljanje teh dožitkov.

Sicer pa je bistvena razlika med telesnimi in duševnimi sposobnostmi. Telesna dispozicija obstoji v trajni izpremembi tega ali onega organa, dočim duševne dispozicije niso tega kova. V svoji duševnosti opaziš sicer učinek večkratnega zaznavanja recimo iste pokrajine, t. j. uspešnejše predstavljanje, toda trajne izpremembe, ki bi tvorila psihično podlago takemu učinku, v svoji duševnosti ne boš opazil. Bistvo psihične dispozicije je marveč to, da se duševni procesi, ki jih večkrat doživiš, pozneje drugači izvrše nego spočetka. „Pojem spomin je psihologičen pojem; in vse to, kar vemo o spominu samem, se ni ugotovilo vsled raziskovanja možganov, temveč vsled psihologičnega raziskovanja. Naše spoznanje nič ne pridobi, ako kratkomalo spomin preložimo v možgane. Zato pa se je v psihologiji treba zadovoljiti s tem, da pod spominom razumemo celokupnost vsled preteklih izkušenj in dožitkov nastalih dispozicij za predstavljanje teh in teh predmetov.“ (Pfänder.)

2. Vrste spomina. Večkrat slišimo, da ima ta človek „dober“, oni „slab“ spomin. Taka trditev je navadno le deloma resnična: nekdo ima lahko za posamezne vrste predmetov res da slab spomin, zato pa tem boljšega za druge predmete. Občnega, „totalnega“ spomina ni, posamezniku je marveč lasten ta ali drug, oziroma več specialnih spominov, n. pr. za: barve, glasove, števila¹, tvarne like, imena, glasbo, psihična dejstva. Najbolj specialen utegne biti muzikalni spomin.

Kakor glede zaznavanja in predstavljanja, prav tako očitujejo posamezniki tudi glede spomina troje tipov (na „stvarnem“ ali „jezikovnem“ temelju): vidni, slušni, gibni². Kdor je n. pr. „stvarni“ mislec optičnega tipa, ta bo si ogledovaje pridobil trajnejšega znanja o tej ali oni vrsti predmetov, nego pa poslušajoč predavanje o njih; in kdor je „jezikovni“ mislec vidnega kova, temu lastno čtivo zaleže bolj, nego poslušanje govornikovih izvajanj. — Katere vrste spomin je imel Mozart, ki je Allegrijev Miserere po dvakratnem slišanju v sikstinski kapeli na pamet zapisal?

¹ Znamenit mož poroča o svojem očetu, ki je imel izvrsten spomin za števila, da se večkrat ni mogel spomniti sinovega imena, čeprav je to bil njegov — edinec.

² Tudi glede spomina noben človek ne očituje izključno — temveč le pretežno — tega ali drugega tipa.

3. „Asociacijski zakoni“. Kako pa nastane dispozicija za obnavljanje prejšnjih dožitkov? Z ozirom na marsikatero izkušnjo iz vsakdanjega življenja — klasičen zgled je „vozel“ na robcu¹ — je psihologija od Aristotela pa do novejših časov učila, da temelj spominjanju tvori „asociiranje“ (spajanje) dožitkov, češ, tega ali drugega dožitka boš se kedaj najzanesljiveje spomnil, ako ga, vedé ali nevedé, spojiš s kakim drugim dožitkom v eno celoto. Navajali so več, po navadi četvero asociacijskih „zakonov“.² Današnji psihologi priznavajo večinoma le zakon istočasnosti, ki trdi, da se dvoje ali več istočasnih dogodkov pod danimi pogoji strne v en celotni dožitek. In fiziologija domneva, da taki spojitvi dožitkov odgovarja spojitev raznih — odgovarjajočih — mest v možganski skorji s pomočjo asociacijskih vlakenc.

Ali neglede na to, da si marsikaj zapomniš tudi „neposredno“³, je eksperimentalno izsledovanje ugotovilo, da so ti „zakoni“ precej dvomljivega pomena. Zato jih je eksperimentalna psihologija tudi opustila ter izkuša namesto njih izslediti podrobnih pogojev za nastanek in dejstvovanje spominskih dispozicij, t. j. izslediti hoče pogoje, ki jim sledi: 1. zapomnitev, 2. obnavljanje, 3. pomnjenje in pozabljanje.

A. Zapomnitev.

Za uspešno zapomnitev tega ali onega dožitka prihaja osobito troje činiteljev v poštev: čas, paženje in čustvovanje (zanimanje).

1. Čas. Časovni vpliv na zapomnitev se da tako-le označiti: ta ali oni dožitek si — splošno — zapomniš tem bolj, čim dalje je trajal, čim večkrat in čim redoviteje se je ponavljal.

¹ V drastični obliki uporabljene popularne psihologije večkrat slišimo: „Naredi si vozel na — nos!“

² Po teh „zakonih“ se dožitki asociirajo: 1. ako se v duševnosti istočasno pojavi dvoje ali več dožitkov; 2. ako so si dožitki podobni; 3. ako stoje v diametralnem nasprotju; 4. ako jih veže medsebojnost „vzrok — učinek.“

³ „Neposredno“ si, kajpada le za par trenutkov, kaj zapomniš, če n. pr. pišeš po narekovanju, rišeš po vzorec ali za nekaj hipov pomniš zmisel vprašanja, ki ti ga je kdo stavil.

a) Trajanje. Preteklega dožitka se ti je le tedaj mogoče spomniti, ako je doživljanje trajalo najmanj toliko in toliko časa. Zakaj si govornikovih izvajanj nisi doslovno zapomnil? Kaj bi znal povedati o posameznostih pokrajine, ki si jo videl z brzovlaka? Kako je spričo tega dejstva presojati zanesljivost prič o dogodkih, ki so se odigrali v trenutku?

b) Ponavljanje. Kar doživiš večkrat znova, to se ti uspešneje vtisne v spomin, nego pa enkratni dožitki. „Enkrat ni nobenkrat“ velja tukaj malone doslovno; izjema so le taki enkratni dožitki, ki si jim posvetil posebno pažnjo ali ki so naredili na te nenavaden vtisk. Kakšno kravato je nosil tvoj boter, ko si bil pri birmi? Kateri dan v tednu je bil 12./12. 1912?

Očividen je vpliv ponavljanja pri učenju. Ne pravimo zastonj, da — *repetitio mater studiorum*. Kajpada ima tudi ponavljanje svojo posebno zakonitost. Če n. pr., učeč se francoskih besed, tolikokrat tiho ali na glas izgovoriš „le renseignement = pojasnilo“, da nazadnje „znaš“, a takoj potem, da bi to znanje utrdil, še dalje „drdraš“, bo pridobitev manj trdna, nego če bi zvečer le tolikokrat izustil besedi, da jih sedaj znaš, ter šele drugo jutro in prav tako tretjega dne osvojeno znanje utrdil z zopetnim ponavljanjem.

c) Redovitost doživljanja. Posebe dobro si zapomniš tiste dožitke, ki so eden drugemu sledili s te ali one vrste ritmično zaporednostjo. Izkušaj vrsto sledečih brezpomembnih zlogov najprej posamič in na to v jambih, trohejih, daktilih memorirati: ge, di, fo, va, su, be, ha, ri, pe, ko! V kateri obliki si vso vrsto zapomniš najhitreje? Kaj si lažje osvojiš doslovno, „pesem“ ali „berilo“? Čemu nastopa narodna prislovica v tisti jedrnati, največkrat na principu diametralnega nasprotja sloneči obliki? Zakaj je Trubar svoj katekizem (1550) spisal „in gesang weiß“ (= Gesangsweise)?

2. Paženje. Na svoj dožitek se spomniš tem lažje, čim pazljivejši si ga zaznaval. Kaj je uspeh „površnega“ učenja? Daj točen odgovor, ne da bi prej pogledal, na vprašanja: Kakšna je štirica na tvoji uri (IV ali IIII)? Kako izgleda „glava“ in „pismo“ na našem drobižu (vinarju, dvovinarju, desetici, dvajsetici)? V čem se razlikujeta veliki z nemško frakturo tiskani črki *b* in *v*?

Veliko vlogo igra zlasti namen, da si s pazljivim zaznavanjem kaj zapomniš. Psihologični eksperiment izpričuje, da je preizkuševanec sicer predmet natančno opazoval, toda zapomnil si je le malokaj, ker ni vedel, da ga eksperimentator namerava pozneje vprašati za podrobnosti opazovanega predmeta. In v tem zmislu uči tudi vsakdanje življenje, da si le redkokdaj za delj časa zapomniš, česar si se namenoma naučil le za to ali ono priliko. Kaj izpričuje v tem oziru slavnostni govornik, vozel na robcu, dijak, ki se uči le za izpit, predavatelj, pridigar, gledališčni igralec?

3. Čustvovanje (zanimanje). Dožitek, ki ga je spremljalo intenzivno čustvo (ugodja ali neugodja) se ti trdneje od drugih vtisne v spomin¹ ter se da zlahka obnoviti, n. pr. velik uspeh, težka razžalitev. „Zavest o njih takorekoč neprestano preži, da bi ob najmanjšem povodu oživel.“ (Ebbinghaus). Kako, da smo si kar igraje zapomnili krajevna imena: Čataldža, Lüle-Burgas, Kirk-Kilise...? Špartanski dečki so bili pri mejnikih tepeni, da bi si zapomnili njih mesto; in po nekaterih naših krajih je še danes navada, v to svrho pri stavljenju novih mejnikov otroke nekoliko zlasati. Pretresljivo čudovit zgled je Arabec, ki pripoveduje², kako mu je v pušči kuga pobrala sedmero otrok enega za drugim in slednjič še ženo:

O, nikdo ne pozna te bolesti³, kakršna spi danes v mojem sreč! Vračam se na Liban, v svoj dom — na mojem dvoru me vpraša pomaranča divja: Starec, kje so tvoja deca? — na mojem dvoru me vprašajo cvetlice mojih hčerá: Starec, kje so tvoje hčerke? In vprašajo me na Libanu sinji oblački po sinu, po ženi, po mojih otrokih! Vsi spe pokopani tam pod strašno gomilo Šeha. — In vsi odmevi me bodo povpraševali in vsi ljudje, če se vračam zdrav. — Kaj jim odvrnem?

Sicer pa se nam veseli dožitki bolj vtisnejo v spomin od neveselih. Zakaj starec s tako vztrajnostjo hvali „dobre stare čase“? Pravimo, da čas izleči tudi najhujšo bol.

¹ Izjemo tvori ta ali drug dožitek, ki te je do skrajnosti razburil; iz dosedaj še ne dovolj pojasnjenih razlogov se tak dožitek včasí čisto izgubi iz spomina.

² V Slowackega pesmi „Oče okuženih v El-Arish“.

³ „Bolesti, s katero je moral zreti ta bedni oče umiranje vsega onega, kar mu je bilo na svetu najdražje, ni nikdo drug izrazil tako, tudi ne Ovidij v metamorfozi o Niobi.“ (V. Molé).

Kakšna je v tem oziru razlika med „zanimivim“ in pa „nezanimivim“ berilom ali učnim predmetom?

Glede naštetih pogojev pa „ekonomija in tehnika“ spominjanja očituje sila važno dejstvo, da se ti pogoji vsaj deloma med seboj lahko namestujejo. „Tako. n. pr. se površnost tega ali onega vtiska da namestiti s tem, da mu posvetiš več pažnje; pogosto ponavljanje se da namestiti s tem, da je predstava obdana z jakim čustvom, ali pa s tem, da ji posvetiš veliko pažnje; in narobe se da zbrano paženje deloma namestiti s pogostim ponavljanjem itd.“ (Meumann).

B. Obnavljanje (reproduciranje) in prihajanje predstav.

1. Obnavljanje. Tega ali onega, kar sem si kedaj zapomnil, se v danem trenutku lahko zopet spomnim. Večkrat zadostuje za to docela neznaten vnanji pojav, n. pr. pokrajinska slika, pogled na vlak, ena sama beseda v razgovoru itd.; včasih pa si hotoma prizadevaš, da bi se spomnil dožitka iz preteklosti. „Za mnogo predstav ne bi v svojem življenju zopet izvedeli, ako bi ne prišel ta ali oni povod, ki nas spomni nanje.“ (Kant). Francoski filozof Comte je imel navado, po kosilu mesto slaščic žvečiti skorjo suhega kruha, da bi se tako spominjal vseh tistih, ki niti tega nimajo vedno. Te vrste spominjanju pravimo obnavljanje (reproduciranje).

Jedro reproduciranja obstoji v tem, da ta ali drug sedanji dožitek a vzbudi v moji duševnosti sledove prejšnjega enakega (a) ali pa podobnega (a_1), ki se je nekoč z drugimi dožitki ($b\ c\ d\ \dots$) spojil v eno celoto, ter zdaj na podlagi te spojitve obnovi tudi spojine. Čemu si s potovanja vzameš to ali ono „za spomin“? Izkušajoč se spomniti pozabljenega imena, si pomagaš na ta način, da v duhu preletiš kraje, osebe in stvari, ki so bile z imenom v tem ali onem odnošaju. In zakaj je temu tako? „Narava se ponavlja; kar je že kedaj prinesla v spremstvu teh in teh okoliščin ali pa kot njih posledice, to bo zopet prinesla, ako iznova nastopijo enake ali podobne okoliščine; sicer ne brez izjeme, a vendar v pretežni večini slučajev.“ (Ebbinghaus.)

Reproducijski zakon se torej ima glasiti: del obnavlja celoto.¹ „Nerad izrekam v svoji domovini ime kluba ‚Sava‘, kajti mnogo bridkih misli in čustev se nanovo vzbudi pri spominu na to ime.“ (R. Jakopič). Zakaj peljejo pričo, ki se v uradni sobi ničesar ne spominja, „in locum rei sitae“?

Vse psihično obnavljanje se vrši na podlagi prejšnjega spajanja dožitkov v posamezne celote. Dožitek, ki osamljen stopi v duševnost, je kakor predmet, ki je z ladije zdrknil v globočino morja. Ali potemtakem bi mi vsak občutek in istotako sleherni zaznatek, predstava ali misel moral hkratu vzbuditi tisoče spominov; saj sem pač n. pr. besedo „človek“, ki jo pravkar slišim, doživel že v neštetih zvezah in nič manj rdečino, ki jo bujno očituje nagelj tam na oknu. Da, res bi bilo tako, če bi tega nedostatka trenotek za trenotkom ne odpravljajal pojav paženja, ki istočasni vstop v tvojo zavest omejuje malone izključno na en sam predmet. A kateri dožitek neki iz moje preteklosti bo se obnovil spričo sedanjega občutka, zaznatka, misli, čustva, želje? To zavisi od različnih pogojev.

V sicer enakih okoliščinah ti sedanji dožitek kaj rad v spomin pokliče onega, ki se je ž njim spojil v najnovejši preteklosti. — Najbolj merodajna pa utegne biti za tok obnavljanja tvoja naperjenost, t. j. vsakokratna smer tvoje pažnje. Ceteris paribus se najlažje spomniš tistih dožitkov, ki so duševno spojeni z dožitki, katerim pravkar posvečaš pažnjo. „Ista knjiga mi vzbudi druge predstave na mojem pisalniku, druge v knjigarjevi prodajalnici. V temi ali v sanjah se ena in ista misel vse drugači dalje plete, nego pa v svetlobi in bdenju. Ako v razgovor mahoma vržeš tujo besedo ali citat, jih čestokrat niti oni ne bo razumel, ki je večš temu jeziku; tuji glasovi ne najdejo dovolj pripravljenosti v tem, kar se je ravno govorilo, ter vsled tega ne morejo vzbuditi pomenskih predstav, ki so bile ž njimi čestokrat spojene. Ako pa nato citat morda ponoviš, lahko dobi odgovora v tujem jeziku ali pa se sploh ves razgovor zasukne vanj.“ (Ebbinghaus).

2. Prihajanje predstav. Čestokrat se ti hipoma, brez pravega povoda, pojavi v duši te ali one vrste predstava, da o njej z najboljšo voljo ne bi mogel povedati, odkod se je vzela.

¹ Ne pa: „člen *a* obnavlja člen *b*“!

„Kadar sem po Murnovi smrti pisal kake razglednice, sem vedno hotel nasloviti tudi nanj, tako živ je bil pred menoj.“ (O. Župančič). Včasih človeka po več dni zasleduje ta ali ona melodija, rima, beseda. Ali tudi taka predstava najbrž ni prišla „neklicana“, „sama od sebe“,¹ marveč imamo menda tudi njenemu nastopu iskati vzroka v prejšnji spojitvi z drugimi dožitki. Tako prihajanje predstav je mnogokrat v tesni zvezi s krajem, kjer se pravkar nahajaš, ali pa s trenutkom, t. j. z duševnim in telesnim stanjem v danem trenutku. Osobito večerni mrak ti kaj rad „brez pravega povoda“ pričara pred duha osebe in dogodke prejšnjih dni. „Teta Agata je zaprla vsa okna in zaklenila vse duri, blede gost pa je prihajal (k Marku) skozi ključavnico, prihajal je z mesečino, ki je sijala na posteljo.“ (Cankar²).

3. Pomnjenje in pozabljanje.

Za poslovanje spomina je značilno dvojje dejstev: a) obnovljena predstava ne odgovarja docela prvotnemu dožitku in b) medsebojna vez asociiranih dožitkov postaja vedno bolj rahla.

1. Drugačnost prvotnega in pa obnovljenega dožitka. Obnovljena predstava se po svoji vsebini vedno bolj oddaljuje od prvotnega dožitka. „Poslovanje spomina ni enostavno obnavljanje prej duševno dojetega predmeta, spominjanje marveč stoji pri vsakem reproduciranju pod vplivom mnogih prejšnjih zaznatkov in predstav in prav tako tudi pod vplivom subjektivnega podelovanja prejšnjih vtiskov.“ (Meumann). Izkušaj si n. pr. v spomin poklicati barvo glasu domačega zvona! Ali svojemu spominu zaupaš toliko, da bi za domačo svetilko kar „na oko“ kupil cilinder? Napravi na tem ali onem mestu roke s (tintnim) svinčnikom rahlo piko, zapomni si občutek dotika ter izkušaj črez par sekund, z zaprtimi očmi, s pomočjo svinčnikove konice ugotoviti zaznamenovano mesto!

Če si dobro ogledam tovariševo suknjo, ki je recimo svetlo-modre barve, bi mi pač trenotek pozneje bilo mogoče, o pokazanem vzorcu blaga izjaviti, se li glede barvnega odtenka ujema s to suknjo ali ne. Toda črez nekaj dni? Te vrste pojavi se tako-le tolmačijo: ta ali oni individualni dožitek se je

¹ „Frei steigend.“

² Potepuh Marko in kralj Matjaž.

asociiral z odgovarjajočo mu vrstno predstavo in navadno še z besedo („hiša“, „število“, „čustvo“...). In poznejšega dožitka (vzorec sukna) ne primerjaš morda prvotnemu individualnemu (barvi tovariševe suknje), ki se je tekom časa zabrisal in postal nejasen, temveč oni kategoriji (= vrstni predstavi), v katero spada individualni dožitek. Te kategorije pa ostanejo neizpremenjene, dokler koli jih nosiš v spominu. Koliko odtenkov pač odgovarja temu, kar imenujemo n. pr.: svetlomôdro, zelo težko, srednje težko, človek, čednost, misel...!

2. Popuščanje asociacij. Vez, ki spaja asociirane dožitke, začne prav kmalu popuščati. Temu pojavu pravimo pozabljanje. Takoj po zapomnitvi pozabljaš izredno hitro, nato bolj polagoma in nazadnje čisto počasi. Proces pozabljanja se najbrž ne ustavi prej, dokler asociacija dožitkov popolnoma ne razpade. Izkušaj reproducirati pesmico, ki si se je naučil v prvem razredu ljudske šole in je pozneje nisi več slišal!

Najuspešnejše sredstvo zoper pozabljanje je ponavljanje. Živa priča o tem so starci, ki se z največjo jasnostjo in v vseh podrobnostih spominjajo dogodkov iz mladosti, ker so si jih tekom življenja mnogokrat predočili, ki pa danes takorekoč ne vedo, kaj so včeraj doživeli, ker jim je duh le v majhni meri več zmožen novega asociiranja; in vsled tega pripovedujejo istim ljudem vedno znova iste stvari.

§ 24. Pojmovanje ali umevanje besednih pomenov.

Ob enem s tem ali onim zaznatkom, predstavo, občutkom mi večkrat stopi v zavest tudi njegovo ime; ta in ta predmet zaznavam ali pa si ga predstavljam ter ga v tem hipu tudi „tiho“ imenujem, češ: avtomobil, prijatelj J., sladko... Toda ob takih prilikah bi pač človek izhajal tudi brez jezika. Vse večjega pomena je beseda takrat, kadar skuša posameznik sporočiti posamezniku svoje „misli“.

Besede, ki jih slišiš govoriti ali pa sam govoriš, ti niso zgolj šumovi, kakor recimo škripanje voza, in prav tako tudi tiskane ali pisane besede ne zgolj čirečare brez vsega zmisla. Izgovorjeno, zapisano ali tiskano besedo marveč — pod danimi pogoji — umeješ; to se pravi, beseda, ki jo slišiš ali vidiš, ni le zaznatek, podobno drugim zaznatkom,

marveč ob enem znamka, ki (podobno številkam pri računanju, papirnatemu denarju, figuram pri šahu in drugih igrah) to ali ono pomeni, nekaj izraža in ki ji v danih okoliščinah doznaš pomen.

Toda kako neki se vrši te vrste doživljanje? Ali ni umevanje besednih pomenov, t. j. pojmov, morebiti nazorno predstavljanje? Ne, če bi ti bil na ta način dan pomen posameznih besed pri govórjenju, branju ali poslušanju, tedaj bi se pač morala v tvoji duševnosti z veliko naglico vrstiti predstava za predstavo. „Predstavljamo li, kadar kdo govori, njegove besede takoj v tvorbe fantazije, ki po bliskovo lete mimo nas ter se tresejo, spajajo, pretvarjajo, osnavljajo, vse po prihajajočih besedah in njih slovniških oblikah? Kak direndaj bi pri tem bil v tvoji glavi, kadar poslušáš govornika ali pa čitaš knjigo! Tako se pač stvar ne vrši.“ (Schopenhauer).

Ne, pojmovanje ni nazorno predstavljanje, čeprav se slišani ali brani besedi tu pu tam pridruži nazorna predstava. Da pomen besede lahko umeješ, ne da bi si pri tem kaj nazorno predstavljal, o tem se uveriš, ako opazuješ samega sebe, in to potrjuje tudi psihologični eksperiment. In čestokrat kaj takega niti z najboljšo voljo ne bi bilo mogoče. Kako neki bi si naj človek nazorno, t. j. živo predstavil „prežvekovalca“, „trikotnik“, „državo“ (ne tega ali onega individualnega prežvekovalca, trikotnik, državo) ali pomen veznikov (ampak, zato, ker), zaimkov (ti, naš, kdorkoli), raznih končnic ali besed, kakor: vzajemnost, bitek, več, sploh, ne, se dozdevati...?

Pojmovanje ali umevanje besednega pomena se da takole označiti: „Z besedo ali ob besedi vzameš to ali ono v misel.“ (Messer). Akt pojmovanja je svoje vrste psihični dej, ki se ne opira na vidne, slušne, gibne občutke, ki marveč psihičnemu subjektu, rekel bi, le zdaleka pokaže na predmet; vzporedno z besedo ti je, četudi ne vselej popolnoma istočasno, dan njen pomen in sicer na poseben način, ki se ne da podrobneje opisati. In na ta način ti je mogoče karkoli duševno dojeti, docela ne glede na to, je li predmet predstavlјiv ali ne.

Da pa beseda in nje pomen nista morda isto, to dovolj izpričuje znano dejstvo: ako v naglici, mehansko, izgovarjaš to ali ono besedilo (pesem, pravilo, molitev), se lahko zgodi, da pomen besed čisto ali pa vsaj deloma izostane.

Posebno poučni so dožitki spričo takih besed, ki imajo po dva ali več čisto različnih pomenov. V tem slučaju se taki pomeni lahko, rekel bi, istočasno uveljavijo v duševnosti, in sicer tako, da eden stoji v ospredju ali pa da nekako med seboj tekmujejo. Lahko pa je tudi tako, da drugi ali tretji pomen kar naenkrat stopi v zavest kot nekaj čisto novega. Tako n. pr. neki preizkuševanec trdi, da je besedo „leča“ najprej pojmoval kot del očesa, potem pa mu je stopil v zavest pomen jed. Ves dožitek pa opisuje tako-le: „Menjava pomenov je bila neke vrste revolucija: kakor da bi se hipoma za me eno omiselje pogreznilo in bi prišel v čisto nov svet.“ (Messer).

Pomen te ali one besede se lahko menjava od slučaja do slučaja ali pa od časa do časa („Dunaj“ v ustih kmeta, umetnika, trgovca...; „Dunaj“ danes in nekdaj); — toda doživljanje besednega pomena, t. j. tisto, kar te takorekoč duševno spoji s predmetom, ki ga misliš, ostane vselej ene in iste vrste. Spričo besede, ki jo slišiš ali vidiš, veš v danih okoliščinah, kaj pomeni ta beseda, akoravno jedro te vednosti ni predstavljanje.

§ 25. Mišljenje (razsojanje).

Predmeti, ki nam o njih poroča občutenje, zaznavanje, predstavlanje, abstrahiranje, pojmovanje, ne bivajo docela vsak-sebi, brez stikov, marveč jih družijo različne medsebojnosti (relacije). Tako n. pr. pravimo: psihologija je veda, moj klobuk je črn, $4 > 3$, slana jed povzroča žejo, deblo je del drevesa itd.

Izmed tistih relacij, ki jih vsak dan po večkrat jemlješ v misel, se morajo pač posebe omeniti sledeče: istovetnost ($a = a$, to je *J. K.*), enakost (posamezni izvodi te knjige so enaki), različnost ($a \leq b$, ako dva storita isto, ni isto), podobnost ($\triangle ABC \sim A_1 B_1 C_1$, sreča — na bilki rosa jutranja blesteča), celota in del (dražljaj je le delni pogoj občutku), predmet in lastnost (nagelj je rdeč), vzrok in učinek (Bolgari so razdejali Lozengrad), sredstvo in namen (zajčja mast se rabi za zdravilo), razlog in posledek (ker je $a = b$ in $b = c$, je tudi $a = c$), individuum in vrsta (to drevo je smreka).

Posamezne — tvarne, duševne, idejne — predmete doznam s pomočjo občutenja, zaznavanja, predstavlanja, odmišljanja, pojmovanja; njih raznovrstne medsebojnosti pa ne vidim, slišim,

zaznavam, marveč jo ugotovim razsojajoč¹: $a + b = b + a$, cesar Franc Jožef I. je najstarejši izmed sedanjih vladarjev, itd. Tako razsojanje je svojevrsten psihični akt, ki mu pravimo mišljenje. Tudi v vsakdanjem življenju rabimo glagol „misliti“ v tem pomenu², n. pr.: Misli, predno govoriš!

A. Mišljenje in pa misel; psihologizem.

Od mišljenja je treba strogo ločiti plodove mišljenja, t. j. misli, ki kot „sodbe“ tvorijo sredotočje logiki. Misel je vse kaj drugega, nego pa mišljenje, ki tvori njen psihologični predpogoj. Psihologija ne proučuje plodov mišljenja, ki jim pravimo misli (sodbe), marveč mišljenje samo, skušajoč izslediti, kako se ta vrsta spoznavanja razlikuje od drugih. Eksaktno, t. j. na eksperiment se opirajoče raziskovanje mišljenja se nahaja bolj ali manj še v prvih početkih.

1. Logično in pa psihologično „stališče“. Motreč z logičnega stališča n. pr. Heraklitovo trditev „Vse se izpreminja“, izkušam vsestranski doznati vsebino te trditve: kaj Heraklit misli s temi besedami, ne vsebuje ta trditev li protislovja, kaj pomenijo posamezne besede tega stavka, itd. Predmet mojega zanimanja je tukaj Heraklitova misel. — A vse drugači, ako s psihologičnega stališča motrim to trditev. Tedaj mi je odgovoriti na vprašanja: s katere vrste spoznavanjem je Heraklit ugotovil medsebojnost, ki se izraža v stavku „Vse se izpreminja“, in s katere vrste spoznavanjem jaz umejem njegovo misel; katere prvine so v duševnem procesu najinega spoznavanja nazorne in katere ne; kaj je Heraklita napotilo, da je izrekel to trditev, kaj mene, da se bavim ž njo, itd.

2. Zakonitost mišljenja je vse kaj drugega, nego zakonitost misli. Psihologični zakoni mišljenja so „redovitost v dejanskem doživljanju mišljenja“, a logični zakoni izražajo pojoge, pod katerimi velja ta ali ona trditev, ne meneč se za akt mišljenja, s katerim jo psihični subjekt misli. Dva ali več aktov

¹ To ugotavljanje ima biti glavni posel znanstva. „Kar je znanstvu mogoče doseči, to niso stvari same, marveč le relacije med stvarmi; izven teh relacij ni spoznatne istinitosti.“ (Poincaré).

² Čeravno je ta beseda po svojem pomenu sicer pravi „Hans in allen Gassen.“ Kako to?

mišljenja mnogokrat spaja kavzalna medsebojnost, dočim eno misel z drugo veže relacija „razlog-posledek“. Kadar spisuješ domačo nalogo, se v tvoji duševnosti vrste akti mišljenja; eden prinaša drugega, t. j. eden sledi drugemu tako, kakor učinek vzroku. O premisah n. pr. pa ne moreš reči, da bi ustvarjale konkluzijo; premise so marveč le razlog za veljavnost zaključka.

3. Nujnost¹ v psihologičnem pomenu besede je medsebojnost pogojev in pa posledice: ako so dani vsi pogoji za ta in ta akt mišljenja, tedaj ta akt v istini nastopi. Logika pa imenuje tisto misel nujno, ki bi nje zanikanje vsebovalo protislovje, n. pr.: del je manjši od celote.

4. Evidentnost. Nujnomiselna trditev se imenuje logično evidentna (očividna). Da je ta ali ona misel nujna, to ne leži vsakikrat kar „na dlani“; uvidevanje nujnomiselnosti zavisi marveč od različnih okolnosti, ki se tičejo mislečega subjekta: od zmožnosti, da, rekel bi, hipoma pregledaš vso vrsto sklepa ali dokaza, od pozornosti, zanimanja, razpoloženosti, izurjenosti za te vrste duševno delo itd. Lahko, da n. pr. v matematičnem dokazovanju nujno vsak miselni člen sledi iz prejšnjega, in vendar ga — recimo radi obširnosti in težkoč — niti več matematik, kaj šele začetnik, ne bi z evidentnostjo doznal. In obratno se ti neveljavno sklepanje ali dokazovanje tu ali tam lahko zdi „očividno resnično“.

5. Možnost in nemožnost. Kar je logično mogoče, t. j. kar si ne oporeka, ni da bi tudi psihologično moralo biti mogoče. Da je $1 + 1 + 1 + \dots + 1 = 10^{1000}$, kdo bi o tem dvomil; toda komu neki bi bilo mogoče, to soštevanje tudi vresničiti? In kar je logično nemogoče, to je psihologično prav lahko mogoče; to potrjujejo neveljavni dokazi in protislovne trditve.

Vse to pa na glas izpričuje neupravičenost „psihologizma“, t. j. tistega, danes zelo razširjenega, filozofskega naziranja, ki — zmotoma — trdi, da je psihologija temeljna veda vse filozofije in logika le panoga, oziroma uporaba psihologije. Psihologizem vsebuje to le načelno zmoto, da zamenjava predmete z doznavanjem predmetov. Zakoni logike, ki izsleduje formalne pogoje, pod katerimi je veljavna ta ali ona misel,

¹ Nujnost (Notwendigkeit) ni isto, kar siljenje (Nötigung).

veljajo marveč za vse vede, torej tudi za logiko. Logika je potemtakem poleg spoznavne teorije, ki ima ugotoviti stvarne pogoje za veljavnost misli, temeljna veda filozofije.

B. Tok mišljenja.

1. Diskurzivno (prehodno) mišljenje. Naše mišljenje je večinoma preišljevanje o tem ali onem predmetu, nekako pretresovanje predmeta; to se pravi, misleč izkušaš na danem predmetu (logaritmu, državi, Napoleonu, zaznavanju...) izslediti te in te relacije. Poleg tega, diskurzivnega, mišljenja, ki prehaja od vsebine do vsebine, pa imamo še intuitivno mišljenje (uziranje), ki z enim samim aktom neposredno dojame („uzre“), kar je predmetu bistvenega, „idejo“ predmeta. Odločilno vlogo pri spoznavanju igra diskurzivni način mišljenja.

Zakaj si razmišljujoč daješ opravka ravno s tem in tem predmetom, razloga temu je iskati v jedru tvojega jaza. Kakor je sleherni koš te ali one železnične proge na svojem mestu včlenjen v celotno omrežje, pravitako sleherni akt tvojega mišljenja izvira iz tvoje celotne duševnosti ter je tesno spojen z njo. Tega ali onega človeka vodi spričo mišljenja hrepenenje po spoznanju; a pri večini odločujejo drugi vzroki: „glad in ljubezen, častilakomnost in pohlepnost pa podobni nagibi spravijo tukaj mišljenje v tok ter stavijo cilje temu toku.“

2. Determinacija (utesnjevanje). In kako je mogoče, da daljše razmišljanje vodi do cilja, t. j. do spoznatka, čeprav je včasih raztegnjeno čez več dni, mesecev ali let¹? Saj te nešteto vtiskov skuša odvrniti ali vsaj speljati s poti, kadar se baviš s tem in tem predmetom! „Niti duh najznamenitejšega človeka ni tako neodvisen, da bi ga ne zmotil vsak ropot. Ni treba šele topovega strela, da bi podvezal poslovanje njegovega mišljenja; v to zadostuje škripanje vetrnice ali vitla. Nikar se ne čudite, ako v tem trenutku ne sodi prav; muha mu brenči okrog ušesa. To zadostuje, da ne pride do pametnega zaključka. Ako vam je do tega, da zadene pravo, odpodite živalico, ki se ustavlja njegovi pameti ter moti ta silni razum, ki vodi cela mesta in države.“ (Pascal).

¹ Duma mi je blodila po glavi ne vem koliko let; leta in leta se mi je ta snov poetiški oblikovala. (Župančič.)

Ne, psihologom se je posrečilo, izslediti svoje vrste dejstvo, ki nam tukaj lahko z uspehom priskoči na pomoč ter toku mišljenja (pa tudi dejanja in nehanja) določuje smer; pravijo mu determinacija (utesnjevanje) ali determinirajoča težnja.¹ To je neke vrste vodilna predstava (pojem), ki ima določen vpliv na zaporednost drugih predstav (pojmov) pri mišljenju.

Determinacija ureja tok naših duševnih dejstev v zmislu n a m e n a (ki nastopa v različnih oblikah: kot vprašanje, naloga, ukaz, načrt, navodilo, vidik, načelo, vzor ...). Ako n. pr. slišiš ali bereš osamljeno besedo „oče“, tedaj ti nihote pride na misel pojem „mati“. A vse drugači, ako dobiš in sprejmeš nalogo, da k besedi, ki ti jo hočem brž zaklicati, najdeš rimo; sedaj ti spričo besede „oče“ ne stopi v zavest pojem „mati“, ampak „hoče“, „ropoče“ ali kaj podobnega. Naše duševno življenje torej ni zgolj obnavljanje, kakor trdi „asociacijska“ psihologija, marveč je treba uvaževati tudi determinirajoče težnje. „Ni res, da bi se vsakokrat uveljavila najtesneje asociirana predstava, marveč tista, ki odgovarja tvojemu po determinaciji urejenemu mišljenju.“ (A c h).

Pomen determinacije nam pač najbolj živo stopi pred oči spričo nedeterminiranega mišljenja: kadar „sanjariš“ ter v mislih skačeš od predmeta do predmeta, kadar se je družba tekom pol urice izkramljala de omnibus et quibusdam aliis, v sanjah, itd. Klasičen zgled je ljuti aga, ki misli „svakojake misli“: od balčaka i od djevojaka, i od lova i od sokolova, i od zlata i od ljuta rata, od kolaca i od Crnogoraca, od džilita i od kopja vita.

Samosvoje dejstvovanje determinacije tvori podlago mišljenju, osobito sklepanju in odmišljanju, ki je tolike važnosti za znanstveno delovanje. S pomočjo eksperimenta se je ugotovilo, da determinacija ne povzroča le izbiranja iz vseh predstavnihih zvez, ki bi bile možne, temveč da omogočuje tudi snovanje novih asociacij ter tako človeka osvoboduje iz omrežja predstavnihih zvez, ki jih podaja izkustvo. Determinacija te dvigne ven nad predstave, ki ti jih nudi izkustvo. In zelo je verjetno, da imamo glavni pogoj za duševno nadpoprečno, zlasti „genialno nadarjenost iskati v tem, da se v takem človeku na čisto poseben način izraža samosvoje dejstvovanje utesnjujočih teženj, ki človeka oproščuje pravkar pričujočih asociacij.“ (A c h).

¹ O pojmu težnja gl. str. 75, op. 2.

§ 26. Doznavanje vrednot; inspiracija, vitalni čut, vest.

1. Bistvo in pa bitek vrednote. Predmete vnanjega sveta in svoje duševnosti in pa razne lastnosti teh predmetov (kakor so: barva, teža, jakost...) mi je mogoče na ta ali oni način (gledajoč, vohajoč, zaznavajoč, predstavljajoč...) duševno dojeti. Toda o marsikaterem izmed teh predmetov se ne obotavljaš reči, da je prijazen (pokrajina, predstojnik, vreme) in da si ga vsled tega vzljubil; da je nevaren (strup, zver, strela) in se ga bojiš; da je lep (slika, sonet, simfonija) in ti nudi estetski užitek; da je koristen (gospodarski pridelki, izumi tehnike) in ga ceniš; da je dober (plemenito dejanje) in ga čišlaš; da je prikladen ali neroden (obleka, orodje, pohištvo); da je duhovit, „brez soli“, pust (družabnik). Včasih čutiš svojo pregreho in se obtožuješ; ali pa občuduješ Dantejevo fantazijo, Tolstega globokoumnost, Napoleonovo energijo, Sokratovo modrost, Vrazov idealizem, Kristovo človekoljubje... itd.

Tudi v vseh teh in podobnih slučajih duševno dojamem nekaj, kar „je“, doznam gospodarske, življenjske, estetske, politične, verske, etične... vrednote (= te ali druge vrste vrednost).

To, kar se imenuje vrednota (dobro, potrebno, zdravo, koristno, lepo...), je treba strogo razločevati od vira ali nositelja vrednote, t. j. od predmeta, ki se ga vrednota takorekoč drži in ki mu pravimo dobrina. Vrednota je samostojen — in sicer idejen¹ — pojav, čeprav se ti sleherni predmet, ki ga zaznavaš, najpoprej pokaže v svitu te ali one vrednote ter ga v danem slučaju (kot „objektivni“, t. j. nepristranski, „hladni“ presojevalec: znanstvenik, izvedenec, sodnik...) šele naknadno, s pomočjo odmišljanja „oropaš“ vrednote, to se pravi — da si predmet skušaš misliti brez nje. Človek doznava svet v prvi vrsti „s srcem“ (ljubeč, črteč, čislajoč, odobravajoč, zavračajoč...) in šele na to z razumom: v kolikor dajem vrednost tej ali oni stvari, v kolikor mi je zbudila pozornost, v toliko jo — na to — vzamem za predmet svojim mislim.

Za samostojnost vrednote govori zlasti dejstvo, da lahko dvoje ali več vrednot med seboj primerjam, ne da bi pri tem

¹ T. j. nekaj, čigar bivanje ne očituje znaka časnosti in prostornosti.

moral v misel jemati tega ali onega nositelja vrednote (n. pr.: zdravje — bolezen, čast — moč — ponos, zaslužno — pravilno — indiferentno — dopustno — zavržno dejanje). Pa tudi nasproti spoznavajočemu subjektu je vrednota vseskozi neodvisna, to se pravi: ta ali ona vrednota biva, če kdo ve za njo ali ne. Tudi „modrost, pravičnost, učenost“ n. pr. so vrednote, čeprav v današnji družbi „človek toliko velja, kar plača.“ In v kulturni zgodovini najdemo cele „enostranske“ dobe, ki jim je kulturni genij (velik umetnik, modrijan, znanstvenik, svetnik) moral odkriti (ne ustvariti!) to ali drugo vrednoto, t. j. razodeti „kar je gledal in čul pesnik, zamaknjen v nebo“, ali pa vsaj iznova ljudi opozoriti na njo.

2. „Čutenje vrednot. Vrednote ne dojamem z očesom, ušesom ali s kakim drugim čutilom¹, tudi ne s pomočjo zaznavanja, marveč jo — čutim. To je svojevrsten način doznivanja predmetov, ki se docela razlikuje od zaznavanja, predstavljanja, gledanja, slušanja, vohanja ... in ki se ne da podrobneje opisati. Kajpada mi je naknadno mogoče, vrednoto, ki sem jo doznal, s pomočjo mišljenja razglablјati ali različne vrednote med seboj primerjati; toda priznati moraš, da je duševni proces razglablјanja in primerjanja drugoreden pojav, ki mu prednjači doznanek vrednote s pomočjo — čutenja.

Da v resnici marsikaj izmed tega, „kar je“, ne dojameš izključno z „razumom“, za to nudi vsakdanje in nevsakdanje življenje dovolj dokazov. Stopivši prvič v tujo hišo se zavzameš, češ, kako prijazno stanovanje, še preden si opazil in sploh opazoval njegove posameznosti; novi znanec je napravil na te vtisk resnega, mirnega človeka, čeprav si ž njim jedva nekoliko izpregovoril; ta in ta slika, melodija, pokrajina, drama mi zelo dopade, dočim mi ta in ta družba ni všeč, zakaj vse to — sam ne vem! Kolikokrat je človek „durch Mitleid

¹ Tudi tistemu, ki bi zanikal bitek vrednot, ker jih — ne „vidimo“, veljajo besede:

Daran erkenn' ich den gelehrten Herrn!
Was ihr nicht tastet, steht euch meilenfern,
was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar,
was ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht wahr!

Goethe (Faust I.)

wissend“! O marsikaterem „Amerikancu“ bi najbrž lahko rekli: „Z očmi svoje ljubezni je videl domovino tako bistro in razločno, kakor je poprej ni videl z bedječimi očmi.“ (Cankar). In Pascal pravi: „Srce doumeva božanstvo, ne razum. Ključ do vere je ta-le: srce ti je dovzetno za Boga, ne pa razum.“ Kaj izpričuje glasnik božanske umetnosti z verzi:

Kje domovina si? Ali na poljih teh?
 Še pod Triglavom, okrog Karavank?
 Ali po plavžih si, ali po rudnikih?
 Tu? Preko mórja? Ali ni ti meja?
 Slutim te, čutim te. — — Župančič (Duma).

Nadaljnji zgledi: „Šel sem nekoč mime kmečke bajte, čisto navadne siromašne bajte, pogledal sem jo in sem začutil: tukaj domujejo srečni ljudje! V tistem trenutku začujem otroški smeh in sem bil vesel svoje potrjene modrosti“. (Cankar). — O pravilni rabi dovršnika in nedovršnika „vzklika“ Nestor naših slovenistov o. Škrabec: „To mora čutiti, kdor ima za take razločke nepokvarjen čut. Ali vsaki ga nima, in tudi kdor ga ima, se lahko da premotiti, ker mu nihče ni povedal, da more biti v enem primeru prav, kar je v drugem napak.“ — Zli duh Gripo v Jurčičevi tragediji Tugomer se na račun stare kneginje Vrže tako-le obregne sam proti sebi:

V tej starki sam peklenski duh sedi,
 pol slepa, menim, niti me ne vidi,
 a vendar čuti vrag, ki ga ima
 v kosteh prastarih, da jaz nisem mož,
 kateri se dozdevam drugim vsem.

Narodnost izkuša francoski publicist Pelissier na sledeči način definirati: narodnost je skupina ljudi, ki pripadajo družabno, duševno in moralno drug k drugemu in ki imajo čut, da pripadajo k tej svoji narodni celoti, k tej svoji narodni enoti. — Srce ima svoj način doumevanja, ki ga razum ne doumeje.¹ (Pascal). In slično naš pevec:

Srce umeje
 čudne govorce,
 ki jih govorijo
 zvezde i cvetice.

Jenko (Obrazi).

3. *Inspiracija*. Čutenje vrednot je duševni vrelec, ki iz njega črpajo vsebino najveličastnejši proizvodi človeške kulture, zlasti umetnost. Duševnemu stanju, ki umetnik ali etični genij v njem „uzre“ novo idejo, pravimo inspiracija (navdihnjenje, razodetje), hoteč s tem imenom poudariti, da novorojena ideja

¹ Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas.

ni otrok umujočega prizadevanja, temveč velikega trenutka, „der gebietenden Stunde“. „Dozdeva se mi, kakor da je umetnost neka popolnejša veda. To, česar ne more doseči znanstvenik, vidi umetnik. Kadar delam v inspiraciji, ni več platna pred menoj; gledam le idejo, sliko v duši, ki je že gotova. Inspirira me včasih misel, včasih narava, predmet, včasih se mi rodi načrt v zamišljenosti, včasih na izprehodu.“ (R. Jakopič). Kajpada blagoslovljeni trenotki inspiracije niso psihičen pojav, ki bi bil morda brez vse zveze z ostalo duševnostjo umetnika, temveč „končni učinek dolgotrajnega duševnega procesa, iskanja in borjenja za najprimernejšo obliko, ki čestokrat traja mesece in leta, ne da bi vedel do cilja, in ki je pogostoma spojen z veliko duševno vznemirjenostjo.“

Najbolj nazorno nam pač to stanje slika Fr. Nietzsche, spričo trenotkov, ki so mu vdihnili njegovo največje delo „Also sprach Zarathustra“:

Pojem razodetje v tem zmislu, da nenadoma z neizrekljivo izvestnostjo in točnostjo nekaj postane vidno, slišno, nekaj, kar te v skrajni globini pretrese in izprevrže, — označi brez ovinkov dejanski stan. Slišiš — ne da bi iskal, vzameš — ne da bi vprašal, kdo daje; kakor blisk zasine misel z nujnostjo, v svoji obliki brez obotavljanja — nikoli nisem preudarjal. Vzhit, čigar ogromna napetost se včasih razlije v tok solza in ki ti ob njem korak zdaj nehote vihra, zdaj zaostaja; popolna zamaknjenost ob razločnem zavedanju, tako da te izpreletava nežna groza in mrazi do palca na nogi; brezdanja sreča, ki v njej, kar je najbolestnejšega in najbolj neveselega, ne učinkuje kot nasprotje, marveč le kot posledica, kot nekaj izzvanega, kot nujna barva v tolikem izobilju luči; instinkt ritmičnih odnosov, ki spaja oblike širnega prostranstva (dolgot, potreba daleč segajočega ritma je malone merilo sili inspiracije, neke vrste izenačenje proti nje pritisku in napetosti). Vse se vrši v kar najvišji meri neprostovoljno, toda kakor v viharju svobodočutja, brezpogojnosti, moči, božanstvenosti... To je moje izkustvo o inspiraciji.¹

Kako samosvoje okoliščine spremljajo včasi rojstvo velike umetnine, to izpričuje glasoviti goslar Tartini s svojim najslavnejšim delom, z glasovito „Vražjo sonato“ (Le trille du diable):

Nekoč v aprilu je bril oster veter skozi napol odprto okno, trepalnice so se mi povesile in zdelo se mi je, da gledam senco, ki se vzpenja pred menoj: poosebljeni Beelzebub, v roki drži čarobne gosli in na njih prične sonato, čudovit melanholično mehak adagio, potem lamentoso in naposled vreščav, divji finale.

¹ Tudi v Levstikovem Umetelniku se lepo zrcali „furor poeticus.“

4. Životni (vitalni) čut. To, kar imenujemo življenje, je enoten kompleks svojevrstnih prapojavov¹, ki se ne dado dalje analizirati in ki jih doznaš deloma s pomočjo vnanjega (telo) in deloma s pomočjo notranjega zaznavanja (organske občutke). In posebne vrste psihično dejstvo, ki se imenuje životni ali vitalni čut, mi neposredno pove, v kakem stanju (naraščajočem ali pojemajočem) se nahaja moj životni proces, kadar čutim, da sem n. pr. upehan, onemogel, čvrst, krepak, slab, bolan, zdrav. Duševni dejanski stan tukaj docela odgovarja biologičnemu.

Tudi to čutenje je neke vrste spoznavanje, čeprav ne umskega tipa. Životni čut je, rekel bi, spoznavno orodje, ki z njim človek — in tudi žival² — že naprej ugotovi, kakega pomena je za življenje ta ali ona stvar, to ali ono dejanje. Tudi tistemu, ki še nikoli ni padel z visočine, kliče omotica v danem slučaju: pazi, tvoje življenje se nahaja v nevarnosti!

Životni čut se ne opira na organske občutke in zato tudi ni lokaliziran v posameznih udih; ta čut je marveč nekaj enotnega, kar se od slučaja do slučaja enotno izpreminja, neodvisno od ugodja in neugoja, ki spremlja občutke gladu, žeje, bolečine... Nasprotno, jedi ali pijače n. pr. se ti zahoče le v toliko, v kolikor je tvoj životni čut obrnjen v negativno smer; to se pravi, čim bolj pozitivni znak očituje tvoj životni čut, tem manj — nehotne — pozornosti ti vzbuja z organskimi občutki spojeno ugodje, oziroma neugodje. To spoznanje je velike važnosti za življenjsko tehniko. Kdor bi se n. pr. naj otresel suženjstva svoje cigarete ali pa kozarca, temu „lepa beseda“ ne zaleže ničesar. „Pojemajoče življenje kateresibodi vrste se razodeva v tem, da ti ugajajo take stvari in dejanja, ki lahko pospešijo pojevanje, za katerim — neodvisno od zavednega stremljenja — teži tako življenje.“ (Scheler). Tukaj ne pomaga drugo, nego da s primernim življenjem dvigneš svoj vitalni čut. Zakaj nekateri ljudje zlahka prenašajo telesne bolečine?³

¹ In ne vsota delnih procesov v posameznih organih.

² Kako „ve“ krava, da je ta ali ona zel škodljiva, še preden jo ima v želodcu?

³ Indijski fakirji jih sploh ne poznajo!

Vitalni čut zasluži, da ga poslušáš in uvažuješ njegov glas, ako ti v tej ali oni obliki poroča o sedanjem stanju tvojega življenja. Saj je ta čut neke vrste manometer, ki ti zanesljivo naznanja, se li tvoje življenjske sile dvigajo ali pa pešajo, dočim bi od organskih občutkov ne dobil vselej dobrega sveta: marsikaj ti pač ugaja, čeprav je življenju v škodo in narobe (sladek strup, grenko zdravilo, požirek mrzle vode, kadar si razgret).

5. Duševni čut. Od životnega je treba razločevati duševni čut, ki z njim dojameš duševno vrednost svojega jaza, ko n. pr. odobravaš svoje ravnanje, ko ugledaš „pege svoje duše, skrito zlobo v dnu srca“ ter se obtožuješ, ko ti „vest“¹ kaj očita itd.² To čutenje ni v nikakih odnosajih s trenutnim stanjem življenja. Lahko, da se kdo tudi v trpljenju (požrtvalna mati) ali celo ob smrtni uri (mučeniki) čuti zadovoljnega, presrečnega.

¹ Koren ved-! — Gl.str.2, spodaj, 2. zgled („Vest je hudo natanka...“).

² Lep zgled je Prešernov epigram:

Kopitar.

Nôsil učeno glavó s častjo sem vsêh premagávec;
smrt in ošábnost stê zmágale mêne samé.

II. del.

Čustvovanje.

§ 27. Čustvo — psihična prvina.

Občutenje, zaznavanje, predstavljanje, pojmovanje, razsojanje, čutenje vrednot mi na svojevrsten način poroča zdaj o tem, zdaj o drugem — tvarnem, psihičnem, idejnem — predmetu. Toda človek ni le „naiven“, t. j. hladen, stvaren, suhoparen, objektiven motrilec vsega tega, „kar je“, temveč zavzame od slučaja do slučaja to ali ono („subjektivno“) stališče k predmetom, ki po vrsti stopajo pred njegov jaz, češ: to mi ugaja, ono mi ni po godu. Komu neki bi bilo vseeno, kaj je ali pije, kako je oblečen pozimi, kaj ljudje govore o njem, kako mu gre delo izpod rok, je li zdrav ali ne, kaj je vsebina povesti, ki jo pravkar čita, itd. „Okus strdi ali glas te in te melodije kot zgolj čutni dožitek je ob različnih časih prilično isti. Toda ti, eden drugemu enaki, čutni dožitki so mi, kakor nanese, zdaj v slast, zdaj indiferentni, zdaj naravnost zoperni.“ (E b b i n g - h a u s). Na umetniški način izpričujejo to dejstvo vsi tisti, ki so prejeli dar, „zu sagen, wie ich leide“; pretresljiva priča iz naše literature sta Prešernovi pesmi „Kam?“ in pa „Pevcu“.

Ako se radujem nove knjige, ki leži pred menoj, ali pa jezim nad pokvarjeno suknjo, se da tukaj dobro razločiti dvoje svojevrstnih dožitkov: zaznatek knjige, oziroma suknje in pa radost ali nevoljnost vsled tega zaznatka. Dočim zaznavajoč, rekel bi, duševno posezam do knjige pred seboj, se v radovanju izraža istočasno stanje mojega jaza spričo tega zaznatka. Te vrste psihična dejstva, ki v njih doživljaš vsakokratno stanje svojega jaza, se imenujejo čustva. Čustvo kot psihično stanje pa se ne sme morda istovetiti s prej (§ 26) omenjenim čutenjem vrednot; čutiti, t. j. spoznati n. pr. vrednost ugodno ležečega stavbišča, ni isto, kar se naslanjati recimo ob misli, da je to stavbišča tvoja last.

Dožitek radosti, navdušenja, strahu, skrbi, presenečenja, sreče, zadovoljnosti, zadrege . . . je psihofizična celota, ki se na njej da s pomočjo analize razbrati več sestavin. Zgled: Sam samcat stopam po ulicah tujega mesta, motreč velike izložbe, bučni promet in ljudi, ki neprestano hite mimo mene. Kar naenkrat me nekdo narahlo potrka po rami; ozrem se, „aaaa!“ se mi izvije iz ust, srce mi ubere hitrejši takt in izpremeni se tudi ritem dihanja: doživel sem iznenadjenje — pred menoj stoji prijatelj, ki bi ga za smrt ne bil tukaj pričakoval. Iznenadjenje je čustvo; a dožitek iznenadjenja — in sploh vsakega čustva — je psihofiziološki celek, ki očituje troje strani. In te tri strani so:

1. Pogoj čustvu. Da nisem zagledal in prepoznal prijatelja, ne bi bil doživel iznenadjenja.

2. Telesni izraz čustvovanja. Obenem s prepoznavanjem, ki je bil pogoj mojemu čustvu iznenadjenja, sem doživel več vrst telesnih izprememb (v govorilih, krvnem obtoku, spilih).

3. Čustvena ali emocijska prvina. Vzporedno s prepoznavanjem prijatelja in pa s telesnimi izpremembami me je obšla neka prijetnost, svojevrsten dožitek, ki se ne da definirati.¹ Tudi ta dožitek prijetnosti je psihična prvina, prav tako kakor prepoznavanje prijatelja, toda ne spoznavna, temveč „čustvena“ ali emocijska prvina. In tej-le emocijski prvini pravimo čustvo v ožjem (= teoretskem ali znanstvenem) pomenu ali elementarno čustvo. — V širšem (= vsakdanjem) pomenu besede pa je vsako čustvo, ki ga doživiš, zamotan kompleks s tem le ogrođjem: pogoj čustvu + telesni izraz + emocijska prvina.

Da je elementarno čustvo res samostojna psihična prvina svoje vrste, to uči ta-le preudarek. Dočim z raznimi akti spoznavanja tvoj jaz dozna ta ali oni — tvarni, duševni, idejni — predmet („objekt“), je za čustvo značilna njegova „subjektivnost“ ali „osebna nota“: s čustvom doživiš to ali ono stanje svojega jaza. „Svojevrstnost čustev je v tem, da nam vobče ničesar ne sporočajo.“ (Stumpf). Čustvujoč ne posežaj duševno

¹ Skušajoč ga definirati, bi postavil le nekaj drugega na mesto tega, kar vsakdo iz svojega doživljanja pozna kot „čustvo“.

ven črez sebe, tako kakor spoznavajoč; čustvo je marveč nekaj duševni termometer, ki pravi: „jaz sem“ vesel, zadovoljen, srečen, otožen, ginjen, ogorčen, bogaboječ, v zadregi, dobre volje, potrtn, užaljen, vzradoščen, razočaran ... Klasičen opis te vrste dožitkov so Goethejevi verzi:

Ich ging im Walde so für mich hin
und nichts zu suchen, das war mein Sinn.¹

Ako pravim, da je ta in ta predmet lep, ta in ta okus prijeten, to in to dejanje dobro, je zmisel mojih besed pač ta-le: motreč ta predmet, čuteč ta okus, doznavaajoč to dejanje doživi moj jaz čustvo ugodja. Besede lepo, prijetno, dobro itd. ne izražajo občutne vsebine (kakor besede: rdeče, toplo, trdo ...), marveč vzrok, zakaj mi to ali ono ugaja, oziroma ne ugaja. „Razsodki o lepem in grdem, dobrem in zlem, prijetnem in neprijetnem, skratka: vrednotni razsodki veljajo po pravici za subjektivne pojave v primeri z zatrjevanjem o barvi in trdnosti, obliki, velikosti itd., skratka: v primeri z razsodki o bivanju.“ (D ü r r).

§ 28. Psihični pogoj čustvu.

V žarkih spomladnega solnca se pred teboj koplje sadni vrt, ves v cvetju. Srce ti polje radosti ob pogledu na to razkošje cvetočih marelic in črešenj. A sredi vrta stoji gospodar ter se na tihem smehlja spričo misli na lepe dohodke, ki jih utegne letos izkupiti za zgodnje sadje.

Predmet tvojemu in gospodarjevemu čustvu radosti je isti sadni vrt. Toda ako ti ne bi gledal in videl drevja v cvetju, ako gospodar ne bi mislil na lep dobiček, ki ga obetajo cvetoče marelice in črešnje, se pač tudi ne bi radovala sadovnjaka. Ne vrt sam na sebi, marveč tvoj zaznatek vrta in pa gospodarjeva misel (sodba) o njem je *conditio sine qua non* vajinemu čustvu ugodja.

¹ Nekaj podobnega je J e n k o v a kitica:

Šepetanje tajno
nosi zrak čez njivo,
sluhu nerazumno,
srcu razumljivo.

(Obrazi, XV.)

Nobeno čustvo, ki ga doživiš, nima samosvojega bitka, temveč se opira na ta ali oni doznatek: občutek, zaznatek, predstav, razsodek . . . ali pa tudi na ta ali oni akt doznavanja: zaznavanje, predstavljanje, dojemanje vrednot, mišljenje. „Predstave¹ in sodbe so hrana čustvom.“ (Payot). Na čudovito umetniški način je ta psihologični zakon s pesniško intuicijo izrečen v verzih:

En gorek rek — srcé odprè,
en ljub pogled — srcé se vžgè;
en hud pogled — srcé mrjè,
en trd izrek — srcé se strè.

Gregorčič.

Ako naj to ali ono postane predmet mojega veselja, zadrege, sovraštva . . ., je prej treba, da predmet na ta ali oni način doznam. Česar oko ne zagleda, to srcu ne preseda.² (N. pr.). Te zveze pa si ne smeš morebiti tako-le misliti, da bi si psihični subjekt najprej predstavil ta in ta predmet in bi šele potem v njegovi duševnosti nastopil akt čustvovanja; akt predstavljanja in akt čustvovanja marveč tvorita sestavini enega dožitka in sicer tako, da predstava služi čustvu za podlago.

Upoštevač dejstvo, da se sleherno čustvo ugodja ali neugodja opira na ta ali oni dej doznavanja, pa moramo dvojeverstnim dožitkom odreči domovinsko pravico v obsežju pojma čustvo, akoravno se po navadi prištevajo semkaj; ti dožitki so: razpoloženost in pa bolečina.

a) Razpoloženost. Te vrste dožitki niso čustva, ker lahko nastopajo brez psihične podlage, t. j. brez tega ali onega doznatka. Čestokrat pravimo: „Ne vem, zakaj sem danes tako (dobro, slabo) razpoložen,“ hoteč na ta način svoj dožitek označiti za neke vrste „brezpredmetno“ čustvo. Toda psihologija je ugotovila, da dožitki, ki jim pravimo razpoloženost, niso nič drugega, nego nejasni kompleks organskih občutkov.³ — Razberi zmisel vprašanja: „Kako, da zvoni danes, kakor da bi potrkovalo za Veliko noč?“

b) Bolečina. Prav tako, kakor spričo razpoloženosti, je treba tudi občutek bolečine⁴ strogo ločiti od čustva neugodja, ki mu bolečina služi za podlago.

„Vzgoja“ in čustvovanje posameznika. Docela enaki doznatki lahko vzbude neenaka, včasih celo nasprotna

¹ S tem imenom jemlje P. obenem občutek, zaznatke in „predstave“ v misel.

² Nemški: Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß.

³ Gl. str. 45—46.

⁴ Gl. str. 43.

čustva; v tem dejstvu se očituje vpliv vzgoje, ki hotno ali nehotno prihaja od drugih ljudi in okoliščin, v katerih živiš. „Kar se ti najprej dozdeva nenavadno, odurno, čudno, postane vsled navade nazadnje ob sebi umevno, normalno, ljubo, zapupno.“ Kolikokrat človek n. pr. hrano (na planini, pri vojaki, v tujini), ki se mu je izpočetka upirala, naposled vzljubi. Kako se estetični okus izpreminja pod vplivom privade, to pač najočitneje izpričujejo pojavi mode; kraj, ki ti je bil izprva zopern, ti sedaj ugaja. Iskustvo uči, da se v tem oziru niti ena vrednota ne more docela umekniti vplivu navade. „V tej dobi so ljudje ponosni na bogastvo, v drugi na ubožstvo, danes se marsikdo veseli zdravih mišic in živcev, jutri hoče biti dekadent ter se naslaja ob svoji bolehnosti.“ Živeč v dobi „alpinizma“,¹ danes občudujemo, uživamo veličastnost planin, dočim Livij, pač kot glasnik svoje dobe, govori o „foeditas² Alpium“.

Zanimiva je tudi ta-le trditev: „Homer je povsod, kjer opisuje naravne dogodke, vseskozi naiven, nesentimentalen; docela trezno, stvarno, objektivno ti slika tok stvari, čeprav gre za ta ali oni našemu čustvovanju bolj ljube ali vzvišen vtisk, za „rožnoprstno“ zarjo, nevihto, vihar na morju ali podoben pojav; silno, venomer valujoče morje mu ne vzbuja čustvenega, marveč le vtisk nerodovitnosti, torej brezkoristnosti, in zvezdnato nebo ali pa tiha noč mu utegneta prijati zavoljo lepega vremena.“

Celo kulturne struje (vzgojni smoter, umetniški pokreti, smoter izobraževanju), življenjsko in svetovno naziranje so do neke meje — „stvar mode“.

Veliko vlogo igra pri te vrste pojavih tuji zgled, sugestija. Ako n. pr. opaziš, da kdo drug iskreno občuduje ta in ta predmet, se prav lahko zgodi, da ga tudi ti vzljubiš. — Zakaj pravimo o smehu in dolgočasnosti, da sta nalezljiva, ali pa: Žalost in tuga je strupena kuga. (N. pr.).?

Prenos ali izžarjevanje (irradiacija) čustev. Čestokrat najdemo, da se to ali ono čustvo, rekel bi, odtrga od svoje podlage ter preide na drugo, ki je s prejšnjo v kaki zvezi. Umetnik Mate govori Hanci: „Dale so mi tebe, te tihe sence, svoj najlepši cvet, kako bi jih sovražil?“ (Cankar³).

¹ Ki mu je začetnik Rousseau (poleg še dveh Švicarjev: Scheuchzerja in Saussurea).

² Odurnost.

³ Križ na gori.

Prvi vtisk, ki ga dobiš v družbi, ti mnogokrat določi občutje za ves večer. — Kaj se pravi: ta in ta je danes vstal „z levo nogo“? Kolikokrat ob enem z osebo vzljubiš tudi nje „čudni“ priimek ali krstno ime! Nekdo se je jezil spričo neprijetnosti, ki so nastale, ker se njegova odredba ni uvaževala, — in sedaj se vsled tega jezi nad vsem: „nad nedolžnim vprašanjem otroka, obiskom prijatelja, ki mu je bil sicer vedno dobrodošel, nad veselim obrazom sosedā, muho na steni, kakor pravimo, in še nad samim seboj, da je tako nespameten ter nima sebe toliko v oblasti, da bi to jezo preprečil.“ Prolog, uvertura, vesel družabnik, bedasti Avgust v cirkusu! Prelep zgled iz hrvaškega slovstva:

Vedno bolj se je spuščala v moje srce na lahkih krilih blagoglasnega slovenskega jezika tista čudna melanholija, ki preveva Prešernove stihe. Dasi še zelen mladič, sem vendar sam pri sebi razumel globoko otožnost Prešernovega srca, vse žalostne glasove o izgubljenem, nesrečnem življenju. Zdelo se mi je, da tukaj vse ptičke pevajo po Prešernovi melodiji, da se iz trepetajočega listja glasi njegova boleš, da vsi gorski zvonovi pritrukujejo po njegovih sekiricah, da po zelenih gorah visi stotero Eolovih harf ter se po njih strunah razliva jo čudoviti glasovi „Slovo od mladosti“. (Š e n o a ¹).

Psihologični izsledek, da so doznatki zarejališče naših čustev, je silno velikega pomena za vsakogar, ki ima kot kakršenkoli „voditelj“ opravka z ljudmi, kot učitelj, zdravnik, duhovnik, sodnik, delodajalec ... Pedagog-veščak pravi: „Iz tega sledi spoznanje, da vnanjih dražljajev za čustva ni. Na čustvovanje človeka ti je le tako mogoče vplivati, da povzročiš občutke, predstave in misli. Pot, ki vodi do čustev, je potemtakem težja in nezanesljivejša, nego pa pot do doznatkov, ki nanje lahko neposredno vplivaš z vnanjimi dražljaji.“ (D ü r r).

§ 29. **Kakovost čustev (ugodje, neugodje).**

O slehernem čustvu, ki ga doživiš, se dá reči, da ti uga ja ali ne uga ja. Psihično stanje, ki ga izražamo z besedami: vesel, srečen, vzradoščen, pomirjen, dobre volje, ponosen, zadovoljen ... je ugodje; to, kar imenujemo: pobit, žalosten, „izgubljen“, slabe volje, v zadregi, ogorčen, brez tolažbe, razočaran ...

¹ Karamfil (nagelj) s pesnikova groba.

pa je neugodje. Upravičeno trdi pesnik¹ o človeškem srcu (= čustvovanju), da „v njem pekel naš je in naš raj.“

Temu dejstvu ne nasprotuje tista ravnodušnost (indiferentnost), ko človek spričo tega ali onega dožitka „ne reče ne bi“ ne „be“ ali ki jo izražaš z besedami: kakorkoli, vseeno itd. Če n. pr. odgovorim na vprašanje, kateremu izmed kandidatov bi pri ožji volitvi želel uspeha, da mi je „popolnoma vseeno“, tedaj ali sploh nisem čustvoval ali pa sem z izgovorjenimi besedami dal duška nekaki apatiji,² ki pa ni stanje brez čustvovanja, temveč čustvo — neugodja. Nobeno čustvo torej ni „onkraj radosti in bolečine“ (= ugodja in neugodja), temveč je ali ugodje ali neugodje; *tertium non datur*.

Pojma ugodje, neugodje pa ne stojita morda v razmerju kontradikcije (kakor n. pr. $+x$ in $-x$), tako da bi recimo ugodje ne bilo nič drugega nego odstranjeno neugodje³ ali pa narobe.⁴ Če me v koncertni dvorani trio neodoljivega valčka zaziblje v razkošno občutje ali če verniku v polumraku gotskega doma duša vzplava k Bogu, ni treba, da je to čustvo ugodja istovetno z odstranitvijo prejšnjih čustev neugodja. Kaj pomenijo v tem oziru besede: „Zažvižgal je, da bi se otrešel neveselih misli“?

Ugodje in pa neugodje sta vseskozi samostojna pojma s pozitivno vsebino. Njiju samostojnosti ne ovržejo niti tisti svojevrstni dožitki, ki jim pravimo mešana čustva (Meškovo delo „Na Poljani“ je posvečeno „domovini, s sladkostjo in z bridkostjo ljubljeni“. Kaj so „solze sreče“, kaj otožnost?). To, kar imenujemo mešana čustva, se je namreč podrobni analizi izkazalo za brzo menjavanje ugodja in neugodja; to menjavanje se vrši s toliko naglico, da se ti časovna zaporednost vrstечih se členov v verigi ugodje — neugodje — ugodje... dozdeva

¹ Gregorčič, v prekrasni pesmi „Srcé človeško sveta stvar!“

² α, πάσχω.

³ Naziranje optimizma! N. pr.: Zakaj bi ne žvižgal, zakaj bi ne pel!

⁴ Naziranje pesimizma! N. pr.:

Če se trenutje ti smehlja, — premene,
nesreče boj se, ki poleg preži.
Nesreča sama nam je zvesta, — sreča
na bilki rosa jutranja blesteča.

Stritar.

za istočasno vzporednost. Gledajoč svoje silno ladjevje, *ὁ Ξέρξης ἐαυτὸν ἐμακάρισε, μετὰ δὲ τοῦτο ἐδάκρυσε*. Zakaj tako? In kako, da se Tetida sama imenuje „nesrečno majko junaka“ (*δυσαριστοτόκεια*)? — Lep zgled je nevesta, ki ji skozi ostro prizmo Gregorčičeve pesmi gledamo v dušo:

Stotere se misli ti v duši boré,
srcé se ti krči in širi,
in čuti! kot vali po njem se drvé
ti v sladkobolestnem nemiri.

Na majki sedaj ti počiva okó,
zdaj k ženinu vhaja ljubeče:
od mamke srcé se ti trga težkó,
a k ljubemu sili kopneče.

Raznovrstnost ugodja in še bolj morebiti neugodja je silno velika; „srcé je kot morje globoko“ (Gregorčič). Res, da se — kajpada istovrstno² — čustvo od čustva razlikuje tudi po jakosti, t. j. po višji ali nižji stopnji ugodja, oziroma neugodja; toda čustva, ki mi jih vzbuja okusna jed, „Lepa naša domovina“, plemenito dejanje itd. očitujejo pač kvalitativne razlike. Treba le pomisliti n. pr. na razliko med burnim veseljem in tiho radostjo, silno jezo in tesnobnim strahom; tam brzo in silno naraščanje ugodja, tukaj enakomerno, mirno gibanje, v hudi jezi neredno naraščanje in pojemanje neugodja, v strahu ovirano gibanje in neenakomerno naraščajoč tlak. V čem je razlika med čustvi, ki jih povzroča grenko zdravilo, peklenskimi mukami, kakor jih slika Dante v Peklu, grizočo vestjo hudodelca in pa duševno bolestjo, ki jo je umetnik-kipar vtelesil v Laokoontovi skupini?

§ 30. Jakost čustva; afekt (razvnetje).

Čustva, kajpada le iste vrste, se dajo tudi glede jakosti med seboj primerjati; sleherno čustvo očituje poleg svoje kakovosti še višjo ali nižjo stopnjo ugodja, oziroma neugodja. Kaj izražajo besede: ta hiša (vzorec, hruška, pesem, slika ...) mi bolj ugaja od one; sreča „brez zapopadka“, „sreča ne'zrečena“; fanatizem bratomornih, posebe še verskih bojov („strašni boj, ne boj, mesarsko klanje“); Stritar kot pesnik v krepkem

¹ = čustva.

² Gl. str. 32 in 35.

čustvovanju ne dosega Prešerna in Jenka; zbolelo me je v dno srca; „stopela je v srcu žalost, komaj v sanjah je še zaskelala rana“. Kaj je zmisel stance:

Al jézero, ki na njega pokraj'ni
stojiš, ni, Črtomir, podoba tvoja? —
To noč je jenjal vojske šum vunanji,
potihnil ti vihar ni v prsih boja;
le hujši se je zbudil črv nekdanji,
ak prav uči me v revah skušnja moja,
bolj grize, bolj po novi krvi vpije,
požrešniši obupa so Harpije. —

Kakor n. pr. spričo občutkov¹, tako tudi za jakostne razlike čustev nimamo natančnejšega psihičnega merila, temveč si pomagamo s pojmi „bolj“, „manj“. Nižjim stopnjam ugodja, oziroma neugodja pravimo prijetnost ali neprijetnost, višjim pa slast, blaženost, milina, bol, bridkost, gorjé. Do kolike stopnje se lahko povzpne čustvo, to izpričuje veličastna pesniška izpoved „Pevcu“, osobito verzi:

Kako

bit' hočeš poet, in ti pretežko
je v prsih nosit' al pekèl al nebo!

Za najvišje stopnje čustva navadnemu smrtniku rado zmanjka besed; zato se umetnikov genij blagruje:

Und wo der Mensch in seiner Qual verstummt,
gab mir ein Gott zu sagen, wie ich leide.

Kaj nam izpričuje o čustvovanju pesem o Niobi², Mater dolorosa, Dantejev Pekel in Paradiž, Duma?

Najbrž se tudi naše čustvovanje kreta med svojo nižino in višino³, to se pravi: čustvo ugodja ali neugodja mora pač nastopiti s to in to jakostjo, da ga opaziš; in stopnjevanje ugodja ali neugodja črez dano mejo ti ne pride več do zavesti. — Kaj je rahločutnost? Kaj izpričuje od življenja razočarani pesnik z besedami:

Strah zbežal je, z njim upanje golj'fivo;
naprej me sreča gladi ali tepi,
me tnalo našla boš neobčutljivo!

Prešeren.⁴

¹ Gl. str. 32.

² Gl. str. 79, op. 3.

³ Gl. str. 32–33.

⁴ V pretresljivem sonetu „Čez tebe več ne bo, sovražna sreča“.

Vsakdanje izkustvo uči, da „navada in čas otopita vsako čustvo.“ Ako se ta ali oni vtisk večkrat ponavlja ali pa delj časa traja, tedaj čustvo ugodja ali neugodja, ki je z njim v zvezi, polagoma gineva. „V tridesetih letih se marsikaj pozabi.“¹ S kakim veseljem pozdravljamo prve, čeprav ne kdovekaj sladke črešnje in marelice! In črez pekaj časa? „Najlepša melodija ne prenese tega, da bi jo godli po vseh koncertih in vseh ulicah; najbolj okusna jed izgubi svoj mik, če jo dobiš dan za dnevom na mizo. In ravnotako tudi najgrenkejšo zdravilo ne ostane ves čas zoperno; izprva kar najbolj odurni vtiski izgube prav kmalu svojo moč, ako si jim trajno, po poklicu izpostavljen.“ (Ebbinghaus).

Jakost čustev tvori važen moment za ravnotežje našega čustvovanja. Znamenit francoski vzgojeslovec piše:

Bolj šibka čustva niso nikoli varna pred jačjimi. Tako ti n. pr. ničemurnost, to pri mnogih ljudeh toli živo čustvo, lahko iz duševnosti izrine čustva, ki jih v istini doživljaš. Čustva, ki jih doživiš vsled dostojnega in lepega vedenja, v svojih višjih stopnjah izvirajo iz samoljubja. In tak tujec se košati v duševnosti ter zakriva pristna čustva. Vsled takega samovplivanja žrtvuje dijak veliko veselja, ki ga nudi njegova mladost in njegov stan, dozdevnim zabavam, ki so naravnost klavrne, ako jih otreseš žilindre čustev, ki jih je rodila ničemurnost in pa okolica. Zato pa po svojem nagnjenju in nesposobnosti površni gizdalin nikoli ne skuša, v svoji notranjosti iskati pravih čustev, ki jih doživlja v svojem hkrati delavnem, nespametnem in neplodnem življenju. Tak človek si iz navade domišlja, da v istini doživlja zgolj obična čustva, kojih videz zahtevajo običaji njegove družbe; in ta navada mu naposled zamori možnost pristnega čustvovanja. In ta podvržba pod „Kaj porečejo ljudje?“ naredi iz njega ljubeznivo, vljudno bitje brez vse osebnosti: čedno, mehansko igračo, koje niti so v tuji roki. Tudi to, kar tak človek čuti v najstrašnejših trenotkih, se ne dviga nad poprečnost. (Payot).

A f e k t. Posameznim čustvom, ki bolj ali manj nenadoma izbruhnjejo z veliko jakostjo in ki jih spremljajo svojevrstne psihične in telesne izpremembe², pravimo afekt (razvnetje). Te vrste pojavi so nekako motenje psihofizičnega ravnotežja, „voda, ki je udrla črez jez“, ki pa se tudi kmalu uteče. Najvažnejši so: iznenadjenje, veselje, jeza, besnost, ogorčenost, togota, razjarjenost, sovraštvo, strah, groza, srd, zavist, skrb, žalost, sramežljivost.

¹ Prim.: Auf den Flügeln der Zeit entflieht die Traurigkeit.

² Gl. § 31.

Kaj je „afektirano“ govorjenje ali nastopanje? Kaj pomenijo besede: razkoračiti se, razvnemati se, razburjati se, košatiti¹ se?

§ 31. Telesni izraz čustvovanja.

Vsako čustvo je — kot emocijska prvina — popolnoma duševen pojav, ki pa ima verne spremljevalce v telesnih izpremembah, kakor so: smeh, jok, „dolga“ obraz, zardenje, trepetanje itd. Kaj je zmisel besedam: nestrpno sedeti, boječe gledati, žalostno se držati, veselo prepevati, se brezupno nasmehiniti, puliti si lase, praskati se za ušesi; obstupui steteruntque comae et vox faucibus haesit (Vergilij); tvoj obraz in tvoj glas — tvoj izdajalec? V kakem duševnem stanju nam predločuje ago ta-le mojsterski literarni portret:

Na obrve crn mu oblak sjeda;
plamte oči poput ognja živa;
erljen plamen uz obraz mu liže;
strašniem biesom nozdrve se šire;
a na usti izpod pjene biele
grozan, paklen izraz stade,
ko da veli: raja nek propade,
samo pjesni čuvāt se valjade!

(Mažuranić²).

Te vrste telesni pojavi pa niso ne vzrok in tudi ne učinek, marveč izraz čustva, t. j. čustvo tvori z izraznimi³ kretnjami nerazdružljivo celoto, čustvo se v teh kretnjah javlja. Nastopanje čustev, skoraj bi rekel, v telesni obleki je eden izmed elementarnih pojavov duševnega življenja ter se ne da dalje obrazložiti. Izrazne kretnje so naravni jezik čustev. Kaj je zmisel besedam: „Neskončna radost nima besed, kakor ne neizmerna žalost.“ (Meško).?

Najzanesljivejši kazalec čustva je tempo krvnega obtoka in pa dihanja. V tem oziru je psihologija do sedaj ugotovila sledeče zakonitosti: čustvu ugodja odgovarja krepkeje⁴ in počasneje utripajoča žila in pa po-

¹ Gl. Prešernov epigram Glosatorju!

² Smrt Smail-age Čengijića (Harać).

³ Glej str. 54.

⁴ V koliko odgovarja temu psihologičnemu izsledku pesnikov vzklik:

Moje srce kipi in polje,
moja duša je židane volje.?

Župančič.

vršnejše in hitrejše dihanje; čustvu neugodja pa slabeje in hitreje utripajoča žila in pa globlje in počasnejše dihanje.

Zlasti krvni obtok je verno zrcalo našega čustvovanja. Narodni pregovor „Kri ni voda“ bi tega ne mogel lepše povedati. Saj vemo n. pr., da ti spričo koncertne točke, ki jo poslušáš z vso vnemo, sleherni forte ali piano, sleherna konsonanca ali disonanca lahko izpremeni utripanje žile. In „ni ga finejšega odmeva na solnce ali dež, na ptičje petje ali dehteče cvetje, nego je srce“ (Rank e). Pač iz tega razloga pomeni beseda „srce“ malone v vseh jezikih sedež čustev, ako ni celo istovetna s pojmom čustvo¹; to izpričujejo izrazi: srčen (= pogumen), pristrčen, trdosrčen, srčno veselje, srce pretresujoča bol, težko srce, srce poskakuje ali se krči, „petje 'z polnega srca izvira“, „sursum corda!“, „srce človeško — sveta stvar!“ itd.

Ali so tudi taka čustva, ki jih ne spremlja nikaka telesna izpremema, to je še nerešeno vprašanje. Do sedaj jih izsledovalci niso ugotovili.

Vse posameznosti v telesnem izrazu tega ali onega čustva pa niso enako pomembne, enako nehotne in enako naravne; to ali ono izmed izraznih kretenj imaš do neke meje v oblasti ter jo v danem slučaju tudi lahko zatreš. „Pridvornik in družabnik si v veliki meri prisvojita zmožnost, potlačiti vsak razločen izraz sovraštva, jeze, ogorčenja, zaničevanja.“ (Payot.) Jeza n. pr. se izraža v cepetanju z nogami, stiskanju pesti, namrščenem čelu. Toda boš li res v dostojni družbi na ta način dal duška recimo svoji „sveti“ jezi? Kaj izpričuje v tem oziru od posameznika do posameznika pozdravljanje, smejanje, žalovanje? Kaj je „teatralen“ nastop?

§ 32. Predstavljanje čustev; predčustvovanje, včustvovanje.

1. Obnavljanje. Ta ali oni tvarni predmet, ki sem ga včeraj videl, si danes lahko predstavim, četudi ga pravkar nimam pred seboj. Ali je kaj takega mogoče tudi spričo čustev?

¹ Človek je opazil, kako se ta organ, ta črepalnica za uravnavanje krvnega obtoka, udeležuje naših čustev radosti in bolesti, ter je vsled tega s svojo naivno besedo sedež čustev takoj zanesel v srce, sedež mišljenja pa v glavo. (Dubois.)

Ima li človek tudi za čustva spomin? Da! Prav dobro se n. pr. spominjam svoje nevoljnosti, ko je nekoč dež pokvaril nameravani izlet, mešanih čustev na poti k zobozdravniku, te in te disonance pri petju. Kaj so „prijetni“, „lepi“ spomini?

Toda v čem je spominjanje na skrb, veselje, nadlogo, nevoljnost? Sem li zopet nevoljen, ko se spominjam nekdanjše nevoljnosti? Ali je tako spominjanje le neke vrste dozdevno čustvo, ki sedaj nadomestuje prejšnje, istinito? Ali pa je to spominjanje le predstavljanje tega, kar je bilo pogoj takratnemu čustvu?

Spričo slehernega spominjanja sedaj živiš v preteklosti, ker ti je preteklost pravkar zopet postala sedanost. To velja tudi za čustva iz preteklosti, ki v spominjanju — bolj ali manj krepko — iznova ožive. Spominjanje na to ali ono čustvo, ki si ga kedaj doživel, je potemtakem zopetno prebujenje nekdanjega čustva, t. j. zopetno čustvovanje. Se li spominja le okoliščin, ki so tvorile podlago čustvu, ali pa tudi čustva, kdor ob samem imenu svojega sovražnika zopet začuti jezo, kdor se strese in obledi, če le pomisli na nevarnost, ki ji je nekoč jedva ušel?

Lep in poučen zgled obnovljenega čustva je ta-le pesniška izjava:

Po svoji navadi denem verze, ki sem jih pravkar spesnil, strani ter jih pustim nekaj časa ležati v pisalniku, preden jih za stalno izdelam. Ako se mi zde pogrešeni, jih tu pa tam celo pozabim; in včasih se zgodi, da jih po več letih zopet najdem. Tedaj jih prepesnim in možno mi je, z veliko jasnostjo obuditi čustvo, ki mi jih je nekoč vdihnilo. To čustvo mi mora v duši, rekel bi, stati za model in jaz ga kopiram s paletó in čopičem jezika. To je pravo nasprotje improviziranja in zdi se mi, da v takem slučaju delam po vzorcu obnovljenega čustva.

Ako se spomnim čustvovanja, ki ga je v meni povzročil vhod Nemcev v Pariz po naših zadnjih porazih, tedaj je nemogoče, da ne bi istočasno in v neločljivi zvezi s tem iznova doživel tega čustvovanja, dočim se slika tedanjega Pariza, ki mi jo nudi spomin, prav jasno razlikuje od vsakega sedanjega zaznatka. In kadar se spominjam vdanosti, ki sem jo, še otrok, čutil do svoje matere, takrat hočeš nočeš zopet nekako postanem otrok in sedanje srce mi zopet postane deležno takratne nežnosti, shranjene v spominu. (Sully-Prudhomme¹).

¹ Izg. Süli-Prüdom (znamenit francoski pesnik, * 1839; l. 1901. je dobil literarno Noblovo nagrado).

Obnavljanje čustev se vrši precej počasi. Dočim se n. pr. prejšnji zaznatek zbudi mahoma, „na povelje“, se prejšnje čustvo le polagoma dviga. To pa radi tega, ker mora obnavljanje čustva skozi dvoje stadijev. Najprej se ima obnoviti podlaga prošlemu čustvu (zaznatek, misel, dejanje); marsikdo ne pride čez ta stadij ali pa je spremljajoče čustvo toli neznatno, da ga psihični subjekt niti ne opazi. Šele v drugem stadiju se začenja obnavljati čustvo ugodja ali neugodja.

Niti obnavljanje čustev se ne vrši pri vseh ljudeh na isti način, marveč najdemo tudi v tem oziru „individualne razlike“. Ta se n. pr. lažje spominja posameznih čustev ugodja, drugi teh in teh čustev neugodja. Spričo dosedanjih izsledkov se da to-le reči: 1. Večina ljudi očituje zelo neznaten spomin za čustva. 2. Drugi izpričujejo napol intelektualen, napol čustven spomin, to se pravi, čustvene prvine jim bolj težko ožive v danem slučaju, večinoma s pomočjo doznatkov, ki so spojene z njim. 3. Najmanj pa jih ima pravi, t. j. popolni spomin za čustva; takim so doznatki le oživljajoče sredstvo, ki kmalu izgine s pozorišča. — Kaj izpričujejo glede individualnih razlik izpovedi:

V prvem trenutku jedva čutim razžalitev, toda vtisne se mi v spomin. In ne, da bi spomin na njo vedno bolj slabel, se še dviga; razžalitev spi leta in leta v mojem srcu, naposled se prebudi ob najmanjšem povodu in čutim jo silneje, nego v začetku. (Chateaubriand¹).

Pred nekaj leti bi bil skoraj padel v globel R. Kadar mislim na to, vidim jasno zopet pokrajino, barvo neba in posamezne okoliščine; edini čustveni spomin je lahek mraz v hrbtu in nogah. (Ribot).

Čustva pač neprimerno lažje podležejo pozabljivosti, nego naši doznatki. „Vsakdo pozna ljudi, ki jih je v dno duše pretresla nadloga, veselje, ljubezen, ogorčenje; zdi se, kakor da bi jih to izprevzelo za dolgo časa, toda čez nekaj tednov vse izgine brez sledu. Čustvovanje je zdrknilo čez nje kakor nalive črez strehe.“

V biologičnem oziru ni obnavljanje čustev za človeka nič manjšega pomena, nego obnavljanje zaznatkov², in sicer zato, ker v ugodju in neugodju tiče silni nagibi našemu dejanju in nehanju. — V čem je vzgojna moč kazni in nagrade? Kaj je

¹ Izg. Šatobrián (francoski pisatelj in državnik, 1768—1848).

² Gl. str. 68, zadnji odstavek.

zmisel pregovorov: Kogar je kača pičila, se boji zvite vrvi. Kdor ni užil žalosti, ne ve ceniti veselja.?

2. Predčustvovanje. Na podlagi čustev, ki si jih že kedaj doživel, ti je mogoče, to ali drugo ugodje, oziroma neugodje anticipirati, t. j. že sedaj bolj ali manj živo doživeti čustvo, za koje so pogoji dani šele v bodočnosti. Iz predčustvovanja črpa svoj čar vsakovrstno upanje. Zgledi predčustvovanja: sladkosnedež, ki se nadeja dobrega kosila, dijak spričo bližajočih se počitnic, kdor „gradove svitle zida si v oblake“, Turki v Agovanju:

Riekom krvca poljem teče;
Turad bulji skrstiv ruke.
Tko je mladji, rado gleda
na lipovu krstu muke,
a tko starij, muke iste
sam na sebi s vlaške ruke
več unapried od strâ čuti.

3. Včustvovanje. Predstavljanje čustev tudi vsebuje ključ za umevanje tujega čustvovanja. Neposredno doznaš le svoje veselje, težavo itd.; drugemu človeku pa šele iz vnanjih znamenj (na obrazu, izpremenjenem glasu . . .) bereš, da je vesel, nevoljen . . . Toda zaznatek teh znamenj ti ne predočuje neposredno tujega čustvovanja v njegovih posameznostih; kakovost tuje radosti, bolesi itd. doznaš marveč le v toliko, v kolikor si že kedaj sam doživel te vrste čustvo in v kolikor ti je, ob svojih spominih, mogoče, se vživiti, t. j. včustvovati v tuji položaj.

Včustvovanje tvori temelj vsemu uživanju umetnosti; tak užitek je namreč le tedaj popoln, ako „čutiš za umetnikom“, t. j. ako dojameš „dušo“ ali vsebino umetnine, ki jo je umetnik vdihnil vnanji obliki. (Gl. § 34, str. 115, c).

Razvrstitev čustev po doznatkih.

§ 33. Čustva spričo občutkov.

Izkustvo uči, da je neposredno z danim občutkom spojeno to in to čustvo ugodja ali neugodja. O slehernem občutku, samo da je dovolj jak, lahko rečem, da mi — vsaj ko ga prvič doživim — ugaja ali ne ugaja.

Vobče smemo trditi, da so za isti subjekt enaki občutki spojeni z enakim čustvom: svetloba¹, sočnata breskev, primerna gorkota, svež zrak, sita barva ti ugaja, a tema, mraz, glavobol, stud ne ugaja. Sicer pa te vrste čustva v veliki meri zavise od jakosti in kakovosti občutka in pa od navade.

1. Vpliv občutkove jakosti. Ako jakost občutka primerno narašča ali pada, se ugodje včasih izpremeni v neugodje ali pa narobe. Za ta ali oni enostavni glas neznatne jakosti se niti ne zмениš. Toda čimbolj ta glas narašča (ako n. pr. vedno močnejše pihaš v piščalko), tem intenzivnejše ga začenja spremljati čustvo ugodja, ki doseže svoj vrhunec ob srednji jakosti občutka; onstran dražljajske višine pa rezkemu glasu sledi izrazito čustvo neugodja. Toplota, vonj, svetloba, ki spričo srednje jakosti ugaja, postane s primernim stopnjevanjem neprijetna. Jakostna meja za to izprevračanje ugodja v neugodje ali obratno se menjava od kakovosti do kakovosti občutka. „Dočim ti n. pr. kaj kislega in slanega le spričo manjše jakosti ugaja ter že ob srednji stopnji preide v neugodje, se prijetnost sladkobe razteza črez vse srednje stopnje občutka ter še le spričo zelo visoke jakosti² prestopi v neugodje.“

2. Vpliv občutkove kakovosti. Razmeroma najmanj so s čustvom ugodja ali neugodja obdani tiste vrste občutki, ob katerih doznavamo vnanji svet, ki nas obdaja, t. j. občutki barve in dotika. V tem pojavu se pač očituje mnogo smotrenosti: „Naše objektivno spoznanje stvari bi se zelo obtežilo ali pa celo popačilo, ako bi občutki, na katerih po večini sloni, bili obremenjeni z redno in jasno zaznanimi čustvi.“ (Elsenhans).

Da pa se tudi občutkom barve pridružujejo čustva, čeprav v bolj neznatni meri, o tem pač dovolj priča njih simbol-ska raba: bela in vse pisane barve so znamenje radosti in veselja, črna pa znamenje resnobe in žalosti. Posameznim barvam utegnejo odgovarjati čisto določena čustva; sicer pa igrajo tudi tukaj veliko vlogo individualne posebnosti: saj je pač znano, da ima skoraj vsakdo svojo „najljubšo barvo“, ki jo uporablja, kjer se le da. Kaj govore v tem oziru razne trobojnice? — Dotikanju

¹ Menda je v tem iskati razloga znanemu pojavu, da se — osobito neozdravljivi — bolniki proti jutru „počutijo bolje“.

² Kakor jo očituje n. pr. „sladki koren“.

sledi še le spričo večje intenzivnosti izrazito čustvo ugodja ali neugodja. Šilast, trd ali grapav predmet (krtača, kruh iz „ostre“ moke, svila, raševina), ki ga drgneš ob kožo, vzbuja čustvo neugodja, dočim ti, kar je mehkega (žamet, kožuhovina), pod istimi pogoji ugaja. Toda se dotakniti česar, kar je zelo gladko, mehko ali pa sklizko (marmor, živa riba, surov beljak, prazna žlica), je neprijetno ali pa celo zoperno.

Izredno živahna čustva navadno spremljajo občutke okusa in voha, ki jih povzročata hrana in zrak, ta za življenje nujno potrebna činitelja. Sladka jed in pijača vobče ugaja, bolj grenka, kisela, slana ne. Odtod pač tudi izrazi: sladek up, sen; bridko razočaranje, „bridke“¹ solze; se kiselo držati, kiselo vreme. Velika intenzivnost čustev, ki so spojena z občutki voha, se očituje v njihovem vplivu na tok duševnega življenja. „Duh španskega bezga, katrana, trohnobe lahko v kratkem času popolnoma izpremeni tvoje občutje ter ti sliko za sliko pričara pred oči.“ — Z nič manjšo jakostjo ne nastopajo „organska“ čustva, ki jih povzročajo organski občutki²; zlasti organsko čustvo neugodja te kar sili, da odstraniš njegovega povzročitelja. „Občutek gladu, oviranega dihanja, pojemajočega srca kar na mah preide v stremljenje, napraviti konec neprijetnem stanju.“ (Elsenhans).

3. Vpliv navade. Vsled navade se s tem ali onim občutkom spojeno čustvo neugodja lahko izpremeni v čustvo ugodja, ne pa tudi obratno.³ Na marsikak okus (jedi, pijače, tobaka) se človek sčasoma tako navadi, da mu začne ugajati, za kar se izprva ni zmenil ali kar mu je bilo morebiti celo zoperno. Kaj je zmisel besedam „la couleur s' apprend“⁴? Kaj izpričujejo v tem oziru barve na narodnih in pa mednarodnih nošah? To je zelo važen pojav v naši duševnosti, ki igra veliko vlogo zlasti spričo estetskih in etičnih čustev.

Bujnopestra raznovrstnost čustev, ki korenijo v občutkih, je za naše življenje silno velikega pomena. „Žalostno in pusto

¹ V istini so slane!

² Gl. str. 45—46.

³ Sicer je res, da ti v danih okoliščinah ta ali oni užitek začne „presedati“; toda te vrste pojave povzroča utrujenost čutila, ki ni isto, kar navada.

⁴ Barvi se priučiš (gesto francoskih slikaric).

bi bilo življenje tistega človeka, ki bi na mah izgubil vse čustvovanje, kar ga prihaja iz občutkov. V medlih čustvih zadovoljstva in nezadovoljstva bi mu preostala le senca sebe samega.“ (Dürr). Treba je namreč pomisliti, da te vrste čustva tvorijo prvine v estetskem, etičnem, verskem čustvovanju (gl. §§ 34 in 36).

§ 34. Čustva spričo zaznatkov (estetska čustva).

Malone vsak posamezni občutek je obdan s čustvom ugodja ali neugodja. Pa tudi zaznatek, t. j. v celek oblikovano množstvo občutkov (vzporednost barv na sliki ali pokrajini pred teboj, zaporednost glasov v melodiji itd.) postane v danih okoliščinah vir prav jakim čustvom: ta ali ona („lepa“) rima ali sestava barv mi ugaja, druga zopet mi ne ugaja. Čustvom, ki izvirajo neposredno iz naših zaznatkov, pravimo estetska.¹

a) Vnanja (oblikovna) lepota. Pretežna večina estetskih čustev prihaja od tistih zaznatkov, ki temelje na občutkih vida in sluha; najbolj to izpričuje vseh vrst umetnost. V koliko so tudi „nižji čuti“ vir estetskega čustvovanja, še ni prav pojasnjeno. Brez dvoma imajo svoj delež spričo uživanja „naravnih lepot“. „V vtisku zimske pokrajine n. pr., ki si ga istinito doživel, bi se jedva dal pogrešati dotikovni občutek svežega mraza in prav tako malo v učinkovanju lepega vrta vonj cvetlic ali pa gibanje zraka, ki se narahlo dotika šetalčeve kože.“ (Wundt). In doumevanje kiparskih ali pa arhitektonskih umetnin vsaj deloma temelji na gibočutnih občutkih,² „kakor jih doživiš, ukvarjajoč se z raznovrstnimi snovmi in zasledujoč črte njih oblikovanja.“

Induktivna³ ali eksperimentalna estetika,⁴ ki ji je započetnik G. T. Fechner, je — med drugimi — do sedaj ugotovila sledeče zakonitosti:

1. Sestava dopolnilnih⁵ (komplementarnih) barv (te so: rdeče-modrozeleno, oranžasto-zelenomodro, rumeno-modro, ze-

¹ αισθησις = zaznavam.

² Gl. str. 44.

³ V nasprotju z deduktivno ali spekulativno.

⁴ Veda o zaznatkih, ki ugajajo sami po sebi.

⁵ T. j. takih barv, ki — fizikalno. — združene povzročajo občutek beline.

leno-škrlatasto) ti ugaja. To pa le tedaj, kadar stopita enostavni barvni ploskvi druga ob drugo (n. pr. na preprogah, v geometričnih likih na plakatu, mozaiki, poslikanem steklu). Tamkaj pa, kjer barvna ploskev nima učinkovati sama po sebi, marveč kjer naj barva zviša estetski učinek predmeta, ki ti sicer ugaja že po svoji obliki ali svojem pomenu (slike!), se skladnost barv ravna po drugih, nam še neznanih načelih; v takem slučaju bi jako nasprotujoče si („kričeče“) barve bile izpričevalo slabega okusa.

2. Pravilnost in simetrija vobče ugajata. Kakšna razlika je v tem pogledu med staroklasičnim in pa modernim stavbarstvom?

3. Relacija zlatega reza, t. j. tista razdelba celote, n. pr. črte, po kateri se celota tako ima sproti večjemu delu, kakor večji del sproti manjšemu ($a : x = x : [a - x]$)¹ zelo ugaja zlasti spričo ploskev in teles. Katere vrste oblika (format) ti je najbolj všeč spričo knjige, vizitke, okvirja, okna, križa? V koliko se razmerje zlatega reza očituje na pravilnem človeškem telesu, ako se postaviš ter obe roki držiš vodoravno?

4. Skladnost (harmonija) in soglasje (konsonanca) glasov bolj ugaja, nego pa njih neskladnost (disharmonija) in neso-glasje (disonanca).² Na vprašanje, od katerih muzikalnih pogojev zavisi čustvo harmonije glasov, ni lahko odgovoriti. To vprašanje utegne imeti pravi zmisel samo spričo te in te dobe, tega in tega ljudstva, te in te kulturne stopnje; v starem veku je veljala oktava, v srednjem deloma kvinta in sedanjim Evro-pejcem velja velika terca za najbolj harmonično. Po stopnji spojitve (Verschmelzung) pa jih tudi danes tako-le vrstimo: oktava, kvinta, velika terca.

5. Melodična zaporednost glasov ugaja bolj od nemelodične. Kaj ti bolj ugaja: narodna melodija ali „programska“ skladba?

6. Jasnost in razločnost zaznanega predmeta ugaja.

7. Enota v raznoterosti je že zdavna preizkušen estetski princip („osnova“ v stavbi, pesnitvi, skladbi).

¹ Večja daljica x se ima sproti manjši po razmerju 1:618:1 ali blizu po razmerju 34:21.

² Pojma skladnost in soglasje imata svoj razlog v prvi vrsti le v čustvenem učinku, po katerem se ta in ta sestava glasov odlikuje pred drugo.

8. Bogato menjavanje zaznatkov, ki se vrši srednje hitro, ugaja (proste vaje pri telovadbi, vrvenje na obljudeni ulici).

b) Pomenska lepota. Marsikak predmet vzbuja čustvo estetskega ugodja tudi radi tega, ker očituje veliko smotrenosti (izdelki umetelne obrti) ali pa v nenavadni meri vsebuje značilne lastnosti svoje vrste (lep „eksemplar“ te ali one živali, rastline, rudnine). „Pravilno razvita človeška postava, močna, enakomerno in vitko vzrastla jelka, selski dvorec, ki se mu pozna, da pač prav izdatno ustreza potrebi ugodja, stol, ki utegne biti dober sedež in pa pripravna opora, ti ugajajo ne le vsled druge lepote, temveč tudi po svoji značilnosti in smotrenosti. Nasprotno pa ti umetno in okusno okrašen predmet za vsakdanjo rabo ne bo ugajal, ako se mu pozna nerablјivost.“

c) Notranja ali vsebinska (duševna) lepota. Spričo umetnosti je glavni vir estetskega ugodja nedvomno duševna vsebina, ki jo je umetnikov genij vdahnil v njanji obliki umetnine. „Notranjost, duša, ki je v umetnini, prihaja za nas v prvi vrsti v poštev. In kako neki bi to bilo drugače! Saj pač vse, kar nam podaje velik umetnik, ni v prvi vrsti to, kar je gledal in doživel, marveč kako je stvar, po svoji osebnosti, gledal, doživel, v sebi podelal in razrešil. In tako je vse umetniško stvarjanje v svojem jedru izraz notranjih dožitkov, osobito izraz čustvovanja; zato pa je čisto naravno, da v njanji obliki umetnine doznavaš in motriš notranjost, nje duhovnost, in da le tisti, ki zmore to, čuti nje polno vrednost.“ Pesem, slika, skladba... brez vsebine — ni umetnina. To je vsem, ki jim tiče, prelepo povedal naš veliki umetnik Prešeren z distihom:

Res je duhovna in res pesem ni vaša duhovna,
duh praznote ki imá, božjega prazna duhá.

Zakaj bi cerkev, muzej, šolo, gledališče, vojašnico... z isto vnanjostjo po vsej pravici smatrali — contra bonos mores? Je li upravičen zahtevek moderne umetnosti, da naj arhitekt z vnanjostjo stavbe v poset prihajajočega moža primora, da ob vstopu v hišo sname klobuk, in žensko, da utihne?

Toda kako doznam duševno vsebino v umetnini?

Duševnost v sliki, kipu, skladbi, pesmi se ti včasih očituje tako neposredno in živo, kakor da bi jo gledal, poslušal. A ne-

posredno zaznati nam je mogoče le svojo duševnost; iz tega sledi, da pač sam doživiš vse to, kar meniš videti ali slišati v dani umetnini. Kadar estetski uživaš to ali ono umetnino, se odigrava v tebi svoje vrste duševni proces, ki oduševi s čutili doznatno vnanjo obliko umetnine. Ta duševni proces imenuje sodobna psihologija: včustvovanje. Včustvovanje je „duševna dejavnost, ki ti vzbuja videz oduševljenosti spričo te ali druge umetnine.“

Proces včustvovanja se odigrava tako-le: zaznavajoč to ali drugo vnanje znamenje duševnega življenja (upodobljeno ali živo¹ kretnjo, izpremembro glasu v govoru, pogled...) si — na podlagi svojih prejšnjih dožitkov — predstaviš danemu izrazu odgovarjajoče psihično dejstvo (večinoma te ali one vrste čustvo), in predstavljeni dožitek združiš s čutno obliko n. pr. umetnine ter tako dobiš vtisk z duševno vsebino prepojene oblike, „oblikovane duševnosti“.²

Ker se posamezne umetnosti med seboj razlikujejo po izrazilih, ki so jim na razpolaganje, zato se tudi v to umetnino lažje včustvuješ, v drugo težje, čeprav ni v tem oziru temeljnih razlik. Najlažje se je včustvovati v dela dramatske umetnosti, ker ti tukaj cela vrsta zaznatkov (jezik, dejanje, prizorišče in zlasti mimika) povzročuje dožitke, ki jih potem včustvuješ v igralca, ki predstavlja Hamleta, Ifigenijo, Krjavlja... Na podoben način se včustvovanje vrši spričo upodabljal²o²čih umetnosti (kiparstva, slikarstva), vsaj v kolikor nam predočujejo človeka. Zakaj? — Nekoliko težje se je včustvovati v epiko in liriko ter dojeti vsebino, ki jo je v besede položil pesnik, ta „daljnih carstev sin“. Tukaj je odvisno od tvoje izobrazbe in fantazije, v koliko si ob čitanih ali slišanih besedah predstaviš to, kar ti ima zbuditi dožitke, ki jih potem včustvuješ temu ali onemu jazu (pesniku, njegovim junakom).

Najlažje se je menda včustvovati v glasbo, pač zato, ker je že posamezni glas rad obdan s čustvom ugodja in ker je tisto valovanje v melodiji, ki se opira zlasti na ritem, bolj ali manj verna slika valovanja, kakor ga očituje čustvovanje (burna

¹ Gl. str. 54.

² Včustvovanje igra tudi v vsakdanjem življenju, v občevanju z ljudmi, važno vlogo: v obrazu in kretnjah človeka, ki z njim govoriš ali ga opazuješ, „se zrcali“ njegova duševnost (gl. str. 53—54).

radost, tiho veselje, huda jeza, moreča skrb). Kaj je zmisel vznesenemu vzkliku : „Musik, du öffnest Pforten zur Unendlichkeit!“?

Popolno včustvovanje in s tem pravi estetski užitek pa ni morda otrok trenutka, marveč je zanj treba večkratnega, zbranega motrenja umetnine. Zakaj ti prava, globoka umetnina tem bolj ugaja, čim večkrat jo slišiš, čitaš ali čim dalje jo ogleduješ, „študiraš“, čeprav nisi izpočetka na njej ničesar „našel“?

Kajpada se v duševnem procesu včustvovanja krepko uveljavlja tudi posameznikova individualnost. Samo s tega vidika pač se da raztolmačiti dejstvo, da dela največjih genijev najdejo umevanja le pri „peščičici“ posameznikov. „Tak umetnik je s svojim razvojem daleč prehitel sodobnike; njegovo naziranje in njegovo bistvo zamorejo dojeti le nekaterniki, ki so dosegli približno isto stopnjo razvoja, dočim drugi le polagoma zanj dozorevajo, a velika množica ga sploh ne doseže.“ V čudovito lepi obliki to izpoveda Prešernov biser V spomin Valentina Vodnika.

Ob zaznatkih barve in prostornih likov se ti je mogoče včustvovati tudi v marsikaj podčloveškega: v ta ali oni lik in dogodek iz živalstva, rastlinstva ali nežive prirode, v to ali ono tvorbo človeške spretnosti in izmišljivosti (v ornament, stavbo, predmet za rabo). Ako govorimo o vedrih, krepkih, mračnih, sanjavih barvah, nam je v mislih duševno stanje, ki ga psihični subjekt včustvovaje vnaša v te barve. Prav tako, če čitaš o ponosnem stolpu, sanjajoči razvalini ali o razgrajajočem slapu.¹

§ 35. Čustva spričo mišljenja (intelektualna ali logična čustva).

Tudi akt mišljenja je včasih pogoj živahnemu čustvu ugodja ali neugodja in sicer bolj ali manj brez ozira na svojo vsebino. Ako n. pr. poskus potrjuje, da je v enačbi, ki si jo rešil, res $x = 7$, tedaj pač ni sedmica predmet tvoje zadovoljnosti, temveč tvoj uspeh mišljenja pri reševanju enačbe.

Intelektualna (umstvena) ali logična čustva se javljajo v različnih oblikah: 1. kot ugodje, ki spremlja duševno delo

¹ V 31. kitici Prešernovega Krsta („Slap drugo jutro mu grmi v ušesa...“).

mišljenja, 2. kot ugodje spričo razvidnega razsodka in neugodje spričo dvoma ali protislovja, 3. kot čisto (teoretsko) zanimanje za vednost in spoznanje.

1. Duševno delo, t. j. mišljenje, ni prokletstvo človeku, marveč „bistvena vsebina in krona našega življenja ter v vsakem oziru sredstvo za prijeten in zadovoljen bitek“. Najbolj to pač izpričuje človeku — in tudi živali — vrojeni nagon do raznih vrst igranja; tipičen zgled utegne tukaj biti reševanje vsakovrstnih zastavic. Kaj otroka s tako silo vleče k igri, kaj marsikoga k šahovnici, v družbo itd.?

2. a) Nad vse intenzivno čustvo ugodja čestokrat doživiš ob tem ali onem ugotovku resnice. Spričo takega *εὐρηκα*! čustvo ugodja ne prihaja toliko iz vsebine tega, kar si izvedel, marveč v prvi vrsti iz očitivnosti razsodka: tako je in ne drugači. Ob taki priliki je do neke meje vse eno, se li tvoj razsodek glasi trdilno ali nikalno. Radovednežu n. pr. je v veliko veselje, ako izve to ali ono „novost“, čeprav se njega stvar niti najmanj ne tiče. In sicer bo radovedni „novičar“ najbrž z istim čustvom zadovoljnosti n. pr. beležil, da je pri ožji volitvi zmagal *A* ali *B*. Spričo vprašanja, kako visok je Triglav, te zadovolji odgovor, da se ta gorski velikan dviga 2864 *m* nad morje; tvoja zadovoljnost bi pač ne bila niti za las drugačna, ako bi n. pr. Triglav bil za 1 *m* nižji ali višji, samo da veš za njegovo visočino. In znanstveni izsledovalec se pretežno veseli spoznatka, naj je potem odgovor, ki ga je našel stavljenemu vprašanju, „da“ ali „ne“. „Veselje jezikoslovca n. pr., ki je s silno bistrumnostjo izmodroval neznatno dejstvece, bi ne bilo umljivo, ako bi poleg veselja spričo misli (= izsledka) ne bilo tudi veselja spričo mišljenja.“ In Lessingu se je užitek, ki ga nudi izsledovanje resnice, zdel večji od užitka, ki ga povzroča njen izsledek. — Kaj je jedro blagrovanja: Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. (Lukrecij).? Kaj misel v Erjavčevih humoreskah „Črtice iz življenja Schnackschnepperleina“?

b) Nasprotno pa je nezadovoljena radovednost vir intenzivnemu čustvu neugodja. In kaj še le nejasnost ali protislovje v tem ali onem slučaju! Zlasti ob marsikaterem „življenjskem“ vprašanju živo čutiš, da „kjer stoji dejstvo zoper dejstvo, razlog zoper razlog, tam nastane kolebanje med raznimi možnostmi, ki se zrcali v razpornem čustvu dvoma“. Neugodje spričo dej-

stva, da ne veš, kako je to ali ono, včasih doseže stopnjo prave muke in malone obupa; Faust vzdikne v takem trenutku:

Daß wir nichts wissen können,
will mir schier das Herz verbrennen.

Tudi glede intelektualnega čustvovanja se posameznik večkrat znatno razlikuje od posameznika. Ker pa je dvom — oče napredka, zato je čustvo neugodja spričo dane nejasnosti ali danega protislovja velepomembno svojstvo našega duha.

3. Večkrat opazimo, da — vsled vzgoje ali pa posebne nadarjenosti — ta ali ona vrsta predmetov vzbudi zanimanje posameznika, t. j. ga napoti k spoznavanju teh predmetov. „Zanimanje ni nič drugega nego ugodje spričo umstvenega opravljanja s predmeti te in te vrste“ (Elsenhans); to je zgolj veselje ob izsledovanju, kako je, oziroma nastane to ali ono, brez posrskanih misli, bo li pri tem tudi kaj — koristi. Tako zanimanje so veliki misleci vseh časov imeli visoko v časih; Locke n. pr. trdi: „Resnico ljubiti le zavoljo resnice, to je najvažnejša stran človeške popolnosti tukaj na zemlji in sadišče vseh drugih čednosti.“ In naš pesnik izjavlja, da

Kogar zvonjenje to k sebi zvabi,
v blaženi hitel za njim bo pozabi
skozi zadušne mrakove globin.

Župančič (Prebujenje).

Kdor je vaje, jasno misli, zanj je prav mučno, čitati nejasen spis ali pa poslušati nejasen govor. So pa tudi ljudje, ki jih bolj, nego popolna jasnost, mika neke vrste umstveni clair-obscur, češ „stvari je več na zemlji in v nebesih — ko šolska naša si modrost jih sanja“. Kaj je zmisel besed:

Izrek je poznan in sploh priznan,
da ni poezija kot svetli poldan,
ko solnce prejasno stvari obseva;
a tudi ni kakor brezvezdna polnoč,
ko goste teme sovražna moč
nebo in zemljo odeva.

Ampak poezija je — polumrak,
ko zarje večerne zlati trak
ob temenu gor polagoma gasne,
ko zvezde v višavi se vžigajo jasne,
ko zemljo ogrinja pokoj sladak.

Gregorčič.

§ 36. Čustva spričo razsodkov; vrednotna čustva.

Pretežni del vsakovrstnih čustev dan na dan črpaš iz svojih razsodkov o stvareh, ki jih hočeš nočeš jemljemo v misel. To, kar te dela srečnega ali nesrečnega, zadovoljnega ali nezadovoljnega, niso stvari same po sebi; vse marveč zavisi od tega, kakšno je tvoje mnenje o stvareh. *Ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα*, so trdili že stoiki v starem veku.

Dočim za nastop intelektualnega čustva zadostuje, da izveš to ali ono (resnico, novico), se tukaj ravna kakovost čustva po odgovoru na vprašanje, kaj izveš v svojem razsodku o tem in tem predmetu. Zdravnika lahko da prešine za trenotek (intelektualno) čustvo ugodja, ko se mu je po dolgem trudu posrečilo, v mojem organizmu ugotoviti zastrupitev krvi. A kako je meni „pri srcu“ spričo te diagnoze? Bi li moje čustvo bilo iste kakovosti in jakosti, da je zdravnik zastrupljeno kri ugotovil v telesu meni neznanega človeka, a pri meni le neznatni prehlad? — Katere vrste čustvo ima v mislih Goethe s trditvijo: „Ako berem eno stran Kanta, se mi dozdeva, kakor da bi stopil v jasno sobo“. Ali pa Feuchtersleben, trdeč: „Vednost dá občutje in vzame občutje“.

Čustva spričo razsodkov očitujejo silno različenost. Dožitki, katerim pravimo veselje, radost, tuga, žalost, nadloga, usmiljenje, zavist, skopost, upanje, strah, zadovoljnost, nevoljnost, číslanje ... se pred drobnogledom duševne analize vsi pokažejo kot — ugodje ali neugodje spričo danega razsodka. „Sicer pa je dejstvo, da iz misli (= razsodkov) klijejo čustva, eden izmed najčudovitejših pojavov duševnega življenja. Da huda bolečina povzroči krepko čustvo neugodja in lepo sita barva primerno čustvo ugodja, to se da umeti, ako uvažuješ različenost teh čustvenih podlag. Da pa n. pr. ta in ta smehljaj, ki v njem meniš videti zaničevanje, lahko vzbudi najvišjo stopnjo neugodja, in da čisto podoben smehljaj, ki izraža dobrohotno priznanje, vzbuja čustvo velikega zadovoljstva, to je pač prečudno dejstvo.“ (Dürr.)

Kajpada čustvo spričo razsodka nastopi le tedaj, ako je misel jasna in razločna, t. j. ako jo razumeš. „Ko sem se vrnil domov, sem spoznal, da je vse nekaj drugega, če človek stoji

doma, kot če misli na dom; če je še tako krepak, se mu v tujini mora odtujiti. Ko sem bil na Dunaju, sem videl domovino kakor gledam znanca na fotografiji, namesto da bi govoril z njim in mu gledal iz oči v oči.“ (Cankar.)

Posebno bogat vir čustev so razsodki o vrednotah,¹ zlasti o bitku ali nebitku kake vrednote. To so sodbe, ki ž njimi zatrjuješ, oziroma zanikaš bitek ali nebitek predmeta, ki ti je kaj do njega, bodisi da je to zdravje, čast, svoboda, oblast, samostojnost, bogastvo, narodnost, vera, plemenitost, služba ali kaj drugega.² Kaj je zmisel verzov:

Umreti, bratje, težko ni,
pustiti nade, to boli!

Gregorčič.

Zakonitost med razsodkom o bitku ali nebitku vrednote, oziroma nevrednote in pa odgovarjajočim čustvom očituje sledečih četvero možnosti:

1. Bitek vrednote ugotoviš s čustvom ugodja. Najbolj zgovorno to pač izpričuje sleherne vrste uspeh, ki si ga dosegel sam ali pa celota (narod, država, društvo...), ki se čutiš nje del. Kaj je pogoj čustvu spričo besed: Mi smo mi! Mi Štajerci, Slovenci, volilci, davkoplačevalci, delavci, meščani, osmošolci...! — S silnim čustvom se rad človeški duh odzove ugotovku verske³ vrednote. Kako duševno stanje odseva iz teh-le besed „izgubljenega sina“ ob njegovem povratku:

Glej, menil sem, da mogel bi živeti
brez tebe kdaj, brez svojega Boga...

A naj li rastejo vonjivi cveti
brez solnca sredi jasnega nebá?

Zato prešini me, o Bog, zaneti

mi večni žarki ogenj v dnu srca! Kette (Moj Bog!...)

Isto velja tudi za ugotovke etičnih ali нравnih vrednot (dobro, zlo) spričo tega ali onega dejanja.⁴ Kako čustvo spremlja

¹ O bistvu in zaznavanju vrednot gl. § 26.

² Prelepa zakladnica predmetov, ki tukaj — zlasti za „dozorevajočega“ mladeniča — pridejo v poštev, je Prešernova Zdravljica.

³ Poudarjeno bodi, da verska čustva niso verstvo (religija), marveč le važno javljanje verskega življenja.

⁴ Odobravajoč ali grajajoč to ali ono dejanje izhajamo za vsakdanjo rabo, zlasti v bolj izrazitih slučajih, s pridevkoma: dobro, zlo. Natančnejša „lestvica za etične vrednote“ pa se glasi: zaslužno, pravilno, dopustno, zavržno dejanje.

naš ugotovek svoje ali tuje velikodušnosti, nesebičnosti, požrtvovalnosti, (hinaštva, podlosti, zločina) ...?

2. Nebitek vrednote ugotoviš s čustvom neugodja. Kako ti je spričo razsodka „nimam“ (denarja, zmožnosti, staršev, upanja, moči ...)? Jenkovo Trojno gorjé! Zakaj človek ne govori rad o svojih neuspehih? V čem je „mučna“ misel, da naši dobi manjka velikih mož, vzorov, trdne volje? Spoznanje „prepozno!“ Pozabljen žepni robec! — Prelep zgled je Prešernova Izgubljena vera ali pa ta-le kitica iz Sonetnega venca:

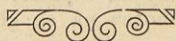
Skeleče misli, da Slovenec mile
ne ljubi matere vanj upajoče,
da tebe zame vneti ni mogoče,
z britkóstjo so sreč mi napolnile.

3. Bitek nevrednote ugotoviš s čustvom neugodja. Kako reagiraš na razsodke: Ta slika je grda, to ravnanje podlo, ta trditev neresnica.? Kaj je psihologično jedro besed: „A je s svojo odsotnostjo razburil javno mnenje“.? Ali pa: „Kadar pišem, sem silno slabe volje, ker se mi ne zdi nikdar dovolj dobro.“ (Cankar).? O Molièrju se nam poroča, da ga je od igralca napak izgovorjen verz spravil malone v obup. Zakaj človek večkrat mahoma postane malobeseden („einsilbig“)? Na naslov javne morale se pesnikov genij pritožuje:

Pri nas je še vse po starem, veš.
Na primer, če svoja pota greš
in podlost svetohlinko
pod šaro srečaš krinko,
spoštljivo snemi klobuk pred njo,
če hočeš, da ti dobro bo. Župančič.¹

4. Nebitek nevrednote ugotoviš s čustvom ugodja. Kako se prizadeti odzovejo razsodkom: Danes ni šole, mraza, dežja. Vojna nevarnost je minila. Letos ni bilo toče. Naše hiše požar ni dosegel. Nisem podlegel izkušnji cigarete, mamljivih besed.?

¹ V prelepi pesmi „Vesela pomladnja epistola, naslovljena batjuški Murnu, na Onem Svetu“.

III. del.

Hotenje.

§ 37. Stremljenje.

Človek ni zgolj spoznavajoče, temveč tudi čustvujoče in zlasti še hoteče, oziroma stremeče bitje. Ako ti nobena stvar ne bi vzbujala ugodja ali neugodja, ako si ničesar ne bi želel in se ničemur ne upiral, bi ti ne bilo obstanka. Osobito v duševnem življenju igra veliko vlogo čustvovanje in hotenje. „Ako se naj razvije količkaj bogato in krepko duševno življenje, tedaj je treba, da se doznavanje oživi s premenljivostjo čustvovanja in pa z gonilno močjo stremljenja in dejanja.“ (Pfänder).

To, kar imenujemo stremljenje, se javlja v zelo različnih oblikah, zlasti če med seboj primerjamo več posameznikov glede takih dožitkov. Peščica zgledov pokaži, kaj po priliki prihaja tukaj v poštev!

(Bolnemu prijatelju želiš zdravja. V tujini na sveti večer zahrepeniš po domačem krovu. Z bedakom se ne maraš prepirati. Razgret se upiraš skušnjavi, ki je v čaši ledeno-mrzlega piva. Slabega blaga nočeš kupiti. Neprijetne misli, ki se ti sama vsiljuje, se braniš na vso moč. Upravičeni prošnji siromaka skušaš ustreči, kar se da. Kot človek zahtevaš človeških, kot državljan pa državljanskih pravic. Tudi ti bi rad slišal novo skladbo, ki si o njej pravkar bral navdušeno oceno. Po dolgem preudarjanju si se odločil za ta in ta stan. V hudi vročini se ti zahoče „visoko vrh planin“. Gotovo si se že uveril sam na sebi, da „moč neizmerna je sklep“. To in to hočeš doseči. Večkrat si prizadevaš, spomniti se tega ali onega imena. Kadar te je volja, ti gre delo urno od rok. Kot ud človeške družbe težiš za vseobčimi cilji človeštva. Itd.)

Želja, hrepenenje, izbegavanje, težnja, zahtevanje, upiranje... in hotenje so svoje vrste psihična dejstva, ki za nje rabimo skupno ime: stremljenje. Kajpada tudi ta ali oni dožitek

stremljenja ni osamljen duševni proces, ki bi stal nekako izven istočasnih doznatkov in čustev ali pa nad njimi, temveč je v tesni zvezi z vso duševnostjo koprnečega, hotečega, želečega... jaza, le ena stran ali en moment te duševnosti. In proučujoči psiholog ga — s pomočjo odmišljanja¹ — le umetno izolira sproti njegovi soseščini, ki je v istini z njo nerazdružljivo spojen.

Z besedami nagnjenje (k znanstvu, glasbi, zločinu), strast (kajenja, športa), vdanost (pijači, lenobi), volja itd. ne jemljemo toliko posameznih istinitih (aktualnih) dejev stremljenja v misel, ampak v prvi vrsti večjo ali manjšo sposobnost ali podlago (dispozicijo), da v danih okoliščinah istinito želiš, hrepeniš, hočeš, nočeš, odklanjaš...

Najpomembnejša vrsta stremljenja pa je vse-kako hotenje. V biologičnem oziru je to za človeka — *conditio, sine qua non!*

§ 38. Kakovost hotenja.

Izvrši katerosibodi „delo“, ki si se ga lotil, tvoje hotno dejanje je vselej svojevrstna, nedeljiva celota, ki pa očituje po več strani (momentov). Kadar n. pr. namenoma stopiš k barometru, da vidiš, kako utegne biti vreme v prihodnjih urah, je to psihofizičen dogodljaj, ki sestoji iz raznih občutkov, zaznatkov, kretenj in še drugih komponent.² A jedro tega dogodljaja tvori duševni pojav, ki ni (to ali ono) doznavanje in tudi ne čustvovanje, marveč svoje vrste psihična prvina, ki ji pravimo hotenje.

Da je hotenje (in stremljenje vobče: želja, hrepenenje, hlepenje, upiranje...) res psihičen pojav, pač razvidiš iz tega, ker vsebuje duševni subjekt; spričo slehernega hotenja nekdo hoče, noče (oziroma želi, hrepeni, hlepi, se upira...). Ta prvina nima ničesar sorodnega z doznavanjem ali pa čustvovanjem; da nisi že prej doživel te ali one vrste hotenja, zgolj ob doznavanju in čustvovanju ne bi mogel doumeti, kaj se pravi — hoteti.

¹ Glej § 19.

² Če našteješ posamezne momente, tedaj podrobno razvrstiš, kar je v istini na zelo zamotan način združeno, ter ustvariš, rekel bi, neke vrste vzorec lastnega dejanja, kjer se vsi posamični procesi izvrše v polni svetlobi tvoje zavesti. (Elsenhans).

Opredeliti se bistvo hotenja ne da, ker je prvina¹; le v toliko bi se dalo pojasniti z besedo, da hoteči (in vobče stremeči) jaz skuša, rekel bi, duševno se temu in temu predmetu približati, oziroma umekniti.

„Analiza tega, kar umevamo pod hotenjem, se ima pričeti tam, kjer hotenje kar najjasneje doživljaš kot ta in ta dej, ki se da razločevati od drugih dejev, katere zaznavaš.“ (Sigwart). Najbolj izrazit zgled hotenja je pač odločitev (hočem to in to!, nočem tega in tega!). Zato opazuj ta ali oni slučaj energične odločitve, ako ti je do tega, da izveš, kako se javlja hotenje v naši duševnosti. (Kajpada ti tudi akt svojega hotenja postane šele tedaj doznaten, ko se je pravkar izvršil; še hoteč, pa stojiš, rekel bi, preblizu svojemu hotenju, da bi ga mogel jasno opazovati²). In takó opazovanje uči, da je za duševni akt hotenja značilno četvero lastnosti (ali bolje rečeno strani), ki izmed njih zdaj ta, zdaj ona pretežno stopa v ospredje:

1. Telesni izraz hotenja. Spričo energičnega hotenja, kakor je to trdna odločitev, večinoma kar na mah doživiš — vsaj deloma pač kot vidni znak pomnoženega paženja — občutek jaknega tezanja v tem ali onem delu telesa, kakor bi imel kaj stisniti: v glavi, največkrat v bradi, v plečih, oprsju, rokah, nogah. Včasih se pojavijo tudi bolj neznatne kretnje, bodisi da nagneš glavo ali ves život, stisneš ustnice, naježiš obrvi itd.

2. Smoter. Vsak hoteči jaz hoče to ali ono; ni ga hotenja, ki bi mu ne odgovarjalo kaj hotenega. Tisto, kar hočeš, se imenuje smoter ali cilj.

Toda kaj neki je smoter, kadar n. pr. „hočem to ali ono še danes opraviti“ (pot k zdravniku, domačo nalogo, nakup, dobro delo)? Brez dvoma je to nekaj, česar takrat, ko hočem, v resnici ni, kar si marveč le bolj ali manj jasno predstavljam in kar hočem šele vresničiti. Besede: hočem to ali ono pomenijo potemtakem isto, kar besede: hočem to ali ono vresničiti; ker pa je vsako vresničenje izpremembra te ali one vrste, lahko rečemo: smoter je vselej te ali one vrste izpremembra, ki jo hočeš povzročiti.

Smoter hotenja ti je večinoma bolj ali manj jasno „pred očmi“, toda vsikdar ne, zlasti takrat ne, ko odločitvi „hočem!“,

¹ Glej str. 97, op. 1.

² Glej bistvo perseveracije, str. 9.

oziroma „nočem!“ takoj sledi izvršitev. Človek, ki „ne ve, kaj hoče“, ni tako redek pojav. Kaj izpričuje v tem oziru n. pr. vsak „Zaletel“?

3. Dejavnost. Od smotra, t. j. izpremembe, ki jo hočeš povzročiti, je treba razločevati akt hotenja. V aktu hotenja doživiš neke vrste dejavnost („aktualni moment“), ki je najbolj značilno svojstvo hotenja in se temeljito razlikuje od vseh drugih duševnih pojavov. Toda čeprav ta dejavnost tvori jedro v dožitku hotenja, je vendar ne doznavaš vselej tako jasno, kakor n. pr. telesni izraz ali pa smoter svojega hotenja; a v slučajih energičnega hotenja ti brez dvoma stopa nekaj v zavest, kakor da sam pri sebi govoriš: hočem (in zmorem)! Svoj jaz doživiš tukaj vse drugači, nego pa n. pr. spričo doznavanja ali čustvovanja. Da je akt hotenja res neke vrste dejavnost in sicer izrazita psihična dejavnost, to leži precej na dlani: saj je pač edino on vir sledeči izpremambi v zmyslu tvoje odločitve. N. pr. z odločitvijo „hočem kupiti ta-le klobuk“ že vnaprej določiš (anticipiraš) svoje ravnanje (= kupovanje), ki ima šele slediti.

Odločitev, ki ji ne sledi takoj izvršitev, se imenuje sklep (namen), n. pr.: Tovariš R. je sklenil, postati zdravnik. Ta ustanova je namenjena ustanoviteljevim sorodnikom. — Kakšna je časovna razdalja med odločitvijo in pa izvršitvijo spričo trdnega sklepa, da se odvadiš kajenja, ali pa spričo zločina, ki se je izvršil s premislekom, hotoma, z namenom? Iz bistva odločitve in pa sklepa je razvidno, da je pač možna odločitev brez sklepa (kar zlasti potrjuje trenutna odločitev, ki se brž izvrši), nemogoč pa je sklep brez odločitve, ker je sklep sledeči učinek odločitve.

Od sklepa je treba razločevati to, kar se imenuje namera. Dočim s sklepom za trdno, t. j. edinole v tem in tem zmyslu določiš („utesniš“)¹ svoje ravnanje, ki ima slediti, namen ne izključuje tudi drugih možnosti. Kaj imaš v mislih z besedami: Prihodnji teden nameravam v planine. Mislim (hotel) sem tako, a prišlo je drugače. Človek obrača, Bog obrne.?

4. Zavest napora, ki ga ves čas vsebuje akt tvojega hotenja. —

Hotenje je torej svojevrstno stremljenje, ki se po svoji kakovosti, in ne morda le po jakosti, razlikuje od želje, hrepenenja itd. Da želja ni isto, kar nekaj hotenje, to izpričuje n. pr. sledeči zgled: „Kdo neki bolj intenzivno stremi

¹ Gl. str. 89.

po svobodi, dosmrtni jetnik, ki v njegovo celico spomladi prihaja petje škrjanca, ali pa katerikoli meščan, ki se odpravlja na običajni jutranji izprehod?“ (Ehrenfels). Željo marveč označuje manjkanje odločitve, ki bi bila pričetek vresničenju tega, za čimer stremiš. Želja je „stremljenje brez prizadevanja, doseči predmet.“ (Kant). In sorodno želji je hrepenenje, ki bi ga lahko imenovali silno in pa dolgotrajno željo.

§ 39. Dejanje.

Ako hočeš izvedeti, koliko je 2⁶ (= smoter), moraš misliti; ako hočeš onkraj potoka, ki teče po gozdu in nima brvi, moraš črezenj skočiti ali pa ga prebresti; in ako pribrenči sršen, kar nehote zamahneš z roko proti njemu v svojo obrambo. Z mišljenjem, skokom, bređenjem, mahljajem ... vresničiš svoj smoter. A sleherni vresničevanje smotra se imenuje dejanje. Smoter in pa dejanje očitujeta potemtakem to-le medsebojnost: dejanje je edino sredstvo za dosego smotra.¹ To je zmisel globokih besed, da — v delu je rešitev!

Kadar dejanje tvorijo duševni procesi „mišljenja“, takrat mu pravimo notranje, ako pa so mu temelj telesne kretnje, tedaj se imenuje vnanje dejanje. Katere vrste dejanje nam je v mislih, ko govorimo o ljudeh, ki „delajo“ z duhom, z roko? Je li opravek kmeta, obrtnika, tovarniškega delavca zgolj ročno in opravek uradnika, izsledovalca, zdravnika zgolj duševno delo?

A. Hotno dejanje.

Ako hočem onkraj potoka ter v to svrho skočim črezenj, je dejanje (= skok) učinek, ki ga je povzročil moj hoteči jaz. Kakor sproženemu petelinu strel, tako tudi tvojemu „hočem!“ v danih okoliščinah z nujnostjo sledi dejanje, ki naj vresniči hoteni smoter; „hočem!“ je v takem slučaju toliko, kakor — hočem uiniti. „Kajti ni ga pač človeka, ki bi hotel ali sploh mogel hoteti to, o čemer ve ali je vsaj uverjen, da pride,

¹ S tem pa še ni rečeno, da ima prav voluntarizem, t. j. tisto, danes precej razširjeno naziranje, ki trdi, da je hotenje temeljni činitelj naše duševnosti. „Dejanje, smotreno vresničevanje ciljev s primernimi sredstvi, je cvet in sad, ne pa kal in korenina v duševnem razvoju.“ (Dürr).

kakor pravimo, „samo“. Kdor bi n. pr. rekel „Hočem nekoč umreti“, ta bi moral predpostavljati, da „sicer“ ne bi umrl.“ (Rehmke). Dejanje, ki očitvidno prihaja iz hotenja, se imenuje hotno dejanje.

Začetek dejanju navadno tvori bolj ali manj jasno priučoča vednost, da imaš v dejanju sredstvo za dosego smotra. Kadar n. pr. skleneš, domačo nalogo iz materinščine „lepo“ izdelati, takrat je bistven del tvojega sklepa tudi misel, da se moraš v to svrho primerno potruditi: zbrati gradivo, ga pregledno razvrstiti, izraziti misli v pravilnem in gladkem jeziku itd. Zato pa „ni prav, v sklepu vpoštevati le predstavo smotra; tudi sredstvo, ki od njega zavisi smoter, je nujno potrebno za uspeh.“ (Ach).

Hotno dejanje očituje te-le³ zakonitosti:

1. Kdor hoče to ali ono, je uverjen, da mu je mogoče, s svojim dejanjem vresničiti to, po čemer hoteč stremi. Lepega vremena na pot v planine si pač želiš, nikar pa ga „hočeš“. Kako je v tem oziru, ko se začneš učiti te ali one tvarine? — Kajpada iz te zakonitosti sledi, da tije le bodoči dožitek možno hoteti; a — kar je, to je! *Facta infecta fieri non possunt*.

2. Hoteč smoter, istočasno hočeš tudi dejanje, ki ti naj vresniči smoter. Če hoče vrana piti, mora s hrasta iti, lepo uči ljudska modrost narodne prislovice. O Rockefellerju pravijo, da je že izmlada hotel postati najbogatejši človek na zemlji; in postal je v istini, ker je hotel tudi vsa sredstva, ki so bila edina pot do daljnega cilja. — Neredkokrat se zgodi, da je za vresničenje smotra še posebe potrebno hotenje dejanja; najbolj očitvidno je to takrat, ko smoter hočeš rad, „drage volje“, dejanje, ki bi ga naj vresničilo, pa nerad. O marsikom bi se dalo reči: „Komarje bi koval, ko bi mu kdo podkove delal.“ (N. pr.). V takem slučaju je včasih treba „nepretrgane verige hotnih dejanj, da dosežeš končni smoter.“ Kako se vrši vresničevanje „velikih ciljev“, ki jih hoče doseči znanstvenik, umetnik, državnik, genij ...?

3. Hoteč smoter, hočeš ob enem vse tisto, kar je v nujni zvezi z vresničenim smotrom. Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj. (N. pr.). Zakaj mora imeti „trdne živce“, kdor hoče postati zdravnik?

To, kar imenujemo „hočem“, ima svoj korelat v „nočem“. „Volja se namreč javlja zdaj kot moč, zdaj kot odpor. Radi tega izvrši človek ž njo toliko in tako velikih del in prav tako se, oprt na njo, ubrani te ali druge neugodnosti. To svojevrstnost volje si lahko misliš kot nekak vzvod, ki na eni strani dviga, na drugi pa se upira.“ (Billiod).

Psihični pojav „nočem“ ni nebivanje pojava „hočem“; in s tem, da nočem česa, tudi ni rečeno, da hočem kak negativno določen smoter. „Nočem“ je svojevrstno stremljenje ter stoji v istem razmerju do pojmov: odklanjam, se upiram, izbegavam..., kakor „hočem“ do pojmov: želim, hrepenim, si prizadevam...

Kadar česa nočeš, t. j. se na svojevrsten način čemu protiviš, takrat se tvoje stremljenje javlja v sledečih zakonitostih:

1. Kdor tega ali onega noče, je uverjen, da mu je mogoče, s svojim dejanjem zaprečiti nastopek tega, česar noče. Neozdravljiv bolnik jadikuje, da še ne bi rad umrl; nikar pa, vsaj dokler ga ne zapušča zavest, ne bo rekel: nočem umreti! Kako zavrneš to ali ono ponudbo, ki ti ne ugaja? — Kajpada je tudi „nočem“ obrnjen le na bodoči dožitek.

2. Kdor noče te in te neugodnosti, ta ne sme hoteti dejanja, ki bi jo povzročilo. Kako neki bi hotel do šestih ležati, če nočeš zamuditi vlaka, ki odhaja zjutraj ob šestih!

3. Kdor noče te in te neugodnosti, ta ne sme hoteti ničesar, kar je z njo v nujni zvezi. Kdor noče morske bolezni, ne more hoteti na razburkano morje.

B. Nehotno dejanje.

O telesnem naporu n. pr., ki je bil neizogiben pogoj, da dosežeš svoj smoter, veš zatrdno sedaj, ko stojiš vrh Triglava, da si ga hotoma prevzel takrat, ko si bil še v dolini, ker si pač hotel prispeti vrh Triglava. O marsikaterem dejanju, oziroma gibu, ki si ga pravkar izvršil, pa ne moreš izvestno reči, da bi ga bil tudi hotel izvršiti. Dejanje, ki ne nastopi vsled hotenja, temveč vsled drugih vzrokov, se imenuje nehotno dejanje.

Hotno in pa nehotno dejanje se temeljito razlikujeta v tem, kar ju povzročuje; izvor tvojemu hotnemu dejanju je tvoje hotenje, a nehotnemu čustvo ugodja, oziroma neugodja, ta ali oni dejanski stan v tvoji sosesčini ali pa zgolj tvarni dražljaji. Nehotno se izvrše: vsakovrstni goni, samogibne (avtomatske), odbojne (reflektorne), slutne (instinktivne) in pa izrazne kretnje.

1. Dejanje vsled gona. Kadar si lačen, žejen, v nevarnosti, kadar ti je vroče ali pa mraz, takrat ne hote ravnaš (= dejanje) v prid svojega organizma (= smoter); in spričo tega ali onega, na prvi pogled neumljivega dejstva začneš kar ne hote mu iskati razlogov („začudenje je začetek modrovanja“) itd. Te vrste dejanja povzročajo naši s čustvom ugodja ali neugodja obdani občutki, zaznatki in predstave; čustva tukaj nastopajo „z neposredno težnjo do dejanja“, kot gon. Dovolj, da vidiš, si predstaviš ali kako drugače doznaš to in ono, kar ti ugaja, in doznatku precej sledi dejanje. Kako se ti uveljavlja potreba svetlobe in gibanja? Kaj je izkušnjava, vabljenost predmeta?

Dejanja, ki jih povzročajo goni, so za človeka silnega pomena; ne glede na to, da jim je v prvi vrsti smoter ohranitev telesnega življenja, ima tudi mnogo tistih pojavov, ki jih imenujemo zanimanje za to in to ali „veselje“ do tega in tega, svoje korenike v gonih.

2. Samogibne kretnje. Tako se imenuje cela vrsta biologično nad vse važnih kretenj, ki jih povzročajo zgolj notranji dražljaji (kemično-fizikalne izpremembe v tem ali onem živčnem središču, zlasti v podaljšanem mozgu): utripanje srca, dihanje, krvni obtok, prebavljanje, izločevanje žlez, kretanje nekaterih mišic.

3. Odbojne kretnje so podobne avtomatskim, samo da jih povzročajo vnANJI dražljaji;¹ pri žvečenju n. pr. se košček jedila dotika sluznice na nebu in vsled tega nastane zaporedno gibanje goltanca, ki mu pravimo požiranje. Sem spadajo te-le, veliko smotrenosti očitujoče kretnje: kihanje, kašljanje, zoževanje zenice, zapiranje trepalnic, izpremembe dihanja in utripajoče žile spričo nekaterih dražljajev, nekaj obrambnih

¹ O živčnih procesih, ki ustrezajo odbojnim kretnjam, gl. str. 20.

in begu služočih kretenj, poslovanje čutil itd. Odbojne kretnje imaš do neke meje v svoji oblasti (gl. str. 21).

Samogibna in odbojna kretnja se izvrši, ne da bi pri tem bil v kateremsibodi oziru soudeležen kak duševni pojav.

4. **Instinktivno dejanje.** Podoben odbojnim kretnjam, a vendar samosvoj, je tisti tip nehotnih reakcij, ki jim pravimo instinktivno dejanje. Te vrste dejanja smo pač vajeni prisojati bolj živalim (selitev!); a tudi človek pogosto ravna — instinktivno, po slutnji. Kolikokrat nehote izvršiš dejanje, ki očituje več smotrenosti („zadel si v črno“), nego pa marsikatero ravnanje, ki je sledilo šele vsestranskemu preudarjanju. Kaj izpričuje v tej smeri „umestno“ vedenje v družbi, „zanesljiv“ nastop, „takt“? „Socialni“ instinkti!

Svojevrstnost instinktivnega dejanja je v tem, da so posamezne kretnje, ki jih vsebuje, vseskozi podrejene končnemu smotru in da jih ne povzroča enostaven dražljaj, kakor n. pr. odbojne, temveč ta ali oni dejanski stan, „položaj“. Instinktivno dejstvovanje nam je v svojem jedru prirojeno; vendar pa na njegove podrobnosti precej vpliva to, kar imenujemo izkustvo posameznika.

5. **Izrazne kretnje**, t. j. telesni spremljevalci naših duševnih dožitkov (gl. str. 54 in 106).

§ 40. **Kolikost (= moč in pa jakost) hotenja.**

A. Moč hotenja.

Tisto učinkovanje hotenja, ki mu v danih okoliščinah sledi izvršitev v zmislu odločitve, sklepa, namere, je svoje vrste duševni pojav, ki se imenuje utesnjevanje (determinacija). Bistvo determinacije je v tem, da povzroča „urejen tok predstav pri mišljenju in dejanju“¹; na njo je treba nasloviti upravičeni slavospev: „Moč nelzmerna je sklep!“ (Koseski). In v istem zmislu pač trdi veliki poznavalec človeške duše in mojster v hotenju, sv. Avguštin: Non, quia difficilia sunt, non audemus, sed quia non audemus, difficilia sunt. (Confessiones).

V koliko si izvršil, kar si hotel, to vselej pokaže uspeh, „delo“. In veščak trdi: „Močni človek hoče to, kar zmore, in

¹ Glej str. 88—89.

zmore, kar hoče.“ (E. Horneffer). Toda izkustvo uči, da tudi najbolj energično hotenje ne izvrši vselej tega, kar si nameraval. Kolikokrat ne moreš česa izvršiti „ob najboljši volji“. „Determinacija sicer skuša doseči smoter, ki si ga predstavljaš v sklepu, namenu ali vobče v hotenju. Ali nikar, da bi vsikdar tudi dosegel nameravani smoter. Lahko, da uspeha sploh ni ali pa se je vresničil drugače ali pozneje, nego si nameraval. Tudi stroj ne stori v istini (efektivno) tega, kar bi imel storiti po svojih odmerjenih (indiciranih) konjskih silah, ker se izgubi vsled trenja v stroju ni mogoče izogniti.“¹ (Ach).

Razmerje med izvršitvijo in pa nameravano izvršitvijo (ali med uspehom in smotrom) je moč hotenja. Moč, t. j. uspešnost tvojega hotenja je — od danega do danega slučaja — premenljiva količina, ki jo imaš do neke meje v svoji oblasti. „Hoteti, pravijo, je moči. Toda to je le pod dvema pogojem res: prvič, da hočeš edino to, kar je dosegljivo, drugič, da umeš hoteti. Hotenje namreč, ako naj kaj doseže, ne sme biti edino le napor tvojega duha, neka vrsta samotvorne napetosti tvojih živcev; take vrste hotenje lahko porabi vso svojo energijo brez uspeha ter se ob postavljenem cilju razbije.“ (Bernheim).

Vobče uspeh hotenja zavisi od jakosti determinacije v danem aktu hotenja. Čimbolj živo se javlja tisti „hočem!“ v odločitvi, tem močnejša je v obče težnja, ki določuje tok duševnih dogodkov v hotečem jazu. Jakost determinacije je merilo tvoje moči. Kaj se pravi: „Ljudem ne manjka moči, manjka jim volje.“ (V. Hugo).? — Kajpada je del te jakosti treba postaviti v račun pojavom, ki jih imenujemo nadarjenost, talent, zmožnost (z drugimi besedami: kakovost živčevja). Da pa nadarjenost sama še ne zagotovi uspeha, da je marveč treba tudi hotenja, to „molče trobenta“ dolga vrsta vseh tistih, ki so svoj talent — zakopali. To je misel globokoumnih besed:

Daß du nicht kannst, wird dir vergeben;
doch nimmermehr, daß du nicht willst.

Ibsen (Brand).

¹ Vzporejanje tega, kar zmore naše hotenje, in mehanskega učinka strojevega pa je le približna primera. Med strojem in našim psihofizičnim dinamizmom je marveč načelna razlika. (Ach).

Sicer pa za uspeh hotenja prihajajo v poštev pospešujoči in ovirajoči činitelji.

1. Pospeševanje hotenja. a) Istovrstna dejavnost pospešuje vresničevanje hotenega smotra, to se pravi, uspeh zavisi od tega, si li že kedaj izvršil determinacijo v tej ali podobni smeri. Kdo lažje dobi rimo na „okno“, pesnik ali nepesnik? V čem je „izkušena starost“? Je li upravičeno „občno izobraževanje“, ki se bodočemu „voditelju“ človeške družbe (zdravniku, vzgojevalcu, duhovniku, sodniku, tehniku, politiku...) daje v srednji šoli?

β) Čim jasnejši je hoteni smoter, tem hitreje in zanesljiveje se da vresničiti. Ne „nekaj“, marveč to in to kedaj postati, bi naj bil smoter dozorevajočega mladeniča. In marsikdo bi lahko rekel o sebi: „Tisoč misli je v moji glavi, tisoč ciljev pred mojimi očmi — nobene misli nisem vtelesil, nobenega cilja dosegel. Ležati len in zaspan na postelji pa sanjati o delu in zmagi — to je moje življenje.“ (Cankar).¹

Izjema so le taki slučaji, kjer se sredstva, ki so pogoj za dosego tega in tega smotra, ne dajo obenem s sklepom natančno določiti; to velja zlasti spričo tuhtajočega (kombinirajočega) in pa izsledujočega mišljenja. „In tako si stoje v življenju neredkokrat dvojevrstni ljudje nasproti: k občenemu obrnjeni iznajditelj in umetnik, ki vzlic veliki nadarjenosti ne doseže uspeha, in pa praktično nadarjeni človek, čigar stremljenje je obrnjeno na tesno označen smoter, ki se zanesljivo doseže.“ (Ach).

γ) Važno vlogo igra pri vresničevanju smotra čustvovanje hotečega jaza. Tako n. pr. „vsak telovadeec ve iz svojega izkustva, kako vplivajo godba, gledalci in sploh svečano občutje na njegov uspeh; v takih okoliščinah zlahka skočiš nekaj centimetrov više, nego pa sicer“. (A. Lehmann).

2. Oviranje hotenja. Ako vresničevanje hotenega smotra zadene na odpor, tedaj je odprto sledečih troje možnosti: 1. vresničenje se zakasni, 2. narediš napako, 3. smoter dosežeš le deloma.

Ovirano hotenje večinoma očituje to-le zakonitost: drugovrstna dejavnost ovira vresničenje hotenega smotra. Tipičen zgled so vsi slučaji, ko ti uspeh ogroža „stara navada“, ki je — železna srajca. Medea pretresljivo

¹ Izpoved Mihe Jošta („Volja in moč“).

vzklikne: „Video meliora proboque, deteriora sequor!“ Kako ti uspeva, kadar si skušaš to ali ono prvič „pritrgati“ na korist temu in temu ali pa vresničiti velik smoter, kakor je n. pr. „izpreobrnitev“, „prebujenje“, „novo življenje“ ...?

Izkustvo uči, da se jakost take ovire dá znatno oslabiti, če že ne popolnoma vničiti, in sicer po vodilu: *Gutta cavat lapidem, non vi — sed saepe cadendo*. Nad vse pristojen zgled: „V dnu svojega srca sem rekel: ‚Kmalu, kmalu se zgodi.‘ Rekel, sklenil. Kmalu bi bil storil in vendar nisem storil; a vendar nisem zopet zdrknil v prejšnje stanje, temveč sem stal čisto blizu ter malone omagal. Nato sem skušal vdrugič in skoraj bi bil pri cilju, kmalu bi ga bil dosegel in že držal. In vendar nisem bil pri cilju, nisem ga dosegel in ne držal; a tudi obotavljal se nisem med smrtjo in življenjem. Toda privajeno slabejše v meni je zmagalo nad nevajenim boljšim, in čim bliže je prihajal trenotek, ko bi imel postati ves drug, tem večja groza se me je lotevala. A zopet vrgla me ni in tudi ne odvrnila, ostal sem v strahu in trepetu.“ (Sv. Avguštín¹). In angelji, plavajoč v višavah ter nesoč, kar je bilo nesmrtnega v Faustu, tudi nam pojo:

Wer immer strebend sich bemüht,
den können wir erlösen!

B. Jakost (energija) hotenja.

Jakost hotenja je „izraz sile, ki ž njo stremiš za izbranim smotrom, in pa doslednosti, s katero ga skušaš vresničiti — vkljub pritiskajočim težkočam in včasih dolgotrajnemu prizadevanju.“ (E. Wentscher). Zgled: Vrsta učencev je v telovadnici dobila nalogo, da izvede novo, malce težjo vajo. „Nekaj se jih pri izvajanju sploh ne potruji, zato takoj omagajo; njih ravnanje se pač ne da imenovati energično. Drugi se impulzivno (z vnemo) lotijo stvari ter se izpočetka jako potrudijo; ko pa začutijo težavo, ko se n. pr. pojavijo bolečine v mišicah ali utrujenost, takrat prenehajo z izvajanjem. Tudi tem ne boš prisojeval posebne energije, vzlic vnemi, s katero so šli na delo ter skušali doseči cilj. Energijo marveč očitujejo tisti, ki se ne poprimejo le vaje z naporom vseh sil, ampak jo tudi izvedejo brez ozira na težkoče; očitujejo jo tisti, ki se

¹ Confessiones VIII., 11. pogl.

vedno iznova izpodbujaajo ter ne omagajo, čeprav nastopa čustvo neugodja, težeč po mirovanju in koncu vaje. Ti-le slednjič dosežejo, kar so nameravali, ker je izpodbuda, ki prihaja iz njihovega smotrenega hotenja, močnejša in obenem trajnejša od vseh težkoč, ki nastopajo ena za drugo.“

Trdnejše je potemtakem tisto hotenje, ki težje opeša ter ga je težje premagati.

Vse možne — jako številne — stopnje, ki jih z ozirom na energijo očituje posameznikovo hotenje, si lahko predočiš v obliki preme črte, ki imej na enem koncu ničišče (n. pr. trenutki popolne resignacije) in ki se v nasprotno smer raztezaj do skrajnosti (n. pr. ko človek zastremi po „brezmejnih ciljih“). Med tema krajnikoma se dajo razporediti vse stopnje stremljenja od najslabšega do najsilnejšega.

a) Zgledi slabotnega hotenja: brezbržnost, malobrižnost; neplodno načelo „kamorkoli, kakorkoli!“¹; skitalstvo, ahasverstvo, ki ga srečavamo širom modernega leposlovja²; uspavajoče geslo: tako je delal oče, tako dela vsa fara in tako bom delal tudi jaz; kričachi, širokoustneži, ki večno „nameravajo“ in o katerih pravi sv. Jeronim, da imajo meč neprestano potegnjen, a ne udarijo nikoli; „šleva“, vetrnjak, vihravec, omahljivec, „ki je kot na vetru goreča sveča“ (Fénelon); mobilium turba quiritum; ti, ki si se udal „v svojo usodo“; „pasivno stališče“; indiferecentizem.

b) Zgledi trdnega, silnega („jeklenega“) hotenja: primerjaj sošolca, ki je dolgo „praznoval“ in se sedaj, ko mu voda sili v grlo, na vse kriplje začne „guliti“, s tovarišem, ki je ves čas zmerno, a sproti delal in ponavljal; „fruges consumere nati“ pa stvarjajoči duh; trudoljubnost, odločnost; mož besed in mož dejanja, ki reče:

Prazne čaše, srca puna,
manje riječi, više čina,
tad će biti opet sretna
lijepa naša domovina;

R. Katalinić.

receptivna pa impulzivna „narava“; mehansko potekajoče hotenje kruhoborca in silna volja „tistih samotnih in močnih, ki

¹ Naš „laissez aller“!

² Klasičen zgled iz našega slovstva je Cankarjev „Potepuh Marko in kralj Matjaž“.

sekajo nova pota v goščavo“, junaka v boju, ki je rekel, da „nemogoče“ ni francoska beseda, junaka „z uma svitlim mečem“, ki mu je geslo, da „ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat dicere scientia“, junaka v odpovedi napram sebi (modrijan, mučenik, svetnik . . .), mladeniča, ki — upravičeno — poreče:

Meni se hoče širokih ravnin
in svobodnega obzorja,
meni se hoče mogočnih višin,
vladajočih zemlje in morja.

Župančič.

Skoro nepregledna množica odtenkov in „vsak si sam vtisne pečat svoje vrednosti; majhni smo ali veliki, kakor je pač naše hotenje“! (Smiles).

§ 41. Neizrazito hotenje.

Značilne lastnosti izrazitega hotenja, kakor ga doživljaš v obliki odločitve, trdnega sklepa, namere, so v tem, da doživiš svojevrstno psihično dejavnost („zares hočem“) in da je ves ta dožitek zelo živ. Marsikateri dožitek stremljenja, ki mu sicer vsakdanja govorica istotako pravi hotenje, pa očituje značilne lastnosti pravega hotenja v tako medli stopnji, oziroma v tako skrhani obliki, da ga psihoanaliza imenuje drugotno (sekundarno), t. j. neizrazito hotenje.

Tudi neizrazito hotenje je v svojem jedru hotenje, čeprav ne očituje vseh znakov izrazitega hotenja. In naše hotno delovanje se večinoma vrši vsled aktov neizrazitega hotenja. Možnih je tukaj četrto oblik: vajeno, medlo, okrajšano, še neizvršeno hotenje.

1. Vajeno hotenje. Tudi učinkovitost hotenja (determinacija) je pristopna vplivu vaje, t. j. izboljšanju uspeha s pomočjo ponavljanja. Čim večkrat hotoma izvršiš isto dejanje, tem slabši „hočem“ zadostuje za doseg smotra.

Ko si začel s pisavo grške abecede, takrat ti je bilo n. pr. spričo besede *ἡμέρα* za vsako črko treba posebne odločitve „hočem te zapisati!“ Sedaj pa kar vso besedo zapišeš ob enem in sicer čisto mehanski; smotra (= to in to hočem zapisati) si niti ne predstaviš več in namesto izrazitega „hočem!“, ki je bil potreben izpočetka, je sčasoma stopil nekaj rudimentaren „sem pripravljen“. Znanca na cesti pozdraviš mehanski

in prav tako mehanski si otareš roke po umivanju. In ako si se polagoma naučil, se premagovati, tedaj to ni nič drugega, nego da ti je s pomočjo vaje to in to dejstvo, ki je izprva bilo dokaj naporno, uspevalo lažje in lažje ter slednjič postalo nekaj, kar se razume samo po sebi. — Kaj izpričuje v tem oziru sleherna ročnost, ki jo ovladuješ („tehnika“ petja, glasbe, risanja, telovadbe; govorjenje v tujem in še bolj v materinem jeziku)?

Prehod od izrazitega, t. j. prvotnega, k vajenemu hotenju se izvrši polagoma ter zavisi od različnih činiteljev, zlasti od učinka prejšnjih determinacij. Vse vajeno hotenje zgovorno izpričuje, da je dejanje — šola hotenja.

Kajpada je vajeno dejanje v svojem jedru še vedno — hotno dejanje. Kar storiš „iz navade“, to je bilo pač nameravano in ne morebiti zgolj refleks. Ako vidiš dober grižljaj in si lačen, tedaj se ti nehote, t. j. reflektorno, pcede sline; to je sicer zelo smotren ustroj našega organizma, ali smotra refleksne kretnje si pač v danem slučaju ne predstaviš. Vse drugači pa je to spričo vajenega hotenja. „Ako mož, ki streže stroju, črez nekaj let vse kretnje izvrši mehanski, pač ne ravna reflektorno, temveč z namero, doseči uspeh, samo da tega ne namerava spričo sleherne kretnje, ampak hoče celotno dejanje. In torej ni le nastanek takega dejanja vse drugačen od nastanka odbojev; naj se kretnja izvrši še tolikokrat, iz hotnega ne postane nikoli nehotno dejanje.“

2. Medlo hotenje. Na svoj način se izvrši hotenje tedaj, kadar ni treba premagati posebnega ali pa sploh nobenega odpora, n. pr. ko imaš naviti svojo uro. Spričo takega dejstvovanja ni treba, da z energičnim aktom hotenja ojačiš učinkovitost dejanja (determinacijo), ki je pogoj vresničenju smotra.

Od izrazitega ali prvotnega, t. j. energičnega, se medlo hotenje razlikuje po načinu, kako v danem slučaju doživiš smoter in pa tisto dejalnost (aktualni moment), ki je pač glavni znak vsega hotenja. Spričo medlega hotenja ti hoteni smoter ni dan kot jasna predstava (= to in to hočem), temveč le kot nenazorna vednost (= ima se nekaj izvršiti); in namesto odločnega „hočem!“ doživiš tukaj le dejalnost, ki bi se dala izraziti z besedami „voljan, pripravljen sem, to in to storiti.“ Razlog tej neznatni dejalnosti je „dinamska stran“

medlega hotenja. „Ker ni odpora, zato tudi ni treba krepkejše determinacije in vsled tega ne posebne dejavnosti.“

Prav živo pa ti tukaj stopa pred oči sredstvo, ki je pogoj za dosego smotra. Medlo hotenje je skoraj nekako pričakovanje, namreč pričakovanje tiste predstave, ki dejanje začenja. Kako je v tem oziru, kadar potujoč po neznanem kraju vpoštevaš navodilo, da pri tem in tem znamenju kreni na desno?

V praksi vsakdanjega življenja uveljavljaš medlo hotenje zlasti takrat, kadar izvršuješ te ali one vrste naloge (dolžnost, napotek, načrt, povelje . . .), ki si jo prevzel, ali pa kadar ravnaš po svojem načelu. V dožitku „imam to in to storiti“ stopa hoteči jaz s svojo dejavnostjo v ozadje. Kaj izpričuje v tem oziru zidar, ki se drži graditeljevega načrta, vnet društvenik, ki deluje v zmislu (intencijah) društvenih pravil, slikajoči portretist, voznik spričo svarila „Izogibaj se na desno!“? Kaj uradnik, vojak, poveljnik ladje, služabnik . . ., ki v danem slučaju stori, „kar velewa mu stan“?

Determinacija, ki povzroči vresničenje smotra v zmislu naloge, pa ne prihaja od naloge, temveč od dejstva, da si prevzel vsebino naloge; pogoj uspehu je tvoj rudimentarni akt hotenja. A tvoja voljnost, to in to storiti, ki iz nje izvira dejanje v zmislu naloge, ima lahko različnih, dalje nazaj segajočih vzrokov; čestokrat je to trden sklep, da boš od sedaj naprej v danem slučaju tako in tako ravnal. In spričo tega lahko rečemo, da ravno medlo hotenje tvori prehod od izrazitega do neizrazitega hotenja.

3. Okrajšano hotenje, t. j. tako, v katerem ne nastopa ta ali oni bistveni znak hotenja ali pa je le rudimentarno razvit; zlasti dejavnost hotenja ni tukaj toli živa, kakor spričo energične odločitve. Tak akt hotenja je po navadi zelo kratek ter rad nastopi sunkoma; ko si n. pr. delj časa brezuspešno prizadevaš, da bi razrešil to ali ono vprašanje, kar namah skleneš: „hočem končati!“ In — rekel, storil! „Aktualni moment (dejavnost) je sicer pričujoč, toda le v rahli obliki, ker precej sledi vresničenje v zmislu smotra.“ (A ch). Ali če n. pr. spričo težkega beriva zdaj pa zdaj hotoma podvojiš svojo pažnjo, je tudi ta izpodbuda¹ okrajšan akt hotenja z neposredno izvršitvijo.

¹ Eden izmed tistih činiteljev, ki učinkujejo v nepretrganem duševnem delu in ki za kratko dobo vselej dvigne uspeh.

4. Še neizvršeno hotenje. Svoje vrste hotno dejstvo-vanje imamo v tistem hotenju, ki se še ni izvršilo (pričakovanje, težnja). To so pojavi stremljenja, ki po svojih znakih stoje nekako na sredi med odločitvijo in pa vresničenjem smotra; zlasti spada sem tisto aktivno pričakovanje, kakor ga n. pr. očituje lovec na preži, ko doznatku danega pogoja (= žival se prikaže) precej sledi vresničenje smotra (= strel).

Od aktivnega pa je treba razločevati pasivno pričakovanje, ko n. pr. pričakuješ obisk; glavni znak v tem dožitku je zgolj tvoja naperjenost v smeri, v kateri leži to, kar ima priti, brez vse dejalnosti.

Ako ti je v prvi vrsti smoter pred očmi, ne da bi si ob enem predstavljal tudi sredstvo, ki je pogoj za dosego smotra, tedaj govorimo o težnji; tako n. pr. težiš za vzorom popolnosti.

§ 42. Povzročevanje (motiviranje) hotenja.

Poleg obeh vprašanj, kako se javlja v duševnosti hotenje in kaj zmore, ima psihologija odgovoriti še na vprašanje: pod katerimi pogoji nastopi akt hotenja.

To, kar je povod, da v danem slučaju hočeš, se imenuje nagib (motiv) hotenju. Vprašanje n. pr., kaj je tega in tega „neslo“, „gnalo“ črez ocean, je vprašanje po motivu. „Akt hotenja ne prihaja iz ničesar, marveč je vsikdar motiviran, ima svoj zadostni razlog, ni absolutni začetek čisto novega dogajanja.“ (Eisler).

Motiv danega hotenja pa ne leži vselej kar „na dlani“; in prav lahko se pripeti, da, išoč nagib svojemu ali, še bolj, tujemu ravnanju, bona fide vzameš — quid pro quo. Prešeren je očital za ilirizem navdušujočemu se Vrazu, da „lákota dnárja, časti vléče pisárja drugám“; ali najbrž je Vraz bil v dno duše „prepričan“, da je prijateljjev očitek neosnovan. Žurnalist hoče vsekako biti le „čuvar javne morale“, bankir je o Božiču položil 100 K „za kurjavo mestnim ubožcem“.

Motiv pa ni morda neke vrste samostojna, vnanja sila, ki te primora, da v danih okoliščinah hočeš to ali ono; motiv je temveč le ena stran tistega celotnega dožitka, ki mu pravimo hotno dejanje. Večinoma je povod hotnemu dejanju s čustvom ugodja, oziroma neugodja obdan doznatek (navadno

predstava ali pa misel): berača si obdaroval, ker se ti je usmili; gorke rokavice si kupil, da bi te ne zeblo. Torej ne doznatki sami („hladen razum“), ampak čustva, ki obdajejo zaznatke, velevajo hotenju.¹ „Barva odločuje, ki z njo obdaš stvar, katera ti je namenjena.“ (Feuchtersleben). Kaj izpričujejo v tem oziru „sladke“ besede trgovca ali volilnega kandidata, „očetovski“ opomin zdravnikov itd.? Za nenavadno, veliko dejanje pa je brezpogojno treba še posebnega čustva — navdušenja; zgodovina uči, da velikih činov ni rodila abstraktna, temveč s čustvom navdušenja in ljubezni ožarjena ideja. „Premišljeval sem včasih o naši umetnosti in sem spoznal, da je vse postranska stvar in brez vrednosti, če ni ljubezni v srcu.“ (Cankar). In kaj neki vodi celokupno „ljudsko“ stremljenje v narodnostnih, verskih, ustavnih, gospodarskih . . . pokrelih? — Spinoza svetuje: Nec ridere nec lacrimari, sed intelligere! Toda li upravičeno?

Spor nagibov. Mnogotero položajev v vsakdanjem življenju izpričuje, da se človek ne uda kar tako trenutnemu impulzu, da ni zgolj suženj vsakovrstnih gonov, marveč se po svojem preudarku odloči za to ali ono možnost.² Zato pa doživiš „spor nagibov“ (konflikt motivov), kadar ti je voliti med tem in onim, se odločiti za to ali ono možnost. Spor nagibov se javlja kot nekako omahovanje duševnega subjekta („bi — ne bi?“), kot preudarjanje, t. j. ocenjevanje motivov; preudarjajoč primerjaš med seboj dve ali več vrednot, da bi izvedel, katera zasluži prednost. Navadno se spor motivov konča tako, da zmaga jačji, ali pa, če jih je več, najjačji, to se pravi: odločiš se v zmislu zmagovitega motiva.

Zgled: Zvonec je ob enajstih razglasil začetek božičnih počitnic. Vlaku odhaja ob dveh popoldne. A zvečer igrajo v gledališču „Potopljeni zvon“. Se li popoldne odpraviš domov ali pa ostaneš do jutri, da bo ti drevo mogoče v gledališče? Kajpada bi kar najbrže hotel biti v domačem krogu. Toda o bajni drami Hauptmannovi si čital in slišal toli laskavih ocen. Brez prestanka se ti, kakor tekmujoč, vrstijo predstave: domači

¹ Ὅπου μὲν αἰσθησις, καὶ λόγῃ τε καὶ ἡδονῇ, ἔπου δὲ ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμίας. (Aristotel).

² Prelep zgled iz našega slovstva je mladenič v Stritarjevi alegoriji „Sreča, Poezija in Prešeren“ ali pa Prešernov sonet o „kaši“.

krov — Potopljeni zvon, Potopljeni zvon — domači krov, ena mičnejša od druge. Ne veš, kateri bi dal prednost. Kar nakrat pomisliš: hrepenenje po domu se mi lahko izpolni tudi jutri, a želja, videti Hauptmannovo umetnino, najbrž ne več v do-glednem času. In pomislil — se odločil; misel je tvoje strem-ljenje nagnila v prid Potopljenemu zvonu: skleneš, odpotovati še le jutri. — Gost, „študirajoč“ jedilnik; kupec v trgovini s klobuki. Heraklej na razpotju. Buridanov osel.¹ Vedeževanje na gumbih!

Ko si se odločil za to in to možnost, pa je čestokrat še treba premisliti, je li izbrani smoter dosegljiv, kako, t. j. s ka-terimi sredstvi, bi se dal najlažje vresničiti, kaj bi bila posledica, ako ga vresničiš itd. Kajpada se je tukaj čestokrat treba obrniti do tuje izkušenosti:

Kam drži na desno cesta,
kam drži na levo pot?
Mož, povejte mi po skušnji:
kje se lažje ognem zmot?

Valjavec.

„Kadarkoli smo zmagali, vselej se je to zgodilo bolj s pre-močjo duha, nego pa s telesno silo.“ (Palacký). Kdor pa hoče „z glavo skozi zid“, ne da bi izkušal vestno preračunati vse, tudi bolj oddaljene činitelje, ki zlasti ob večjih nalogah prihajajo v poštev, ta „je podoben neumnemu možu, ki je sezidal hišo svojo na pesek; in vlila se je ploha in pridrle so reke in za-pihali so vetrovi in udarili ob tisto hišo in padla je in njen pad je bil grozen.“ (Ev. sv. Mat.).

Ako je „premišljeno“ dejanje prineslo večkrat uspeha, na-stane polagoma zavest, da imaš moč, tudi izvršiti, kar hočeš; in ta zavest je največjega pomena za razvoj samo-stojnosti in pa zaupanja v samega sebe ter tvori v prihodnje enega izmed glavnih motivov trajnemu in trdnemu hotenju.

Vendar pa ni tako premišljevanje nujno za sleherni akt hotenja; saj n. pr. hoteč izvršitev vsakdanjega opravila² že tako veš vse to, o čemer bi te poučilo tako premišljevanje. Njegova domena je vprvič hoteni cilj: „Ako

¹ Filozof Buridan (v prvi polovici 14. stol.) je bojda postavil vpra-sanje: Kaj neki utegne storiti lačni osel, stoječ prav na sredi med dvema kupoma sena enake velikosti in enake kakovosti?

² Gl. str. 136—137.

ob navadnem času vstaneš in se oblečeš, ako ješ in piješ, ako vršiš vsakdanja opravila, takrat ti za vse te in z njimi spojene čine večinoma ni treba posebne odločitve. Spričo dražljajev, ki prihajajo iz stvarnega položaja in tvoje duševnosti, se kar pojavi predstava dejanja, ki se naj izvrši, in dejanje res izvršiš. In vendar je sleherni izmed teh dejanj nekoč bilo hoteno; ko si se mu v otroški dobi priučeval, takrat je bilo treba zanj in za vsako posamezno kretnjo, ki jo vsebuje to ali ono komplicirano dejanje, in tudi za izgovarjanje sleherne besede posebnega sklepa, kakor še sedaj moraš to storiti, če se hočeš izuriti v novi ročnosti ali umetnosti ali se naučiti novega jezika.“ —

Psihična kavzalnost. Ako ima vsak akt hotenja svoj vzrok, vsaka odločitev spričo več možnosti svoj razlog, odkod pa potem tista čestokrat izredno živa zavest svobodnega dejanja in nehanja, ki se ne da utajiti in ki ti neposredno pravi, da si „sam“, t. j. po svoji volji, hotel prav tako in nič drugače? No, treba je vpoštevati, da „motivirano“ hotenje ni — vsiljeno hotenje. „Hotenje določujoča kavzalnost nima nič opravka z mehansko kavzalnostjo.“ Ako pravim, da je akt mojega hotenja motiviran, tedaj to ne pomeni nič drugega, nego da hotenje prihaja iz mojega jaza, se izvrši po bistvu mojega jaza, ki ničesar ne more brez motiva, a ga noben motiv ne sili, ker si vsled refleksije lahko determinira tudi motive¹. Medsebojnost motiva in pa hotenja, ki mu ustreza, je vse drugačna od medsebojnosti spričo stvarnega vzroka in učinka: motiv, ki je pogoj tvojemu hotenju, ni tuj činitelj, temveč dožitek tvojega hotečega jaza.

Vsakdanje izkustvo uči, da tisti dožitek, ki je za te bil nagib k temu in temu hotnemu dejanju, koga drugega morebiti ne „gane“; vabilu na ta in ta koncert si ti sklenil se odzvati, a tvoj tovariš ne. Kaj je „neumljivo“, „zagonetno“, „nepričakovano“ ravnanje? Vsakdo ima pač svoj „primeroma stalen, individualno drug način nagibanja k hotnemu dejanju.“ Ali izkuša praktično življenje v tem oziru uvaževati individualnost posameznikovo? Je li resničen pregovor, ki trdi, da „šiba novo mašo poje“? Postane li iz danega dožitka (predstave, misli) motiv ali ne, to zavisi neposredno od trenutnega stanja (konstelacije) v subjektovi duševnosti, posredno pa od dvojevrstnih dispozicij² njegovih, ki jim pravimo **znajaj in pa temperament.** —

¹ Gl. str. 89.

² Gl. str. 75—76.

Iz motivacijskih dejstev¹ pa sledi to-le:

1. Normalni človek je v določenih mejah gospodar svoje usode². Te meje tvori njegovo živčevje (temperament) in pa njegov značaj.³

2. V teh mejah je tudi gospodar svojega mišljenja, kajti s pomočjo determinacije lahko da svojim mislim samovoljen tok⁴.

3. Normalni človek je v vsakem oziru storilec svojega dejanja in zato odgovoren za svoje hotno dejanje. Njegovo hotenje ni vsiljeno, ni zgolj učinek vnanjih vzrokov, marveč je neposredno dejstvovanje njegovega jaza.

§ 43. Značaj.

Z besedo „značaj“ jemljemo več vrst med seboj različnih predmetov v misel. Najširji pomen te besede je duševna posebnost poedinca, t. j. skupnost svojstev, ki v svoji celoti tvorijo osebo, kar je posameznik „o sebi“ (gl. § 46). V bolj izrazitih slučajih pravimo namesto značaj v tem pomenu: čudak, posebnež, original. — Na nedosežen način je orisal 30 vrst (tipov) značajev v najširjem zmislu besede Teofrast, veliki učenec Aristotelov, v svoji zbirki „Značaji“.⁵

Značaj v ožjem pomenu pa je skupnost tistih dispozicij, ki iz njih izvira hotenje posameznika, drugače rečeno:

¹ Gl. tudi §§ 43, 44.

² Biti sam svoj gospodar — v tem je vsa umetnost življenja! (Turgenjev).

³ Premotri s tega stališča navodilo:

Kljubuj usodi,
mož sam svoj bodi!
Karkoli naj se ti zgodi,
usode gospodar si — ti.
Si ti! Če res, če cel si mož,
i svoj i nje gospod ti boš.
Usode ni,
usoda svoja — to si ti! Gregorčič.

⁴ Gl. str. 89.

⁵ Pred bralca stopa: hinavec, prilizovalec, besedavelj, butec, ugodnik, lopov, gobezdalo, lažnjivec, nesramnež, tenkovestnik, cinik, neroda, prego-rečnik, razmišljenec, surovež, babjeverec, nezadovoljnež, nezaupljivec, odur-než, neugodnik, ničemurnik, skopuh, bahač, ošabnež, strahopetec, oblastnež, stari norec, obrekovalc, prikrivalec, lakomnik.

svojevrstnost posameznikovega hotenja. Značaj kot svojevrstnost hotenja ti je deloma prirojen („narava“), deloma pa si ga pridobiš vsled vsakovrstnih vplivov, ki jim je posameznik izpostavljen že izza otroških dni. „Značaj je plod tega, kar si po naravi, in pa tega, kar je iz tebe naredila vzgoja, okolica, družba, z eno besedo življenje.“ (Ziegler). Ustvariš si pa značaj tudi sam s trajnim hotenjem in dejanjem, s samovzgojo. — Značaj v tem pomenu besede igra pri motiviranju našega hotenja velevažno vlogo. *Operari sequitur esse!* Zato pa lahko spričo posameznika, ki ga dobro poznaš, s precejšnjo verjetnostjo vnaprej rečeš, kako bo ravnal v danem položaju. Boš li pri koristolovcu iskal požrtvovalnosti, pri frazerju dejanja? Nasprotno pa življenje uči, da:

Mož vrli neomahno speje k cilju,
v izberi poti si sodnik je strog;
ne vda vabljenju se, ne vda nasilju,
ne moti hvala ga in ne porog.

Gregorčič.

Važnejša stran značaja v ožjem pomenu besede je tista, ki jo posamezniku polagoma ustvari („izkuje“) življenje, t.j. vzgoja, okoliščine, dožitki itd. Način in smer hotenja namreč določujejo vsi posamezni darovi poedinca: njegov samosvoj način občutenja, zaznavanja, predstavljanja, spominjanja, mišljenja, čustvovanja..., ki pa se še le pod danimi pogoji začno krepkeje razvijati. Zato pa ima odločilen vpliv na oblikovanje značaja izobraževanje uma, zlasti razsojanja, in pa negovanje čustvovanja s pomočjo prave vzgoje; a poleg vzgoje se silno očituje vpliv praktičnega življenja. „Izkušnje, ki je sprejemaš vase in notranje podelavaš, čestokrat težki dožitki, žrtve, ki jih nalaga življenje, — te dajejo tvojemu mišljenju (Gesinnung) stanovitnost in pogum, tvojemu hotenju odpornost, vsemu tvojemu bitju krepak značaj. Edino le njim je mogoče, vzbuditi v tebi moč, ki je nujno potrebna za značajnost in pa neodvisnost od činiteljev, ki bi radi tvoje hotenje spravili v drug tir.“ (E. Wentscher).

In značaj v najožjem pomenu besede je hotenje, ki se strogo in dosledno ravna po teh in teh načelih. V tem zmislu je neznačajnejš n. pr. tisti, ki zavrže („zataji“) svoja načela, brž ko ima priložnost, se z dobrikanjem komu prikupiti;

a „trden“ značaj „človek, ki je oblikoval vso svojo moč, ki je obdelal svojo naravo, da se mu pokori docela.“ Zlasti prehod v nove razmere je v življenju posameznika vselej večja ali manjša nevarnost za značaj; toda o trdnem, „jeklenem“ značaju veljajo tudi tukaj besede, da — fortuna non mutat genus!

§ 44. Temperament.

Temperament (kri) je — najbrž prirojena — svojevrstnost posameznikovega čustvovanja zlasti z ozirom na motivacijsko moč njegovih čustev. Kakor v zaznavanju, predstavljanju in spominjanju, tako očitujejo ljudje tudi v svojem temperamentu individualne razlike. Osobito učinkovanje hotenja (determinacija) se razlikuje od te do one vrste temperamenta.

1. Sangvinik (naglič ali „impulzivna“ narava) se v danem slučaju, zlasti ob čustvu ugodja, brž odloči, toda učinkovitost njegovega hotenja začne prav kmalu popuščati. Klasičen zgled je Črtomir, ki „se zažene, se pozneje vstavi.“

Uspeh sangvinikovega hotenja zavisi v prvi vrsti od poznanja samega sebe: ako tak človek ve, da je determinacija, t. j. učinek njegovega hotenja le bolj trenutna, tedaj ta nedostatek lahko izenači s trajnim resnim naporom. In izkustvo uči, da sangvinik doseže uspehov, ako pri svojem delu stoji pod trajnim pritiskom te ali one vrste. Brez takega pritiska pa je, zlasti kjer treba premagati več ovir, rad nestanovit in nezanesljiv. Tudi to je potemtakem dokaz, da — naturae non imperatur nisi parendo!

Sangvinik, ki mu ni znano, kaj je jedro njegovega temperamenta, večinoma očituje nekak nezdrav optimizem (brezskrbnost, malomarnost) ter stavi svoje neuspehe v čisto napačen račun, češ, saj se nisem resno potrudil, bila je le šala, ne pa pravo hotenje.¹

2. Kolerik (vročekrvna ali „senzitivna“ narava) je „zmiraj živahen, zdaj do neba vriskajoč, zdaj na smrt žalosten človek.“ Motivacija je spričo tega temperamenta izredno povečana, to se pravi, da malone vsako čustvo lahko postane povod hotenju.

¹ Zdrav optimizem, ki temelji v zavesti uspeha in občnega napredka v duševnem razvoju, pa je ena izmed najbistvenejših strani v dejstvomljanju trdnega in stanovitnega hotenja. (Ach).

Ker hoče „kar brž“ uspeha, čestokrat ne vpoštevava dovolj sredstev, ki so pogoj za dosego uspeha, ter se s svojim hotenjem rad prenaagli. Pravi vzrok njegovih neuspehov je šibkost (= neznatna stopnja) njegovega hotenja; toda intenzivno čustvo neugodja, ki spremlja neuspeh, ga priganja k novim naporom hotenja, ki po večkratnem neuspehu nazadnje dosežejo svoj smoter. Končni uspeh je spojen z živahnim čustvom ugodja.

3. Melanholik (težkokrvna ali „apatična“¹ narava) je slabič v hotenju: motivacija je pri njem neznatna, t. j. njegovo hotenje nastopi iztežka ter kmalu opeša. Ves duševni tempo je počasen in zmožnost, kaj izvršiti, je pičla. Nekak Damjan, ki pravi o sebi: „Človek se ziblje, kakor jadrenica na valovih, kadar vetra ni. Ziblje se, ne priziblje se nikamor. Sam Bog nebeški vedi, kaj je v njegovi krvi.“ (Cankar²). Značilno je zanj trajno čustvo neugodja, ki ga povzroča malone sleherni doznatek. Tak temperament je rodovitna gredica za tisto življenjsko naziranje, ki ga imenujemo pesimizem.

4. Flegmatik (hladnokrvna narava) je tipus počasnega, toda vztrajnega hotenja in pa srednje jakega čustvovanja. Flegmatika malokaj spravi do energičnega hotenja, a takrat mu je uspeh precej zagotovljen, ker njegova determinacija zelo počasi peša.

5. Premišljen človek očituje svojevrsten temperament, ki nadkriljuje vse druge; značilno je zanj močno in le v neznatni meri popuščajóče hotenje. Tukaj so dani najugodnejši pogoji za uspešno hotenje. Neuspeh v dejstevstvu premišljenega človeka je tudi spričo večjih ovir bolj izjema.

Vsak izmed teh petero tipov pa očituje od posameznika do posameznika še obilo individualnih odtenkov, ki jih v prvi vrsti povzroča doznavajoča stran njihove duševnosti.

§ 45. Sugestija; avtoriteta, ugled.

To, kar ima v mislih latinski izraz sugestija,³ bi se po naše reklo: vpliv. Komu kaj sugerirati, se pravi, na koga vplivati v tem ali onem zmislu. Ako govorimo v danem slučaju o vplivu, nam je pred očmi vsaj dvoje duševnih subjektov, ki

¹ Nevzdražljiva.

² Lepa Vida.

³ Suggestere = podtekniti.

sta v tej medsebojnosti, da je eden izmed njiju povod drugemu za svojevrstno mišljenje, čustvovanje in zlasti hotenje. Tako n. pr. govornik vpliva na poslušalca, pisatelj na bralca. Klasičen zgled literarnega vplivanja sta pač Werther in pa La nouvelle Héloïse (1761), ta evangelij narave, kjer Rousseau poje slavo naravnim tajnam in n. pr. določi, skoraj bi rekel — dekretira, kaj je „lepa pokrajina“.¹

Spričo sugestije moraš torej razločevati tisti v duševnem oziru aktivni jaz, od katerega prihaja vplivanje, in pa tisti duševno pasivni jaz, ki ga recimo moje vplivanje izpremeni v tem in tem zmislu. O tistem človeku, ki od njega prihaja duševni vpliv, pravimo, da je sugestiven (vpliven); o onem pa, ki si da kaj sugerirati, da je sugestibel (dostopen vplivu). Kaj izpričuje v tem oziru ta-le mični prizor:²

Hamlet. Ali vidite tam oni oblak, skoro ves podoben kameli?

Polonij. Za Boga! Resnično je podoben kameli!

Hamlet. Zdi se mi, da je kakor podlasica.

Polonij. Hrbet ima kakor podlasica.

Hamlet. Ali kakor kit?

Polonij. Čisto kakor kit.

So pa tudi take vrste slučaji, kjer sam na se vplivaš, t. j. si sam kaj sugeriraš (avtosugestija). Boječ človek n. pr. gre po noči skozi gozd, ves v strahu, da ga kdo napade, in — vsako tretje deblo ima za hudobnega roparja. Vseh vrst predsodki in fanatizem, lažnjivec, ki nazadnje verjame svoje laži, tisti, ki si sam daje poguma v tem ali onem položaju, domišljavi bolnik, ki ga je ovekovečil Molière, čestokrat „vzori“ itd. so tipični zgledi avtosugestije.

Toda v čem obstoji to vplivanje človeka na človeka, ki mu pravimo sugestija? Kdor pod vplivom (tuje) sugestije kaj verjame, čisla, stori, ta ne očituje svojega mišljenja, čustvovanja, hotenja, ta je marveč kar pasivno sprejel plod tujega mišljenja, čustvovanja, hotenja; pri tem pa ima vendar nekako zavest, da je taka misel, čustvo, dejanje — bilo produkt njegove-

¹ „Pokrajina v ravnini se mojim očem nikoli ni zdela lepa, če bi tudi morda bila. Jaz zahtevam hudournikov, skalovja, borovcev, črnih gozdov, gorovja, težavnih stez gor in dol, prepadov na desno in levo, ki mi pošteno bude grozo.“

² Shakespeare, Hamlet III. 2.

vega lastnega mišljenja, čustvovanja, hotenja. Potemtakem pe stopa pojem sugestija v tesne odnošaje s tistim pojmom, ki mu pravimo sledovanje (Nachfolge), ter se iznebi svojega na prvi pogled skrivnostnega obiležja. „Slediti komu“ pa se ne pravi — posnemati koga. Apostoli so Kristusu sledili in ne ga posnemali; dober zgled hoče sledovateljev in ne posnemačev. „Wie er sich räuspert und wie er spuckt, hat er ihm getreulich abgeguckt“, v tem je jedro posnemanja. Cankar se sramuje „posnemačev“, ki so mu „ukradli“ slog, dvomim pa, da bi ne bil vesel svojih sledovateljev (vrednih „učencev“).

Sugestija ni nič drugega, nego psihično vplivanje (učinkovanje) na koga ob izredno znižani samodejnosti njegovi. Zgledi: Somišljenik stranke verjame „svojemu“ glasilu na besedo, ne da bi sploh skušal dokazila kaj presojati; dovolj mu je, da to in to stoji — „črno na belem“. Dama X. si je kupila tak in tak, ne ravno lep klobuk, češ, lep je: zadnja moda je ta „model“ proglasila za lep. Med gledališko predstavo začne nekdo ob tem ali onem stavku ali pa celo besedi, ki jo je izgovoril igralec, ploskati; in kar naenkrat zaploskaš tudi ti. V prvem slučaju je člankar bralcu sugeriral svoje mnenje, v drugem moda kupovalki svoj okus, v tretjem neznanec tebi dejanje.

Sugestija je ena izmed tistih — prav nič nenormalnih — medsebojnosti, ki vežejo človeka s človekom. Da se mnogokrat ne moreš ubraniti duševnega (sugestivnega) vpliva, ki prihaja od tega ali onega človeka, to je dejstvo, ki ga je v življenju treba vpoštevati. Kako pa sugestivni človek komu, rekel bi, „izpreže“ njegovo mišljenje, čustvovanje ali hotenje ter mu „podtakne“ svojega, to je vprašanje, ki najbrž že zadeva ob meje človeškega spoznanja. — Hipnoza (uspavanje) se le kvantitativno razlikuje od sugestije, to se pravi, je le višja stopnja sugestije.

Avtoriteta. Sugestija tvori podlago temu, kar imenujemo avtoriteto, veljavo, ugled. Ta ali ona oseba, ki uživa moj ugled, mi s samim bivanjem svojim vzbuja spoštovanje in ljubezen, ki jih radovoljno plačujem s svojo vdanostjo. Avtoriteta torej ni isto, kar strah. „Avtoriteta, ki se na njo opira postava, apelira na vse drugačne elemente v bistvu človeka, nego li na strah.“ (Höfdding).

Avtoriteta je duševna sila, ki prihaja od te ali one osebe ali pa tudi stanu (duhovski, učiteljski...), socialne organizacije (država, društvo, stranka, razsodišče, zbor), šege (krvna osveta, pobratimstvo), ideje (demokracija, narodnost). Kakor katerasibodi duševna sila, tako tudi avtoriteta ne more drugače, t. j. po drugi poti, učinkovati na človeka, nego s pomočjo stvarnih sredstev („medijev“): s pogledom, z živo besedo, s pisanimi ali tiskanimi stavki. Toda uvaževati je treba, da so ti stvarni pripomočki le sredstvo in ne bistvo avtoritete. Iste besede in iste kretnje, ki učinkujejo takoj in globoko, ako jih rabi avtoriteta, ostanejo brez učinka, če nimajo v zaledju duševne sile, ki je bistvo avtoritete, ugleda. „Avtoriteta je vse, kar ima po svoji moči veljavo, po svoji veljavi moč: oseba, stan, socialna uredba, običaj, ideja.“ (Eisler).

V življenju stoji človek pod vplivom raznovrstnih avtoritet. Nobena te nima popolnoma v svoji oblasti. Ta učinkuje bolj na tvoj intelekt, druga zopet pretežno na čustvovanje in hotenje. Tako n. pr. slediš učenjaku, ki je „priznan“ veščak na svojem poprišču, brez upiranja, dočim na tvoje hotenje nima merodajnega vpliva. Po drugi strani pa n. pr. opazimo, da se otroci starišem brez ugovora pokorijo čestokrat še tedaj, ko že v znanju ali izobrazbi svoje roditelje daleč prekašajo; tukaj stariši ne vplivajo na razum, temveč na hotenje otroka. Vpliv umetnikov je postaviti v račun našega čustvovanja. Itd.

V svojem bistvu avtoritativni vpliv ni nič drugega, nego sugestija. A. je za me na tem ali onem polju avtoriteta, to se pravi, da njegovo sodbo v tem in tem predmetu sprejemem brez prigovora ter sem tudi pripravljen, jo braniti proti napadom, in sicer tembolj, čim višja avtoriteta mi je A. Veliki učinek priljubljenih „ljudskih“ govornikov, gonilna sila nekaterih gesel (enakost, svoboda, bratstvo!), moč vkoreninjenih šeg, običajev in starih tradicij (številka 13, petek, pregovori), priljubljenih knjig itd., vse to se opira na njih sugestivnost, rekli bi — duševno premoč, ki je v njih ali pa jim jo človek pripisuje.

§ 46. Oseba in osebnost.

Z besedo značaj vpoštevamo v prvi vrsti hotenje, z besedo temperament pa zlasti čustvovanje pozameznika; a kadar nam je do tega, da poudarimo vse tri strani (spoznavanje, čustvo-

vanje in hotenje) tiste nedeljive celote, ki se imenuje duševnost posameznika, tedaj rabimo izraz oseba, oziroma osebnost.

A. Oseba.

S tem izrazom zaznamujemo samobitnost človeka po duhu, to, kar je posameznik v duševnem oziru „ob sebi“¹ (= po prirojenem mu bistvu); ob tej besedi ne mislimo torej v prvi vrsti na človeka kot psihofizično bitje², temveč bolj na posameznika, v kolikor mu je lastno, na svoje oči gledati svet, t. j. na svoj način misliti, čustvovati, hoteti. (Ni torej morda rečeno, da bi oseba bila nekaj od telesnosti nezavisnega; ne, oseba se javlja v svojih aktih mišljenja, čustvovanja, hotenja in ti akti so v najtesnejši zvezi z živčevjem, zlasti z možgani, ter se izražajo na zunaj v raznih kretnjah).

Da beseda oseba res jemlje duševni obraz posameznika v misel, izpričuje najbolj nje latinska sestra „persona“,³ ki je Rimljanom zaznamenovala krinko obraza in ob enem to, kar krinka simbolizira — vlogo v igri⁴. In tudi nam danes n. pr. z vprašanjem, katere osebe nastopijo v nocojšnji premijeri, pač niso v mislih posamezni igralci, ampak ta in ta misleči, čustvujoči, hoteči „jaz“ iz nove drame, ki ga ima ta ali oni igralec tolmačiti občinstvu.

Vsak človek — v prirodozlovnem zmislu besede — brez izjeme, še otrok in blaznik, je ob enem tudi oseba, to se pravi, slehernik ima svoj, ta bolj, drugi manj izrazit način duševnega življenja, kajpada na podlagi svoje telesnosti. To je jedro besed: *Naturam expellas furca, tamen usque recurret.*⁵ In sicer je človek pred vsem oseba, nekaj samobitnega (kar je „ob sebi“, „per se“), absolutnega, neglede na druge osebe ali neosebe. Moja oseba n. pr. ni isto, kar moj jaz, ki je vselej nekaj relativnega, t. j. nekaj, kar se odnaša na kak drugi jaz (= ti, on) ali nejaz;

¹ Prim. pridevnika: osobit, osobiten (besonders geartet, eigentümlich, charakteristisch). — Gl. str. 143.

² Čeprav besedo oseba včasih rabimo v pomenu človek (n. pr.: osebni vlak, vstopnice za tri osebe, osebje itd.).¹

³ Iz: per se = v svojem „jestvu“ (stsl. jestvstvo = das Selbst).

⁴ Prim. — v enakem pomenu —: hrv. lice; rus. лицо; grški πρόσ-ωπον (ὤψ = oko), t. j. kar si po svojem očesu, ki je „zrcalo duše“.

⁵ Po naše bi rekli: Človek ne more iz kože skočiti. (N. pr.). Ali pa: Kolikor glav, toliko misli.

moj jaz se že opira na mojo osebo — to dejstvo je treba uvaževati, ako hočeš odgovoriti na vprašanje :

Kako pa, da vsakdo si pravi „jaz“,
ko vsakdo nosi drugačen „obraz“?

Medved.

„Oseba“ je nositelj (krstnega) imena, „jaz“ priimka! Ali imam vselej isto v mislih, ako n. pr. zdravnika, ki se piše dr. Mate Lešnik, ogovorim sedaj: gospod doktor!, drugikrat: prijatelj Lešnik!, prihodnjič: ti Mate!? — Kaj je osebna svoboda, osebni kredit, osebna žalitev, osebno vabilo, osebna zadeva, osebno očitjanje, osebna last?

Oseba je neke vrste model, ki je nanj, rekel bi, prikrojeno mišljenje, čustvovanje, hotenje posameznika. Zato imamo edino le v vpoštevanju osebe zanesljiv ključ za pravično presojo posameznikovega dejanja in nehanja. In poznavanje svoje samobitnosti bi bilo najvernejši svetovalc človeku na poti skozi življenje ob vseh važnejših postojankah, kakor so izbiranje poklica, potegovanje za to ali ono odgovorno mesto itd. Samo da je spoznanje samega sebe — najtežje spoznanje. Nekoč mi je eden mojih učencev nekam z bolestjo potožil: „Ko bi vedel, za kaj sem najbolj ustvarjen, precej bi se tega poprijel z vsemi silami.“ Opozoril sem mladega prijatelja, da s svojim križem ni osamljen in da se je že marsikdo zalotil ob „samogovoru“:

Stoj pred menoj, moj skriti obraz,
samo za hip, le kratek čas
naj te spoznam.

Župančič.

Γνωθι σεαυτόν, najdi samega sebe, to je pač življenjski ideal, ki ga ne smeš izgubiti izpred oči, ki pa se mu približati je dano le Apoloncvim izvoljencem; mnogi, ki so šli pošteno sami sebi naproti, so še le pozno dospeli do cilja.¹ „Razen ljudi, ki z nazorno gotovostjo razpoznajo in čutijo, kar vsebujejo najbolj svojega, razen ljudi, ki jim je dano, pazljivo motreč pojave v svoji duševnosti, razločiti to, kar prihaja iz globin njihovega bivanja, od tega, kar je bolj slučajnega, bo vedno dovolj takih, ki v bistvenosti vidijo nekaj nebistvenega in v nebistvenosti nekaj bistvenega, in tudi takih, ki si sploh ne vedo

¹ Goethe n. pr. si dolgo časa ni bil na jasnem, naj li išče izrazila svojim mislim in čustvom v besedi ali v mramorju.

sveta. Te vrste napačnih sodeb in te negotovosti človeka ne osvobodi nobena, tudi ne še tako natančno izvedena analiza duševnega stanja, ki se morda slučajno nahajaš v njem, temveč edino le dejanje in nehanje, ki se je izcimilo iz globine človeka ter s svojim nastopom izpričuje to globino.“ (Gaudig). Teh misli je tudi naš veliki iskalec samega sebe, češ :

Kuj me, življenje, kuj!
 Če sem kremen, se raziskrim,
 če jeklo, bom pel,
 če steklo — naj se zdrobim. Župančič.

B. Osebnost.

Po svoji osebi se posameznik silno razlikuje od posameznika. Koliko odtenkov leži med obema krajnikoma: človek, kakor jih gre „dvanajst na ducat“ pa

Umrl je mož!
 Kje tak je še med nami,
 kot on, ki spi v prezgodnji groba jami! Gregorčič.¹

Človeka z izrazito osebo imenujemo osebnost. Vendar pa bi se pač obotavljal, imenovati vsakogar, ki „mu ni zlahka najti para“, osebnost. Največji pretepač v fari gotovo ni osebnost, Jurčičevi „originali“ (Krjavelj, Smučiper...) istotako ne in vsak „čudak“ tudi ne. Kaj se torej vpoštevava, kadar pravimo: to je — mož, človek, umetnik...?

Spričo osebnosti prihaja v prvi vrsti v poštev samo-svoje pojmovanje nadvsakdanjih vrednot. „To je osebnost: krepko poudarjanje svojebitnosti, ki se očituje na tem ali drugem poprišču za človeka pomenljivih stvari.“ Tak človek živi svoje samobitno življenje kot posameznik in kot člen socialnih tvorb, kakor so: poklic, domovina, družba... Pravi znak osebnosti je potemtakem duhovna poglobitev. Dočim življenje poprečnikovo poteka le „impresionistično“, pod površnim vplivom trenutnih vtiskov, vidimo, da je človek, ki mu res gre častni pridevek osebnost, svoje življenje uravnal sub specie aeternitatis; to se pravi, njegovo dejanje in nehanje ne poganja iz vrhnih, temveč iz najnotrajnejših plasti njegove

¹ „Lavorika na grob možu“ (Fr. Erjavcu).

osebe, kjer se skriva to, „kar žlahtnega je“ v človeku. O takem človeku veljajo besede: „V svojih delih živel sam boš večno!“

Tvoja osebnost je torej samobitna poglobitev váse spričo vseh vprašanj, ki se tičejo najdragocenejšega, kar premoreš, — tvojega človečanstva.¹ Osebo in osebnost pa družijo ta-le medsebojnost: „Oseba je temelj osebnosti, osebnost pa proslava osebe. Kar je večnega, svojebitno dojeti, in kar je svojebitnega, v večno povzdigniti, to je naša naloga.“ (Niebergall).

Oseba je tvoja dedščina, osebnost — tvoja (etična) naloga, ki ti velevala, spraviti do veljave to, kar si v svojem najglobljem bistvu. Zato pa

Le tisto omiko jaz štejem za pravo,
ki voljo zadeva, srce in glavo —
vse troje!

Gregorčič.

¹ Prim. napis s Korytkovega nagrobnika:

Der Mensch muß untergehen,
die Menschheit bleibt; fortan
wird mit ihr das bestehen,
was er für sie getan.

Prešeren.

Sklep.

§ 47. Naziranjā o medsebojnosti telesa in duše.

Psihologija je danes empirična, t. j. na izkustvu temelječa veda, prav tako kakor prirodoslovje; skušajoč izslediti, „kakšni so psihični pojavi, katere znake imajo, katere prvine vsebujejo, kako jih med seboj veže vzročnost in smotrenost, katero zakonitost očituje početek in konec dožitkov, v kolikor so stanje in dejanje subjekta“, rabi psihologija iste pripomočke, ki so prirodnim vedam v novi dobi utrli zmagoslavno pot do „brezmejnih ciljev“ — opazovanje in eksperiment. Pa tudi sicer njeno bitje in žitje v marsičem nalikuje prirodnim vedam; tako n. pr. tudi s poprišča psihologije „zadnja“ vprašanja neizogibno vodijo v — metafiziko.

In vprašanje, ki se že v začetnih poglavjih postavi pred psihologa ter mu potem vedno in vedno iznova zdaj od te zdaj od one strani prihaja nasproti, vprašanje o medsebojnosti telesa in pa duše, drugači rečeno: tvarnosti in duha, je pač metafizično vprašanje prve vrste, t. j. bolj ali manj vprašanje svetovnega naziranjā.

Tisto medsebojnost, ki spaja tvorne procese v možganski skorji in pa duševna dejstva, skuša več filozofskih teorij pojasniti; nekatere izmed teh teorij segajo vsaj s svojim izvorom daleč nazaj v prošlost, deloma tje do prvih početkov grške filozofije.

A. Dualizem.

Dualizem je naziranje, da sta duh in tvar, psihično in fizično, duša in telo dve bitnosti, ki se docela razlikujeta med seboj. Medsebojnost duše in pa telesa skuša dualizem raztolmačiti na razne načine.

1. Kavzalna teorija ali teorija o medsebojnem učinkovanju telesa in duše¹ pravi, da na ta ali oni način vzdraženo živčevje povzroči ta in ta duševni pojav, a ta ali oni duševni pojav povzroči to in to kretnjo telesa. Ako s φ

¹ Die Wechselwirkungstheorie.

zaznamujemo fizičen proces, s ψ psihičen dožitek in s puščico $\gg$ kavzalno medsebojnost obeh, tedaj se da bistvo kavzalne teorije tako-le očrtati: ... $\varphi_1 \gg \varphi_2 \gg \psi_2 \gg \psi_3 \gg \varphi_3 \gg \varphi_4 \dots$ Zgled! Sedim pri odprtem oknu in čitam, a tam spodaj na vrtu je španski bezeg pravkar v bujnem cvetu (φ_1); pomladni vetrič je malce zganil to morje lilastih češuljic (φ_2) in na zračnih valovih je v sobo priplul nebroj zrnčec cvetnega prahu (φ_3) in mi, prispevši v nosnice, razdražil vonjalni živec (φ_4); sledi svoje vrste tvorni proces na tem in tem mestu v možganih (φ_5), začutim opojen vonj (ψ_5), vsled tega zasanjam o pomladni pokrajini (ψ_6), zahrepenim po nečem neznanem (ψ_7), odložim knjigo (φ_7) ter se napotim — čez plan (φ_8).

Medsebojno učinkovanje telesa in duše, kakor ga uči kavzalna teorija, bi se kar najkrajše dalo tako-le izraziti: duševni pojav ψ je lahko vzrok ali učinek tvarnega procesa φ . Z največjim poudarkom je to trditev izrekel začetnik novejšje filozofije Descartes¹ (Cartesius): telo in duša sta dve docela neprispodobni obliki vesoljne istinitosti; telo je bitje, ki je zanj značilna edino le razsežnost (*corpus = res extensa*), a duša bitje, ki je zanj značilno edino le mišljenje (*mens = res cogitans*).² Zato se ta teorija tudi imenuje dualizem.³ Treba pa je priznati, da dvojnost duševnega in pa tvarnega dogajanja postane pod vidikom medsebojnega učinkovanja „enota zakonite zveznosti, kojo proučevati je ena izmed glavnih nalog psihologije.“

Kot glavni ugovor tej teoriji se navajata neprispodobna različenost tvarnih in duševnih dogodljajev in pa načelo o ohranitvi energije.

a) Kako bi naj stvarno gibanje v prostoru postalo vzrok neprostornim duševnim procesom, kako bi naj akt hotenja imel za učinek to ali ono kretnjo, tako z upravičenim začudenjem vprašuje prvi ugovor. Toda ta neprispodobnost bi le tedaj bila odločilnega pomena, ako bi res mogli bistvo kavzalnosti zadovoljivo razložiti tam, kjer je vse dogajanje istovrstno, to je

¹ 1596—1650.

² Sicer pa da ima tudi duša za temelj neke vrste — psihično — substancijo, t. j. „nekaj, kar biva tako, da za svoj bitek ne rabi ničesar drugega.“

³ V grški filozofiji je jedro dualizma najjasneje in najedločnejše zastregel Aristotel.

spričo stvarnih procesov. Temu pa ni tako; „tudi spričo dveh vidnih krogel sunek ni umljiv vzrok, zakaj ena izroči gibanje drugi, temveč le nazorna oblika, v kateri se na neumljiv način izvrši ta izročitev“ (Lotze). Kateri dogodljaji so med seboj v kavzalni zvezi, o tem ne odločuje njih isto- ali inovrstnost, marveč edino le izkustvo, t. j. ugotovitev njihove redne istočasnosti ali zaporednosti.¹ Raznovrstnost sama po sebi torej ne nasprotuje kavzalni medsebojnosti telesa in pa duše!

b) Kjer je stvarni dogodljaj *a* povzročil stvarni dogodljaj *b*, tam tudi pričakujemo, da energija² vzroka po svoji količini odgovarja energiji učinka. Spričo tega pa se zdi, da kavzalna teorija o medsebojnosti telesa in duše nasprotuje počelu o ohranitvi energije, ki pravi, da se vesoljna množina fizikalno-kemične energije ne da niti povečati niti zmanjšati. Toda če n. pr. tresljanje zraka „povzroči“ občutek tega in tega glasu, je pri tem najbrž šlo nekaj energije v izgubo, in če akt hotenja „povzroči“ kretnjo roke, je utegnilo pri tem nastati nekaj nove energije. A potemtakem v obeh slučajih vesoljna množina energije ne bi ostala neizpremenjena. — Od te strani so najhujše napadali kavzalno teorijo. V koliko ji počelo o ohranitvi energije res nasprotuje, se danes še ne da presoditi.

2. Aristotelsko-tomistična teorija. Največji modroslovec srednjega veka, Tomaž Akvinski, je za Aristotelom zasnoval teorijo, ki je bila splošna do Descarta in si zopet osvaja duhove.

Telo in duša sta dve različni, a ne ločeni prvini. Dve različni prvini: stvarni in zgolj duševni deji so docela neprispodobni. Premikanje oči, ko gledam v svet, pa moja misel o svetu; moja hoja, ki mi jo ustavi zapreka na poti, pa drzni polet moje misli, ki ga ne ustavi nobena sila; moja telesnost, pa moja zavest, to so čisto heterogeni, svojevrstni pojavi. Duša, princip misli, svobodnega hotenja in zavesti, mora torej biti povsem različna od telesa. Vendar pa telo in duša nista dva ločena principa. To dokazuje že enotnost „jaza“, ki obsega obe prvini: jaz mislim, jaz hodim. Zlasti pa to dokazujejo deji občutenja in predstavljanja. Ti deji niso ne zgolj stvarni in ne zgolj psi-

¹ Na to je prvi opozoril angl. filozof Hume (izg. Jum, 1711–1776).

² Gl. str. 158, 2.

hični pojavi; njih zavestnost očituje psihični vir. Način, kako dojamajo svoj objekt, pa kaže na stvarne pogoje. Predstava o svetovju n. pr. mi kaže, če še tako zabrisane, vendar neutajljive poteze o obliki, velikosti, razdalji svetov. To so pa znaki tvarnih pogojev. Ker pa je občutenje in predstavljanje, nekaj enotnega, enoten življenjski pojav, ni mogoče, da bi tak pojav izviral iz dveh ločenih principov. Torej tvorita telo in duša enoten adekvatni princip in subjekt teh pojavov: združena sta v substancialno enoto.

Zato je že Aristotel dejal, da je duša *ἐντελέχεια* telesa, princip, ki telo udejstvuje, ki je telesu notranji princip življenja in čutenja. Pravtako je pojmoval Tomaž Akvinski dušo kot substancialni akt, ki daje bitju specifično dejanstvenost, kot substancialno formo, ki daje bitju specifični bitni lik.

Kot netvaren princip ima pa duša poleg delovanja, ki ji je skupno s telesom, svoje svojsko, zgolj psihično dejstvovanje: mišljenje in hotenje.

Tako se zdi „jaz“ na prvi pogled zgolj psihični subjekt, saj je zavest, ki se v njej sam sebe zave, nekaj psihičnega, vendar pa se skoro pokaže, da obsega in druží v bitni enoti dušo in telo, ko si po pravici lasti tudi telesne deje.

V tej teoriji ni nič tistega vprašanja, kako more telesnost delovati na duševnost. Tomaž Akvinski je sam učil, da je to nemogoče. Dražljaji, ki prihajajo iz sveta, po tej teoriji ne zadevajo le mehanično telesa, marveč živo, „oduševljeno“ telo ali „vtelešeno“ dušo, torej enotni „jaz“, ki jih po svoje sprejme in „doživi“.

Ta teorija ni lahko umljiva, a logične doslednosti ji ni mogoče odrekati. — —

Zgodovina novejšje filozofije uči, da so vrste znanstvenikov imele zaznamenovati vedno več nasprotnikov dualizma. V naj-novejšem času pa je treba zabeležiti nekak preobrat v tem oziru; znameniti izsledovalci, n. pr.: Sigwart, Stumpf, James... so — „dualisti“.

B. Monizem.

Monizem¹ se imenuje tisto naziranje, ki skuša „istinitost izvajati iz enega počela ter različne oblike tega, kar je, spra-

¹ *μόνος* = edin.

viti na eno praobliko“, bodisi da je to materija, energija ali pa duh.

1. Materializem.¹ Ta teorija — vsaj v najskrajnejšem odtenku — trdi, da so duševni dožitki v svojem jedru le fiziološki dogodljaji, t. j. tako in tako se gibajoča živčevina v možganski skorji²; to, kar se v istini vrši, kadar misliš, čustvuješ, hočeš, so take in take izpremembe v možganih.

S tem pa materializem ob enem trdi, da psihična dejstva niso takšna, kakor jih neposrednje doživljamo v posameznih pojavih svoje duševnosti. Toda če žalujem za umrlim očetom, da bi to ne bila prava pravcata žalost, ki se ji trenutkoma ves vdajam, temveč le zamotano gibanje stanic in vlakenc v mojih možganih? Nemogoče! Taki trditvi oporeka očitvidnost notranjega zaznavanja: doživljajoč žalost, izvem pač, kakšno je čustvo moje žalosti, ne pa — kakšna mu je stvarna podlaga, s katero bi ga materializem rad istovetil.

Duševnost se ne da doumeti iz svojih stvarnih pogojev. „V tej ali oni sliki Rafaelovi ugotoviti njene prvine, se ne pravi, sliko samo obrazložiti.“ (Fouillé). Zato pa materializem ni imel sreče, skušajoč raztolmačiti tisto medsebojnost, ki jo brez dvoma očitujejo stvarni in pa duševni procesi. „Tudi da imamo najpopolnejše znanje o fiziološkem dogajanju v stanicah in vlaknih

¹ Materia = stvar, t. j. vse tisto, kar ima teh le četrto svojstev: vztrajnost, razteznost, neprodornost in težnost.

Beseda materializem se rabi danes v štirih docela različnih pomenih. Razločuje se namreč prirodoslovni (ali filozofski), historični, etični (ali praktični) in pa logični materializem, vsak z večimi odtenki.

a) Prirodoslovni (filozofski) materializem (nanj se opira „mehanično“ svetovno naziranje): To, kar imenujemo — stvarno in duševno — istinitost, ni nič drugega, nego materija, oziroma nje gibajoči se atomi; in vse, kar „je“, se da raztolmačiti s pomočjo občnih fizikalnih pojavov (= z gibanjem atomov).

b) Zgodovinski materializem: Ves zgodovinski razvoj zavisi od gospodarskih činiteljev.

c) Etični materializem: Edino stvarne (= gmotne) dobrine zaslužijo, da streliš po njih.

d) Logični materializem: Tista „zmota mišljenja, ki zamenjava misel z nje znamenjem.“

² Sicer pa materializem nastopa tudi v drugačnih formulacijah. V ogt n. pr. je zmogel neokusno trditev, da možgani „izločajo“ misli po priliki tako, kakor jetra žolč ali pa ledvice urin!

velikih možganov, ki je z njimi v zvezi sleherni dožitek, in celo da nam je mogoče gledati v ustroj poslujočih možganov kot v kolesje tega ali onega stroja, vendar nikoli ne bi našli ničesar drugega, nego gibanje atomov. Ni ga človeka, ki bi mogel videti ali drugači čutno dognati, kako spričo tega nastajajo občutki in predstave.“ (Verworn).

Filozofski materializem — oče mu je grški polihistor Demokrit iz Abdere —, ena izmed največjih zablod človeškega mišljenja, je danes iz znanstva pač izgnan (po možeh, kakor so: Lange, Helmholtz, Wundt, Du Bois-Reymond, Paulsen ...).

2. Energetizem. Sloviti kemik Ostwald domneva, pobijajoč prirodoslovni materializem, da katerisibodi tvorni ali duševni proces ni nič drugega, nego izpreminjanje energije¹ iz te v drugo obliko, češ, počelo vsega bitka je energija (in ne materija). Energetizem je prav za prav neke vrste materializem; kar so materializmu atomi, to so energetizmu „v prostoru razvrščeni kompleksi energije“. Kadar misliš, čustvuješ, hočeš, se po mnenju energetizma te ali druge vrste energija, n. pr. kemična, pretvarja v „psihično“, in ko je ta in ta duševni dej končan, psihična energija takoj zopet preide v drugo obliko, n. pr. v gorkoto.

A psihična energija se bistveno razlikuje od vseh drugih vrst energije: dočim sleherne vrste nepsihično (kemično, mehansko, termično...) energijo zaznavamo s čutili, se noče prirodoslovcem posrečiti, da bi izsledili pot, kako bi nam bilo mogoče, objektivno opazovati duševne dožitke tega ali onega človeka, kakor n. pr. danes že lahko opazuješ tenjo posameznikovih kosti na Röntgenovem senčniku. Ta svojevrstnost psihične energije pa je le dokaz, da tvarnih procesov ni mogoče istovetiti z duševnimi.

3. Spiritualizem („objektivni“ idealizem). Diametralno nasprotje materializma je spiritualizem. Kakor si materializem prizadeva, da bi vso duševnost predložil le kot raznih vrst stvarno presnavljanje, tako skuša spiritualizem vso stvarnost poduhoviti, češ, „neposredna stran vse istinitosti je duh“ (um, volja) in duhovne sile vladajo ves tok sveta. In to, kar imenu-

¹ Energija (ἐνέργεια) = dejstvovanje, oziroma možnost dejstvovanja.

jemo stvarni svet, so le različne oblike, v katerih se nam javljajo, „zrcalijo“ v svojem jedru duhovni predmeti.

Toda je li z opostavkom „jedro — pojav“ odpravljena dvojnost „telo — duša“? Ali so „pojavi“ (prostornost, lik, barva..., ki jih očituje sleherna telesnost) morda — absoluten nič? Čemu neki se „duhovno jedro predmetov“ sploh javlja in zakaj je „pojav“ toli različen od tega, kar mu tvori duhovno jedro? Sama vprašanja, ki jim spiritualizem ne ve odgovora.

Že Platon je — brez uspeha — skušal z „idejo“¹ premagati nasprotje „tvarnost — duhovnost“; izmed novejših zastopnikov tega naziranja so najvažnejši: Leibniz,² Berkeley,³ Herbart, Lotze, Schopenhauer,⁴ Wundt.⁴

4. Panpsihizem. To naziranje domneva, da sleherni atom stvarne istinitosti vsebuje neke vrste primitivno „dušo“,⁵ ki pa se je stvarni delci ne zavedajo.⁶ Čim više razvit je organizem (rastlina, žival, človek), tembolj se ti oduševljeni atomi zgoščajo v zavestno in komplicirano duševnost, ki doseže svoj vrhunec „v skrajno podrobnem čustvovanju, v neizmerno bogatem mišljenju pesnika in misleca.“ — Te teorije se danes drži večina prirodoslovcev, osobito pa je nje goreč glasnik E. Haeckel. Tudi v leposlovju ji najdemo odmeva.

Panpsihizmu se ne da odrekati neke vrste poetična velepotenznost; ali prepada med stvarjo in pa duhom tudi panpsihizem ni premostil, saj pač s svojim izvajanjem — implicite — le priznava, da poleg fizičnih nahajamo tudi psihična dejstva.

C. Prehodne teorije.

1. „Dvostranska“ teorija. Telo in pa duševnost je prav za prav ena in ista bitnost, ki pa jo doznavaš z dveh različnih stališč. „Kar imenujemo duševnost, to je notranje bi-

¹ ἰδέα = misel, odtod „idealizem“.

² L. imenuje temeljne prvine vse istinitosti monade (μονάς = enota), trdeč o njih, da so v svojem bistvu nekaj duhovnega.

³ „Ni druge substancije, nego duh ali to, kar doznava.“

⁴ Sch. in W. trdita, da tvori jedro vesoljni istinitosti akt hotenja („voluntarizem“), dočim je Hegelu vse um (gl. zadnjo kitico prelepe Prešernove pesmi V spomin Andreja Smoleta).

⁵ Že Heraklit je trdil, da: πάντα φύκων εἶναι καὶ δαίμόνων πλήρη.

⁶ Psihičen dožitek, ki ne veš zanj, je — protislovje!

vanje iste enote, ki jo na zunaj zaznavaš kot telo,¹ ki spada k tej duševnosti“, kakor se ti isti polkrog od te strani kaže uleknjen, od druge pa izbočen.² Pogoj za nastopek duševnih dejstev je res da poslovanje živčevja; toda kadar slišiš, čustvuješ, hočeš..., se v istini izvrši le en proces, ki pa opazovanju nudi dvojje „strani“: od vnanje strani je to tvaren, od notranje pa duševen dogodljaj (občutek, predstava, želja...).

V jedru je to teorijo, ki se je osobito drže Fechner, Spencer, Höffding, zamislil že Spinoza³ (1632—1677), izvajajoč, da se nam ena absolutna substancija⁴ dá spoznati le v obeh svojih „atributih“: kot razsežnost⁵ (= telo), kadar jo objektivno, t. j. vnanje, kot mišljenje⁶ (= duh), kadar jo subjektivno, t. j. notranje motriš.

Tudi ta teorija ne obrazloži, kar bi imela obrazložiti, ampak celo v višji meri od drugih poudarja raznovrstnost stvarnega in pa duševnega sveta: telesna „stran“ je razsežna ali pa se vsaj mora ravnati po zakonih geometrije in matematične fizike; a duševna „stran“ je nerazsežna, ne moreš ji izmeriti dolgosti, širokosti, globokosti, ne prostornosti in ne hitrosti. „Enotna substancija, ki se bojda izraža v obeh atributih telesnost-duševnost, ni nič drugega, nego beseda, ki le izraža željo, se izogniti dualizmu, ne da bi v istini premostila prepad našemu razumevanju.“ (Stumpf).

2. Psihofizični paralelizem. Ta teorija uči, da telo in pa duša ne učinkujeta medsebojno drug na drugega, marveč da tvarna in pa duševna vrsta procesov v vsakem živem bitju „tečeta vzporedno“. Podlago obojnemu dogajanju pa tvori ene vrste substancija;⁷ vsak duševni proces je neločljivo spojen s

¹ Oziroma živčevje.

² V pojasnitev tega razmerja se navaja tudi misel, ki je izražena v dveh jezikih (Höffding) ali pa na obresti naložen kapital, ki je za izposojevalca dolg, za upnika pa premoženje (Lasswitz).

³ Iz Descartesovega dualizma substancij (glej stran 155) je Spinoza razvil svoj dualizem atributov ene substancije, torej substancialni monizem.

⁴ Spinoza jo imenuje: Deus sive mundus.

⁵ Extensio.

⁶ Cogitatio.

⁷ Ebbinghaus, Ziehen, Wundt, Huxley, Ribot... so Spinozovo teorijo preosnovali v „psihofizični paralelizem“, ki je v svojem jedru — monizem substancije, a dualizem funkcij.

tem in tem tvarnim (ki se pri človeku in višjih živalih odigrava v možganski skorji, pri nižjih živalih pa v tistih delih živčevja, ki odgovarjajo možganski skorji človeka in višjih živali). Dualizem dogajanja tukaj vodi k monizmu bivanja.

Obe vrsti dogajanja, psihična in fizična, po tej teoriji tečeta vseskozi vzporedno, kakor dvoje paralelnih črt, ne da bi odgovarjajoča si dogodljaja $\varphi - \psi$ kedaj učinkovala drug na drugega. Vselej, ko nastopi fizični dogodljaj $\varphi_1 \varphi_2 \dots \varphi_n$, ob enem nastopi ustrezajoči mu psihični dogodljaj $\psi_1 \psi_2 \dots \psi_n$, dočim se psihično dejstvo ne pojavi, dokler ni nastopil njega fizični pogoj. Potemtakem je ψ funkcija (v matematičnem pomenu besede) člena φ , ki je v tej medsebojnosti neodvisna premenljivka.

Toda tudi psihofizični paralelizem ni pretvoril v eno tega, kar se kaže dvojno; saj mu pač za izhodišče služi trditev, da imamo v tvarnosti in pa duševnosti dvoje docela različnih vrst dogajanja, prostorno-tvarno in pa duševno. Zdi se, da ta teorija daje več ugank, nego pa jih reši. Če je res duševno in pa stvarno dogajanje dvoje svetov, ki imata vsak svojo kavzalnost, kje pa nam je potem n. pr. iskati vzroka občutkom, ki jih vendar stavimo v račun tvarnih dražljajev? In duševna dejstva so po tej teoriji brez vsega vpliva na telo; „ljudje ustanavljajo države, pišejo pesmi, prirejajo shode (tudi take, kjer igrajo vlogo zračni tresljaji in možganski procesi, ki odgovarjajo besedi psihologija), gnani od fizičnih sil, kakor da ni mišljenja, čustvovanja in hotenja na svetu.“ —

* * *

Vprašanje o medsebojnosti telesa in duše je torej metafizično, zato pa zunaj mej zgolj empirične psihologije. Samo izkustvo ne more dati odgovora. Izkustvo more le dati snovi — metafiziki.

Slovensko-nemški slovarček

važnejših izrazov iz Psihologije.

Bahač, der Prahls	dejanski stan, der Tatbestand
barva glasu, die Tonfarbe	dejstvo, die Tatsache
besedavelj, der Redselige	dejstvovati, tätig sein, wirken
besnost, die Tollheit	delo, die Tat, das Werk
bistven, wesentlich	dobrina, das Gut
bistvo, das Wesen, der Daseinsgrund	dogajanje, das Geschehen, der Vorgang
bitek, die Existenz	dogodljaj, das Geschehnis
bivanje, das Existieren	dojeti (dojamem), psychisch erfassen
blaznik, der Irrsinnige	dojetnost, die Faßlichkeit
bol, der Schmerz	dokazilo, der Beweisgrund, das Argument
bolečina, der leibliche Schmerz	domnevati, vermuten
bolečinska točka, der Schmerzpunkt	doslednost, die Folgerichtigkeit, die Konsequenz
bolest, der seelische Schmerz	dotik, der Inhalt der Berührungsempfindung
brezbrižnost, die Interesselosigkeit	dotikanje, das Berühren, der Berührungsakt
buteč, der Tölpel	doumeti, begreifen, mit dem Verstand erfassen
ceniti, werten, schätzen	doznatek, die Kenntnissnahme, der Inhalt des Gegenstandsbewußtseins
človečanstvo, die Menschlichkeit	doznati, Kenntnis nehmen von etwas, zum Bewußtseinsgegenstande machen
čudak, der Sonderling	doznavanje, das Kenntnissnehmen, der Akt des Gegenstandsbewußtseins
čustvo, das Gefühl	dožitek, das Erlebnis, der Erlebnisinhalt
čustvovanje, das Fühlen, der Gefühlssakt	doživeti, erleben
čustvovati, ein Gefühl erleben	doživljanje, das Erleben, der Erlebensakt
čut, der Sinn	dražiti, reizen
čutilo, das Sinnesorgan	dražljaj, der Reiz
čutiti, gefühlsmäßig erfassen	dražljajska nižina, die Reizschwelle
čutiti za (umetnikom), nachempfinden, nachfühlen (dem Künstler)	
čutnost, die Sinnlichkeit	
dar, die Gabe, das Talent	
dej, der Akt	
dejalnost, die Tätigkeit, die Aktualität	
dejanje, die Handlung, das Tun	
dejanje in nehanje, das Tun und Lassen	

dražljajska višina, die Reizhöhe	izrazit, ausdrucksvoll
dražljivost, die Reizbarkeit	izrazna kretnja, die Ausdrucksbewegung
drugoten, sekundär	izsledek, das Forschungsergebnis
drugovrsten, fremdartig	izsledovalec, der Forscher
duh, der Geist	izsledovati, wissenschaftlich untersuchen, forschen
duhoven, geistig	izvesten, gewiß
duša, die Seele	izvestnost, die Gewißheit
duševen, seelisch, psychisch	izvršitev, die Ausführung
duševnost, das Psychische	izvršiti, vollbringen, ausführen
glas, der Ton, der Klang	izžarjevanje čustva, die Gefühlsausstrahlung
gledati, schauen	jakost, die Stärke
globokoumen, tiefsinnig	jasen, klar
gobezdalo, das Plappermaul	jasnost barve, die Farbenhelligkeit
gon, der Trieb	javlja se, in Erscheinung treten
gorkotna točka, der Wärmepunkt	kakovost, die Qualität
groza, das Grausen, der Schauer	kolebanje paženja, die Aufmerksamkeitsschwankung
hladnokrven, kaltblütig	količina, die Größe
hoten, gewollt, willkürlich	kolikost, die Quantität
hotenje, das Wollen, die Wollung, der Willensakt	koristolovec, der Eigennützig
hoteti, wollen	košatiti se, großtun
hotoma, vorsätzlich, geflissentlich	lakomnik, der Habgierige
inovrsten, ungleichartig	lastnost, die Eigenschaft
istinit, tatsächlich, real	lik, die Gestalt
istinitost, die Tatsächlichkeit, die Realität	lopov, der Schurke
istovetiti, identifizieren	loputa (možganska), der Lappen
istovrsten, gleichartig	malobrižnost, die Gleichgiltigkeit
izbegavati, ausweichen	marati, mögen, beachten
izkustvo, die (dauernde) Erfahrung, die Empirie	medlo hotenje, schwaches Wollen
izkušenost, die Erfahrungheit	medlost (predstave), die Mattigkeit
izkušnja, die (einmalige) Erfahrung	medsebojnost, die gegenseitige Beziehung
izmislek, das Phantasieprodukt	meniti, meinen
izmisлити, ersinnen, erdichten	mešana čustva, das Mischgefühl
izmišljanje, die Phantasietätigkeit, das Phantasieren	milina, die Anmut, die Lieblichkeit
izmišljivost, die Erfindungskraft, die Phantasie	misel, der Gedanke
iznenaditi, überraschen	mišljenje, das Denken, der Denkakt, die Gesinnung
izpodbuda, die Aufmunterung	moč, die Macht, die Kraft
zpodbujati, aufmuntern	moči (morem), können, imstande sein
izpoved, die Aussage	motriti, betrachten
izpreobrnitev, die Bekehrung	možnost, die Möglichkeit
izpričevati, bezeugen, dartun	mrazna točka, der Kältepunkt
izraz, der Ausdruck	načelo, der Grundsatz

način, die Art und Weise, der Typus	obotavljati se, zögern
način predstavljanja, der Vorstellungstypus	obrazložiti, begründen
način spomina, der Gedächtnistypus	ocenjevati, bewerten
način zaznavanja, der Wahrnehmungstypus	očitovati, zur Schau tragen
nadarjenost, die Begabung	očivideti, augenscheinlich, offenbar
nagib, der Beweggrund, das Motiv	odbojna kretnja, die Reflexbewegung
naglič, der Hitzkopf	odločitev, die Entscheidung, der Entschluß
nagnjenje, die Neigung, der Hang	odločiti se, sich entscheiden, sich entschließen
namenoma, der Vorsatz	odločnost, die Entschiedenheit, die Entschlossenheit
namenoma, vorsätzlich	odmislek, das Abstraktum
namera, die Absicht, das Vorhaben	odmisli, abstrahieren
nameravati, beabsichtigen	odmišljanje, das Abstrahieren, der Abstraktionsakt
namestovati, vertreten, vicariieren	odnašati se, sich beziehen
naperjen, eingestellt auf etwas	odnos, die Beziehung
naperjenost, die Einstellung	odpor, die Widerstandsempfindung
napor, die Empfindung der Anstrengung	odpoved, die Entsagung
naslajati se, sich ergötzen	odtenek, die Nuance
naziranje, die Anschauung	ogorčenost, die Entrüstung
nazoren, anschaulich	okoliščina, der Umstand
nehoten, ungewollt, unwillkürlich	okrajšano hotenje, das abgekürzte Wollen
neizrazit, unausdrucksvoll, uneigentlich	okus, der Geschmack, der Geschmacksinn
ne možnost, die Unmöglichkeit	okušanje, das Schmecken, der Schmeckakt
neugodje, die Unlust	okušati, schmecken
neugodnik, der Unangenehme	omagati, erlahmen
nevoljnost, die Unwilligkeit, der Mißmut	omahljivec, der Wankelmütige
nezaupljivec, der Mißtrauische	opaziti, durch das Beobachten feststellen
nezavest, die Bewußtlosigkeit	opazovanje, das Beobachten, der Beobachtungsakt
nujen, notwendig	opazovati, beobachten
nujnomiselnost, die Denknötwendigkeit	oporekati, widersprechen
nujnost, die Notwendigkeit	osnovni glas, der Grundton
občutek, der Empfindungsinhalt	označiti, kennzeichnen, charakterisieren
občutenje, das Empfinden, der Empfindungsakt	paziti, aufmerken
občutiti, empfinden	pazljivost, die (aktive) Aufmerksamkeit
občutje, die Stimmung	paženje, das Aufmerken
oblikovati, gestalten, bilden	paznja, das Aufmerken
obnavljanje, das Reproduzieren, der Reproduktionsakt	
obnovek, der reproduzierte Inhalt	
obnoviti, reproduzieren	

pisana barva, die bunte Farbe	prepoznati, wiedererkennen
počelo, das Prinzip, der Urgrund	presojeti, beurteilen
poduhoviti, vergeistigen	preudarek, die Überlegung, das Ergebnis des Überlegens
poglobitev, die Vertiefung	preudarjati, überlegen
pojasnitev, die Erläuterung	pridobljen, erworben
poluta (možganska), die Hemisphäre	prigovor, die Einwendung
pomniti, im Gedächtnis behalten, sich gemerkt haben	prikrivalec, der Hehler
pomnjenje, das Behalten, das Merken	prirojen, angeboren
poobčiti, verallgemeinern, generalisieren	prizadevati si, sich bemühen
poprečnik, der Durchschnittsmensch	prvina, das Element
poprišče, das Arbeitsgebiet	radost, die Fröhlichkeit, die Wonne
popuščanje (asociacij), das Nachlassen, das Lockerwerden	radovati se, frohlocken
posebnost, der Eigenmensch	radovoljno, freiwillig
posebnost, die Eigenart	rahločutnost, das Zartgefühl
poslovanje, die Tätigkeit, die Funktion	ravnjanje, die Handlungsweise, das Verfahren
posnemač, der Nachäffer	ravnodušnost, der Gleichmut
posnemalec, der Nachahmer	razbirati, zergliedern, analysieren
posnemati, nachahmen	razjarjenost, der Ingrimm
povod, die Veranlassung	razkoračiti se, sich spreizen
povzročiti, verursachen	razločen, deutlich
pozornost, die (passive) Aufmerksamkeit	razločevati, unterscheiden, auseinanderhalten
prapojav, das Urphänomen	razlog, der Grund
pratvorivo, das Protoplasma	razmestitev, die Lokalisation
predmet, der Gegenstand, das Objekt	razmišljati, nachdenken
predstava, die Vorstellung, der Vorstellungsinhalt	razpolozenost, das Aufgelegtsein
predstaviti si, sich etwas vorstellen	razsodek, die Entscheidung, das Urteil
predstavljanje, das Vorstellen, der Vorstellungssakt	razsoditi, entscheiden, urteilen
pregorečnik, der Übereifrige	razsodnost, die Urteilstkraft
prehajanje pažnja, die Aufmerksamkeitswanderung	razsojanje, das Urteilen, der Urteilsakt
preizkuševanec, die Versuchsperson	razviden, evident
premislek, die Besinnung, das Ergebnis des Besinnens	razvideti, ersehen
premišljati, sich besinnen	razvneti se, sich ereifern
premišljen človek, der Besonnene	razvnetje, der Affekt
prepoznatek, die Wiedererkenntnis	ročnost, die Fertigkeit
	samobiten, selbständig, eigenartig
	samodejen, selbsttätig
	samogiben, automatisch
	samovoljen, eigenwillig, willkürlich
	sestavina, der Bestandteil
	sestavje, die Zusammensetzung
	skitalstvo, der Bohémismus
	skleniti, beschließen, einen Vorsatz fassen

sklep, der Beschluß, der Vorsatz; das Gelenk	tezanje, das Spannen
sklepni občutek, die Gelenksemp- findung	težiti, trachten, tendieren
sledovanje, die Nachfolge	težkokrven, schwerblütig
sledovati, nachfolgen	težnja, die Tendenz
slep za barve, farbenblind	tir (živčni), die Bahn
slišanje, der Hörakt	tlačna točka, der Druckpunkt
slutiti, ahnen	tlak, die Druckempfindung
slutnja, der Instinkt	togota, die Zornwut
smoter, das Ziel	trudoljubnost, die Emsigkeit
smotrenost, die Zielstrebigkeit, die Zweckmäßigkeit	tuhtati, grübeln
spomin, die Erinnerungsfähigkeit, das Gedächtnis	tvar, die Materie
spominjanje, das Erinnern, der Erinnerungsakt	tvaren, materiell, physisch
spominjati se česa, sich erinnern, gedenken	tvorjenje predstav, die Vorstel- lungsproduktion
spor nagibov, der Kampf der Mo- tive, der Motivenkonflikt	učinek, die Wirkung
spodobnost, die Fähigkeit	učiniti, bewirken, zuwege bringen
spoznanje, eine Mehrheit von Er- kenntnissen	učinkovitost, die Wirksamkeit
spoznati, erkennbar	ugajati, genehm sein, gefallen
spoznati, zur Erkenntnis gelangen, erkennen	ugled, das Ansehen
spoznava, die (einzelne) Erkenntnis	ugodje, die Lust
spoznavanje, das Erkennen, der Erkenntnisakt	ugodnik, der Gefällige
spoznavati, nach Erkenntnis streben	ugotoviti, feststellen, konstatieren
srd, der Zorn	um, der Verstand
<u>sredstvo, das Mittel</u>	umikati se, sich entfernen
staničje, die Zellenkolonie	umovati, raisonnieren, philosophieren
stanje, der Zustand	upirati se, widerstreben
stanoviten, standhaft	uspevati, gelingen
stopnja, der Grad	ustrezati, entsprechen
stremljenje, das Streben, die Stre- bung	ustroj, das Gefüge, die Organisation
svojevrsti, eigenartig	uvaževati, berücksichtigen
svojstvo, die natürliche Beschaffen- heit	uveljaviti, zur Geltung bringen
širokoustnež, der Großsprecher	uveljaviti se, zur Geltung kommen
šleva, die Memme	uvideti, einsehen
šum, das Geräusch	uvidevanje, die Einsicht, die Evidenz
telesnost, die Leiblichkeit	uzreti, erschauen, intuitiv erfassen
tenkovestnik, der Kleinliche	vajeno hotenje, das geübte Wollen
	vdanost, die Ergebenheit, das Erge- bensein
	vedeti, wissen
	vednost, das Wissen
	velepoteznost, die Großzügigkeit
	veljava, die Geltung, das Ansehen
	verjetnost, die Wahrscheinlichkeit
	veselje, die Freude, das Vergnügen
	veščak, der Fachmann
	vetrnjak, der Windbeutel
	videz, der Schein, die Illusion

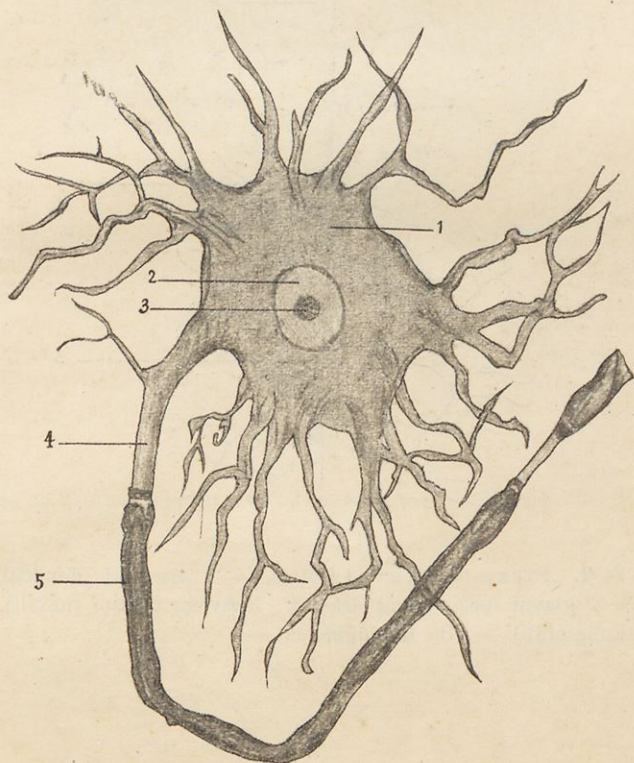
vidik, der Gesichtswinkel
 vihravec, der Flattergeist
 višina glasu, die Tonhöhe
 višji glasovi, die Obertöne
 vmisliti se, sich geistig hinein ver-
 setzen
 vnema, der Eifer
 vnet, eifrig
 voh, der Geruchssinn
 vohanje, der Riechakt
 vohati, riechen
 voljan, willig
 vrednost, der Wert
 vrednota, die Wertart
 vresničiti, verwirklichen
 vročekrven, heißblütig
 vrstni predmet, der Artgegenstand
 vsebina, der Inhalt
 vsiliti, aufzwingen, aufdringen
 vtisk, der Eindruck
 vzdraženost, die Erregung
 vzdražiti, erregen
 vzpored, nebeneinander
 vzrok, die Ursache
 zabloda, die Ve irrung
 začudenje, die Verwunderung
 zadostni razlog, der zureichende
 Grund
 zagoneten, rätselhaft
 zahtevek, das Postulat
 zakonitost, die Gesetzmäßigkeit
 zanimanje, das Interesse
 zapomnitev, das Einprägen
 zapored, nacheinander

zaupanje, das Vertrauen
 zavedati se, sich bewußt sein
 zavest, das Bewußtsein
 zavoј (možganski), die Windung
 zaznatek, die Wahrnehmung, der
 Wahrnehmungsinhalt
 zaznaten, wahrnehmbar
 zaznati, wahrnehmend erfassen
 zaznavanje, das Wahrnehmen, der
 Wahrnehmungsakt
 zaznavati, wahrnehmen
 zaznavni dodatek, der Wahrneh-
 mungszuschuß
 zmoči (zmorem), imstande sein etwas
 zu leisten
 zmožnost, die Leistungsfähigkeit,
 die Disposition
 zmota, der Irrtum
 značaj, der Charakter
 značajan, charakterfest
 značajnost, die Charakterfestigkeit
 značilen, kennzeichnend, charakte-
 ristisch
 znak, das Kennzeichen, das Merkmal
 znanstvenik, ein Mann der Wis-
 senschaft
 živ, lebhaft
 živčevina, die Nervenmasse
 živčni končiči, das Endbäumchen
 živčno vlakno, der Nervenfortsatz,
 der Neurit
 živec, der Nerv
 životni čut, das Lebensgefühl, das
 Vitalgefühl.

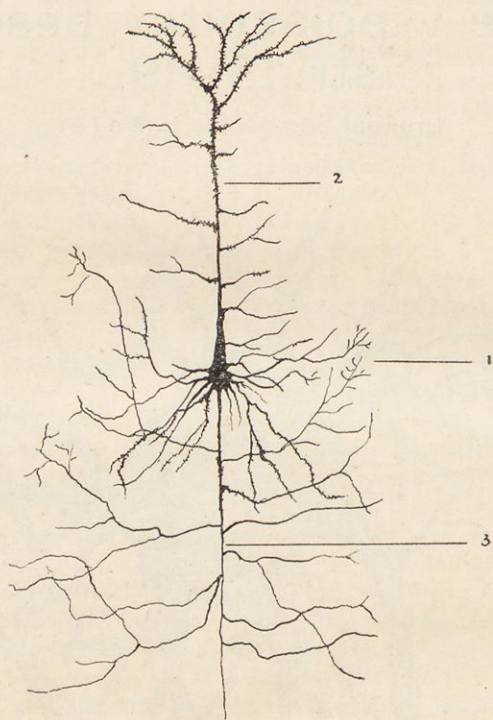
Priloga.

Risbe v pojasnitev besedila str. 13—19.

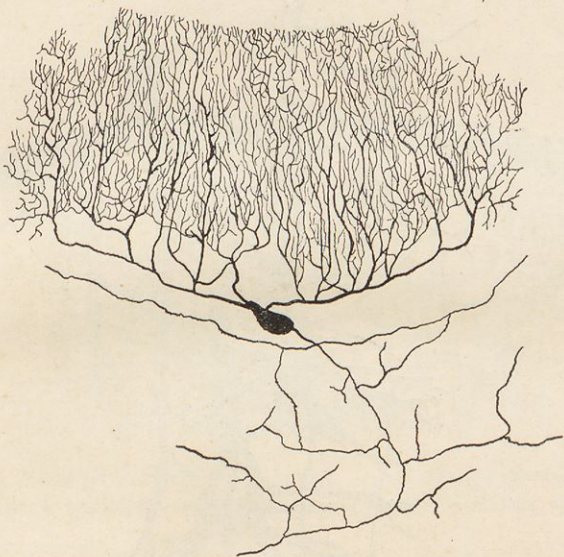
(Prerisal osmošolec L. Bajec.)

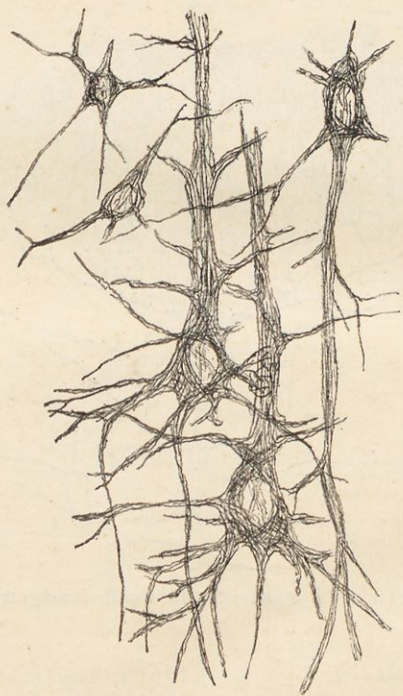
Št. 1. Živčnik (nevron), t. j. ganglijska stanica z izrastki. — 1 pratorivo; 2 stanično jedro (Zellkern); 3 jedrce (Kernkörperchen); 4 živčno vlakno (nevrit), odrezano in uleknjeno; 5 živčna mrenica. — (Po Ramón y Cajalu).

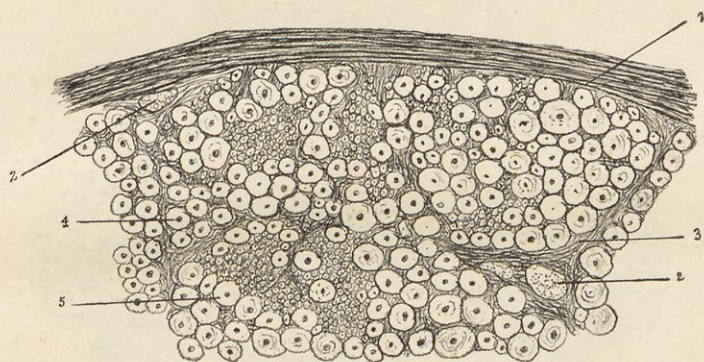
Št. 2. „Piramidasta“ stanica. — 1 drevniki (dendriti) s svojimi končiči; 2 glavni (principalni) drevnik; 3 živěno vlakno (nevrit) s stranšćicami (kollaterali). — (Po Ebbinghausu).

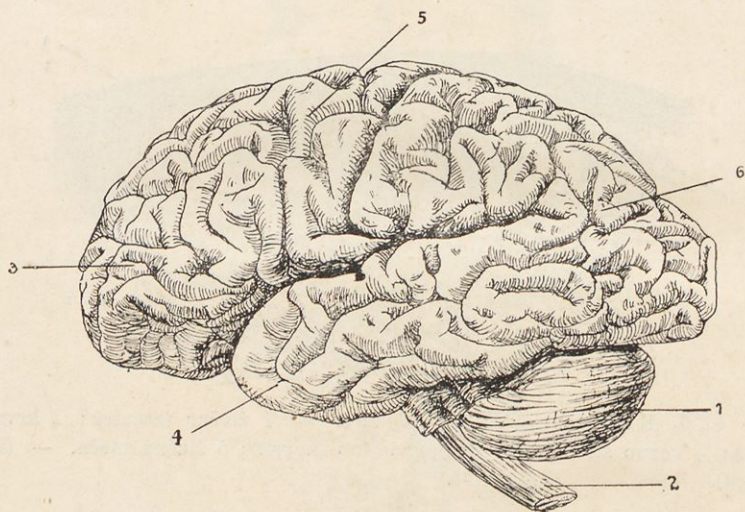
Št. 3. Purkinjeva stanica iz malih možganov. — (Po Ebbinghausu).

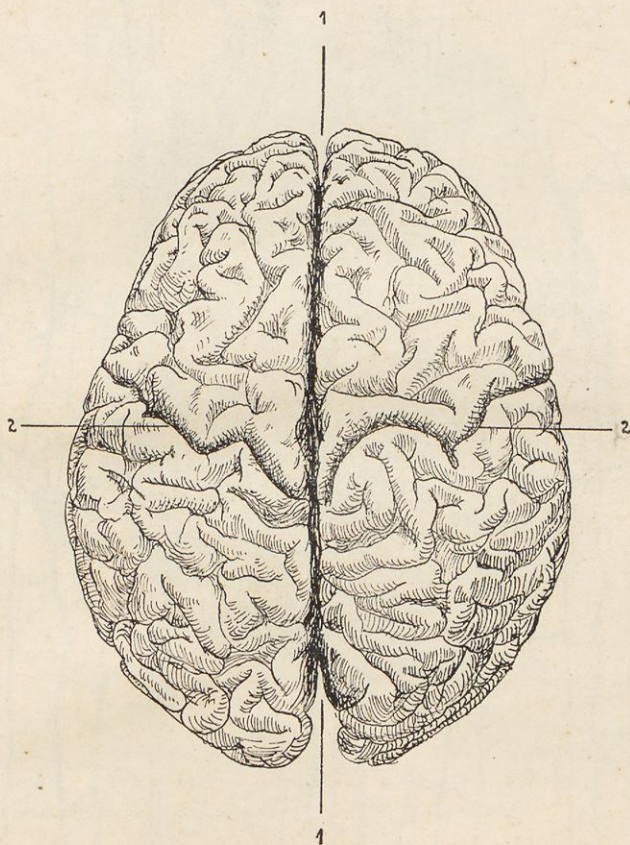
Št. 4. Živčene nitke (nevrofibrile) v raznovrstnih živčnikih. — (Po Bielschowskem in Brodmannu).

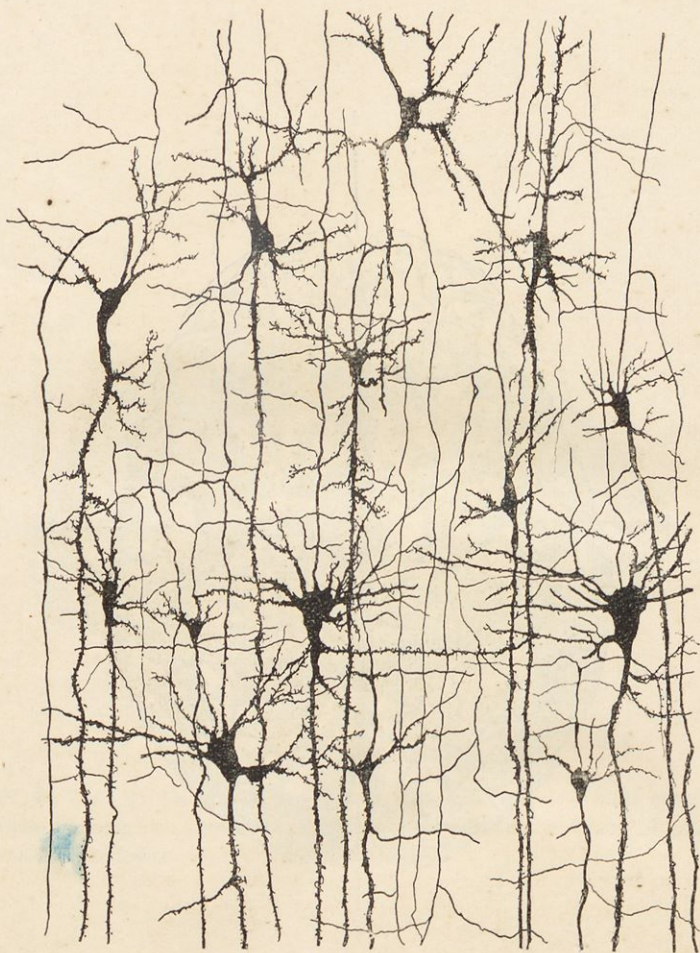
Št. 5. Kos prereza črez živec. — 1 živčna mrenica; 2 krvna cevka; 3 vezno staničje; 4 živčno vlakno (nevrit); 5 živčna meča. — (Po Stöhru).

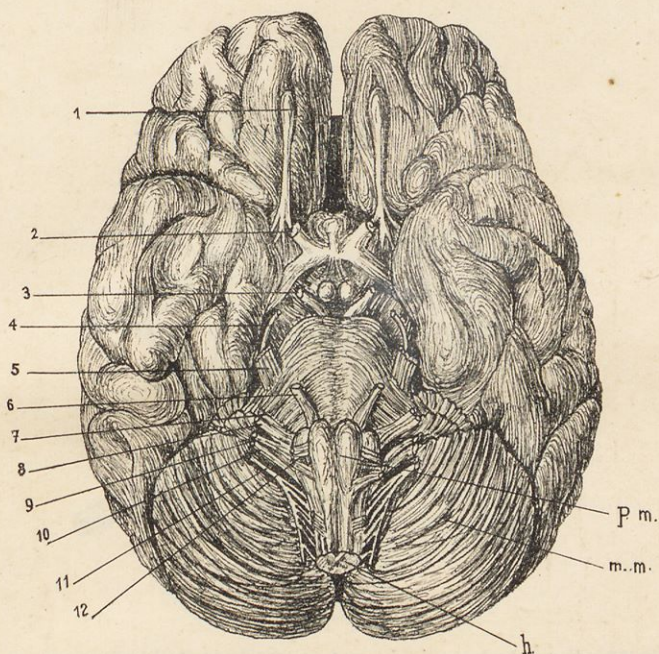
Št. 6. Veliki in mali možgani (leva poluta). — 1 mali možgani; 2 podaljšani mozg, ki prehaja v hrbtenjačo; lopute: 3 čelna, 4 senčna, 5 temenska, 6 tilnična. — (Po Verwornu).

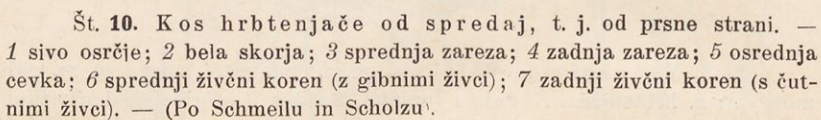
Št. 7. Veliki možgani (obe poluti, od zgoraj). — 1 vzdolžna zareza; 2 osrednja zareza. — (Po Verwornu).

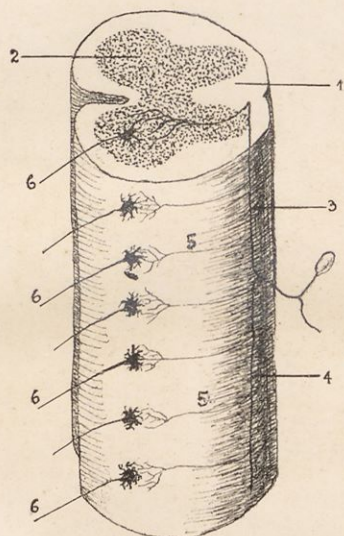

Št. 8. Staničje iz sive živčevine velikih možganov. — (Po Ramón y Cajalu).

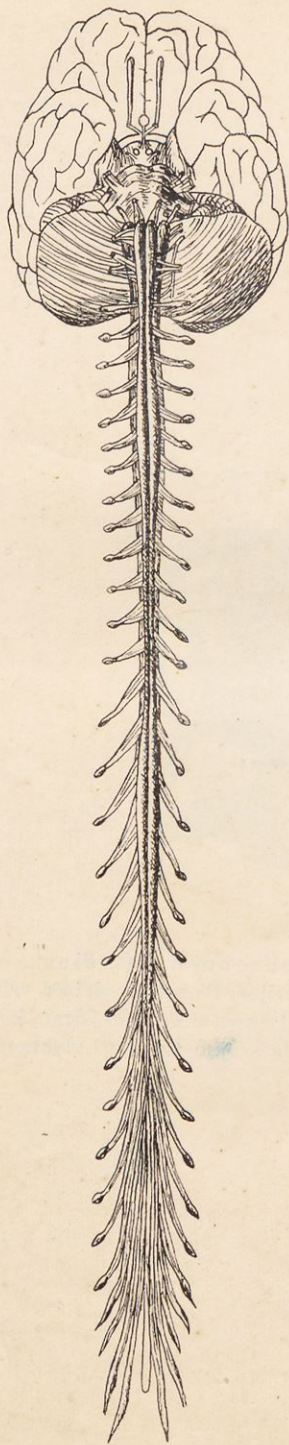

St. 9. Moždani od zdolaj. — *p. m.* podaljšani mozg; *m. m.* mali možgani; *h.* hrbtenjača. Živci: 1 vonjalni, 2 vidni, 3 očigibalni, 4 očivrtilni, 5 raztrojeni, 6 očipotezni, 7 oblični, 8 slušni, 9 jezikogoltni, 10 obhodni, 11 tilnikomišični, 12 jezikomišični. — (Po Heitzmannu).

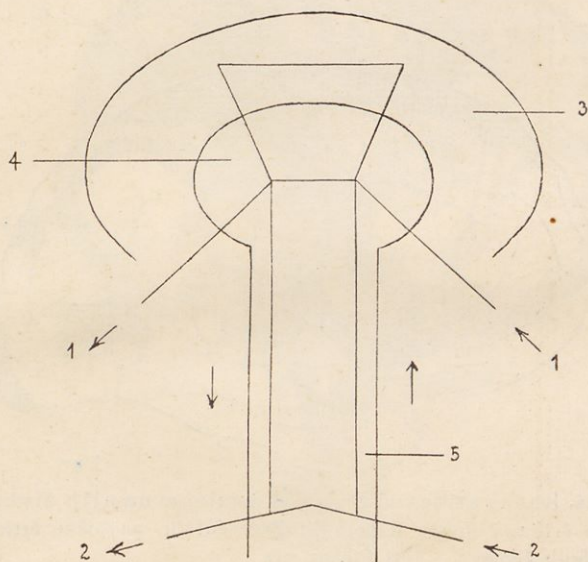

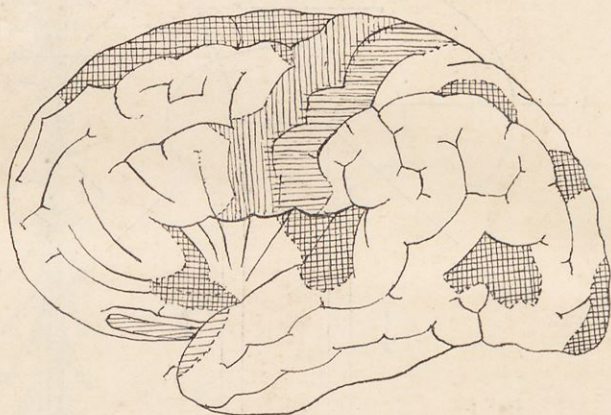
Št. 11. Kos hrbtenjače s svojim podrobnim ustrojem. — 1 bela živčevina (vlakna); 2 siva živčevina (staničje); 3 navzgor držeča veja čutnega živca; 4 navzdol držeča veja čutnega živca; 5 stranščice (kollaterale) s svojimi končiči; 6 gibne stanice s svojim (gibnim) vlaknom. — (Po Becherju).

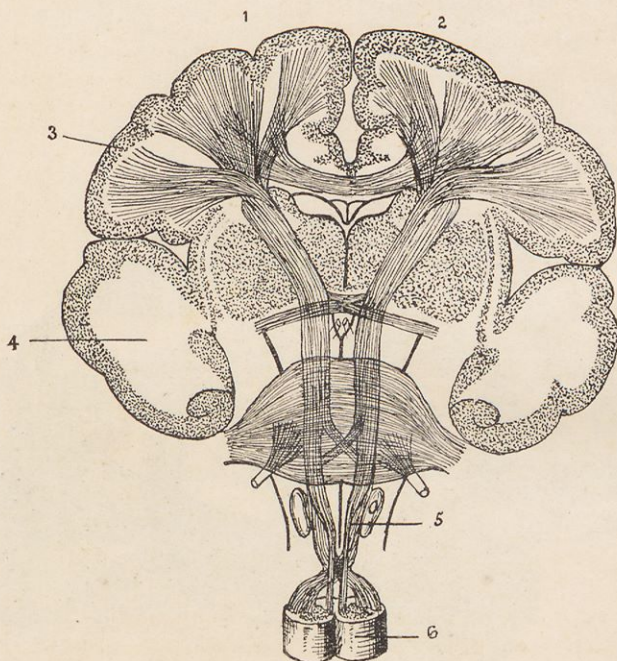
Št. 12. Hrbtenjača z vstopajočimi živčnimi koreni (31 parov) od spredaj. — (Po Mercierju).

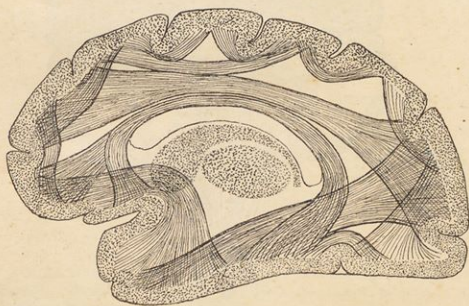
Št. 13. Shema, ki ponazoruje ustroj živčnih tirov. Preme črte na desni strani predstavljajo čutne (centripetalne), na levi gibne (centrifugalne) in vmes vezalne tiri. — 1 iz posameznih mest v glavi (osebito čutil), oziroma tje držeči tiri; 2 iz trupla, rok ali nog, oziroma tje držeči tiri; 3 možganska skorja; 4 notranjost možganov; 5 hrbtenjača.

St. 14. Razvrstitev možganov z ozirom na njih živčni ustroj. Vodoravno črtkana mesta kažejo krajišče čutnih, navpično črtkana pa izhodišče gibnih živcev. — (Po Flechsigu).

Št. 15. Navpični prerez črez možgane (od leve na desno), ki ponazoruje vzmetna (projekcijska) vlakna in pa spona (komisure). Vzmetna vlakna drže iz možganske skorje navzdol v hrbtenjačo, oziroma obratno, spona pa iz ene polute v drugo. — 1 leva poluta; 2 desna poluta; 3 možganska skorja; 4 bela živčevina v notranjosti možganov; 5 podaljšan mozg; 6 hrbtenjača. — (Po Jamesu).

Št. 16. Navpični prerez črez eno poluto možganov (od čela do tilnika), ki ponazoruje družilne (asociacijske) tire. — (Po Starru).

162/162(075)

v (od čela
ru).